

In omnes epistulas Pauli commentarii, cum glossula interiecta

[Column 101-102]

BEATI LANFRANCI
PRIORIS BECCENSIS, DEIN PRIMI ABBATIS S. STEPHANI CADOMENSIS,
AC TANDEM
ARCHIEPISCOPI CANTUARIENSIS
IN OMNES PAULI EPISTOLAS COMMENTARII
CUM GLOSSULA INTERJECTA.
Prodeunt nunc primum in lucem ex codice manu antiqua exarato monasterii Sancti Melanii Redonensis congregationis Sancti Mauri
³ INCIPIT ⁵⁰ PRAEFATIO
IN OMNES EPISTOLAS SANCTI PAULI.[Column 101]

Primum quaeritur quare post Evangelia, quae supplementum legis sunt, et in quibus nobis exempla et praecepta vivendi plenissime digesta sunt, voluerit Apostolus has Epistolas ad singulas Ecclesias destinare? Hac autem causa factum videtur, ut scilicet initia nascentis Ecclesiae novis causis existentibus praeveniret, et ut praesentia atque orientia resecaret vitia: et post futuras excluderet quaestiones, exemplo prophetarum, qui, post editam legem Moysi, in qua omnia Dei mandata legebantur, nihilominus tamen doctrina sua rediviva semper populi compressere peccata, et propter exemplum vivendi libros ad nostram etiam memoriam transmiserunt. Deinde quaeritur cur non amplius quam decem Epistolas ad Ecclesias scripserit: decem sunt enim cum ea quae dicitur ad Hebraeos: nam reliquae quatuor ad discipulos specialiter sunt porrectae. Ut ostenderet Novum non discrepare a Veteri Testamento, (50) Haec et sequens Praefatio in codice ms. adscribuntur D. Hieronymo[Column 102]

et se contra legem non facere Moysi, ad numerum primorum Decalogi mandatorum suas Epistolas destinavit [ordinavit], et quot ille praeceptis a Pharaone instituit liberatos, totidem hic Epistolis a diaboli et idololatriae servitute edocet acquisitos. Nam et duas tabulas lapideas, duorum Testamentorum figuram habuisse viri eruditissimi tradiderunt. Epistolam sane quae ad Hebraeos scribitur, quidam Pauli non esse contendunt, eo quod non sit ejus nomine titulata, et propter sermonis stylique distantiam, sed aut Barnabae juxta Tertullianum, aut Lucae juxta quosdam, vel certe Clementis discipuli apostolorum et episcopi Romanae Ecclesiae post apostolos ordinati (TERTUL. lib. *De pudicitia*, cap. 20. EUSEB. lib. IV Hist. c. 8, Epistola ad Hebraeos quin Pauli sit.). Quibus respondendum est: Si propterea Pauli non erit quia ejus non habet nomen, ergo nec alicujus erit, quia nullius[Column 103]

nomine titulatur. Quod si inconveniens absurdumque est, ipsius magis esse credenda est, quae tanto doctrinae suae fulget eloquio. Sed quoniam apud Hebraeorum Ecclesias quasi destructor legis falsa suspitione habebatur, voluit tacito nomine de figuris legis et veritate Christi reddere rationem, ne odium nominis in fronte praetitulati utilitatem excluderet lectionis. Non est sane mirum si eloquentior videatur in proprio, id est, Hebraeo, quam in peregrino, id est, in Graeco, quo caeterae Epistolae sunt scriptae, sermone. Movet etiam quosdam, quare Romanorum Epistola in primo sit posita, cum eam

non primo scriptam ratio manifestet. Nam hanc se proficiscentem Hierosolymam scripsisse testatur, cum Corinthios et alios jam ante, ut ministerium quod secum portaturus erat, colligerent, litteris adhortatus sit. Unde et intelligi quidam volunt ita omnes epistolas ordinatas, ut prima poneretur, quamvis posterior fuerit destinata, ut per singulas epistolas gradibus ad perfectiora veniretur. Romanorum namque plerique tam rudes erant, ut **4** non intelligerent Dei se gratia et non suis meritis esse salvatos, et ob hoc duo inter se populi conflictarent. Idcirco illos indigere asserit corrigi, vitia gentilitatis priora commemorans. Corinthiis autem jam dicit scientiae gratiam esse concessam, et non tam omnes increpat, quam cur peccantes non increpaverint reprehendit, sicut ait: *Auditur inter vos fornicatio* (*I Cor.* V, 2). Et iterum: *Congregatis vobis*[Column 104]

cum meo spiritu tradere huiusmodi Satanae (ibidem). In secunda vero laudantur, et ut magis ac magis proficiant commonentur. Galatae vero jam nullius criminis arguuntur, nisi huius tantum quod callidissimis pseudoapostolis crediderunt. Ephesii sane nulla reprehensione, sed multa laude sunt digni, quia fidem apostolicam servaverunt. Philippenses etiam multo magis collaudantur, qui nec audire quidem falsos apostolos voluerunt. Thessalonicenses nihilominus in duabus epistolis omni laude prosequitur, eo quod non solum fidem inconcussam servaverint veritatis, sed etiam in persecutione civium fuerint constantes inventi (*II Thes.* II, c.). Colossenses autem tales erant, ut cum ab Apostolo visi corporaliter non fuissent, hac laude digni haberentur: *Etsi corpore, inquit, absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens et videns ordinem vestrum* (*Col.* II, a.). De Hebraeis vero quid dicendum est? quorum Thessalonicenses qui plurimum laudati sunt, imitatores facti esse dicuntur. Sicut ipse ait: *Et vos fratres imitatores facti estis Ecclesiarum Dei* quae sunt in Iudaea. Eadem enim passi estis et vos *a contribulibus vestris, quae et illi a Iudaeis* (*I Thes.* II, c.). Apud ipsos quoque Hebraeos eadem commemorat dicens: *Nam et vinctis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam* (*Heb.* X, 34).[Column 103-104]

INCIPIT PROLOGUS SPECIALIS IN EPISTOLAM AD ROMANOS. [Column 103]

ROMANI sunt qui ex Iudaeis et Gentibus crediderunt. Hi superba contentione volebant se alterutrum superponere. Nam Iudaei dicebant: Nos sumus populus Dei, quos ab initio dilexit et fovit. Nos circumcisi ex genere Abraham, sancta descendimus ex stirpe, et notus retro apud Iudaeam tantum Deus (*Psal.* LXXV, 2). Nos de Aegypto signis Dei et virtutibus liberati, mare sicco pertransivimus pede, cum inimicos nostros gravissimi fluctus involverent (*Exod.* XIV, 22). Nobis pluit manna Dominus in deserto, et quasi filiis suis coeleste pabulum ministravit. Nos die noctuque in columna nubis ignisque praecessit, ut nobis in invio iter ostenderet (*Exod.* XIII). Atque ut caetera ejus circa nos immensa beneficia taceamus, nos soli digni fuimus Dei legem accipere, vocem Dei loquentis audire (*Rom.* III), ejusque cognoscere voluntatem. In qua lege nobis promissus est Christus, ad quos etiam ipse se venisse testatus est, dicens: *Non veni nisi ad oves quae perierunt domus Israel* (*Matt.* XV); cum vos canes potius quam homines appellaverit. Aequumne ergo est ut, idola hodie deserentes, quibus ab initio deservistis, nobis comparemini: et non potius proselytorum locum ex legis auctoritate et consuetudine[Column 104]

deputemini? Et hoc ipsum non merebamini: nisi

quia larga semper Dei clementia voluit vos ad nostram imitationem admittere.

Gentes etiam e contrario respondebant: Quanto majora erga vos Dei beneficia narraveritis, tanto majoris vos criminis reos esse monstrabitis. Semper enim his omnibus extitistis ingrati. Nam ipsis pedibus, quibus aridum mare transistis, ludebatis ante idola quae fecistis: et in ipso ore quo paulo ante ob necem adversariorum Domino cantaveratis, simulacra vobis fieri poposcitis: illis oculis. quibus venerando Deum in nube vel igne conspicere solebatis (*Exod. XXXII*), simulacra intuebamini. Manna quoque vobis fastidio fuit (*Ibid.*), et semper in deserto contra Dominum murmurastis, ad Aegyptum, unde vos manu valida ejecerat, redire cupientes. Quid plura? Ita patres vestri crebra provocatione Dominum irritaverunt, ut omnes in eremo morerentur, nec plus ex senioribus eorum quam duo homines terram repromissionis intrarent (*Num. XIV*). Sed quid antiqua replicamus, cum etiam si illa minime fecissetis, de hoc solo nemo vos dignos venia judicaret, quod dominum Christum, prophetarum semper vobis vocibus repromissum,[Column 105]

non solum suscipere nolulistis, sed etiam morte pessima peremistis? Quem nos ut cognovimus, statim credidimus, cum nobis de eo antea non fuerit praedicatum. Unde probatur quod [si] idolis servivimus, non obstinationi mentis, sed ignorantiae deputandum. Qui enim cognitum illico sequimur, olim utique sequeremur, si antea cognovissemus. Sic autem vos de generis nobilitate jactatis, quasi non morum imitatio magis quam carnalis nativitas filios vos faciat esse sanctorum. Denique Esau et Ismael cum de stirpe sint Abrahae, minime tamen in filiis reputantur. His taliter altercantibus, Apostolus se medium interponens,[Column 106]

ita partium dirimit quaestiones, ut neutrum eorum sua justitia salutem meruisse confirmet, ambos vero populos et scienter et graviter deliquisse. Judaeos quidem, quod per praevaricationem legis Deum inhonoraverint: Gentes vero, quod, cum cognitum de creatura creatorem ut Deum debuerant venerari, gloriam ejus in manufacta mutaverint simulacra. Utrosque etiam similiter veniam consecutos, aequales esse verissima ratione demonstrat, et praesertim cum in eadem lege praedictum sit et Judaeos et gentes ad Christi fidem vocandos esse ostendat. Quamobrem vicissim eos humilians, ad pacem et concordiam cohortatur.[Column 105]

6 B. LANFRANCI in Epistolas D. Pauli Commentariorum meminit S. ANSELMUS lib. I epist. 57, in fine, scribens eidem Lanfranco.

Epistolas B. Pauli vestro mandato libenter parentes vobis mittimus: sed quoniam quod in eodem codice de vestro opere est, alibi non habemus, satis scire potestis quid vos aliquando factum ire desideremus.

PETRUS LOMBARDUS IN EPISTOLAM ad Hebraeos, cap. VIII, citat B. Lanfrancum.

Ad haec verba (*si ergo esset super terram, nec esset sacerdos*, etc.). Quasi dicat: Et quia omnis sacerdos offert; ergo si esset aliquis super terram, id est si esset aliquis terrenus sacerdos, qui posset mundare genus humanum, nec esset aliquis sacerdos secundum ordinem Melchisedech; cum satis essent qui offerrent munus secundum legem, id est, qui offerrent legalia. Sed quia illi mortales erant, et peccatores, et ideo mundare humanum genus non valentes, venit Christus qui sufficeret. Velita; *Si ergo*, etc. Quasi dicat: Et quia Christus constituitur ad offerendum: ergo vel est terrenus, vel coelestis sacerdos; sed terrenus non, quia si esset super terram, id est: si terrenus esset pontifex, ut Aaron, nec esset utique sacerdos in aeternum secundum

ordinem Melchisedech; nec necesse foret. *Cum* esset, etc. Sed Christus est Sacerdos in aeternum, non Aaron: Aaron enim, quia mortuus est, non est sacerdos: Christus vero, qui vivit, sempiternus est sacerdos, non talis quales sunt umbratile sacerdotium gerentes. Vel ita: *Si ergo*, etc. Ratio hic ostenditur cur Christus se obtulerit: Quasi dicat: Necesse est Christum aliquid offerre, ergo seipsum, et vere necesse est ut offerat: quia etsi esset super terram, quod pro peccato totius mundi digne posset offerri, non esset tamen sacerdos offerre dignus.

Item eodem capite paulo post:

Ad haec, *Cum essent qui offerrent munera secundum legem*. Restat ergo ut ipse se offerat, et sic introeat in interiora coeli. *Qui*, etc., essent qui offerrent munera, dico, quid tales deserviant, id est, plene serviunt, exemplari id est figurae. *Et*, pro id est, umbrae coelestium mysteriorum. Coelestia dicit Ecclesiam, cujus pars in coelis regnans, pars secutura peregrinatur in terris. Exemplar autem, et umbras dicit figuras, quae exemplar sunt, et exemplum respectu diversarum rerum.[Column 105-106]

{⁷ EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD ROMANOS, GLOSSULA INTERJECTA B. LANFRANCI EXPLANATA.}[Column 105]

LANFRANCUS. Epistola haec ponitur prima, propter honorem civitatis, in qua primatum totius Ecclesiae voluit esse. Deus.

CAP. I.—1. AUGUSTINUS (ex sermone *De conversione S. Pauli*, cap. 4, tom. X). *Paulus servus Christi Jesu*. Erat Saul rex pessimus, persecutor sancti servi Dei David, et ipse, si meministis, de tribu Benjamin. Inde iste Saulus ducto secum tramite saeviendi, sed in saevitia non permansurus. Postea si Saulus a Saule, Paulus unde? Saulus a rege saevo. Cum superbus, cum saeviens, cum caedes anhelans. Paulus autem unde? Paulus, quia modicus, Paulus[Column 106]

humilitatis nomen est. Paulus postquam adductus est ad Magistrum, qui ait: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde*. Cum Paulus proconsul per ejus militiam debellata superbia, sub leni jugo Christi missus esset, regis magni provincialis effectus, ipse quoque ex priore Saulo Paulus vocari amavit ob tam magnum insigne victoriae.

2. LANFRANCUS. *Vocatus*. Vel ab hominibus, vel a Deo.

3. *Segregatus*. A caeteris apostolis, sicut in Actis apostolorum dicit Spiritus sanctus: *Segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod assumpsit*[Column 107]

eos. Et propheta Jeremias dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Juda novum testamentum*. Joel quoque: *Exsultate, filiae Sion, et laetamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem justitiae*.

4. *Praedestinatus*. Caeteri homines praedestinati sunt ut filii Dei essent per gratiam. Hic autem Christus ut Filius Dei esset, in virtute divinitatis Dei qua assumptus est: quae virtus Filius Dei est, id est Verbum Patris.

5. AUGUSTINUS (*De praed. sanctorum*, c. 15, t. VII). *Qui praedestinatus est*. Praedestinatus est Christus, ut qui futurus erat secundum carnem Filius David, esset tunc (*al.*, tamen.) Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, quia natus est de Spiritu sancto et virgine Maria.

6. LANFRANCUS. *Secundum spiritum sanctificationis*, secundum quod placuit Spiritui omnia sanctificanti.

7. *Ex resurrectione*. Per hoc evidentissime probatum

est, Christum Jesum verum Deum, et vere Dei Filium esse, quia multa corpora surrexerunt in ejus resurrectione. Nisi enim verus Deus esset, tam magnum et inauditum miraculum facere non posset.

8. *Vocatis*. Id est, ad hoc vocati, ut sitis sancti.

Et sic in caeteris hujusmodi accipiendum est.

9. *Gratia*, remissio peccatorum.

10. *Et pax*, qua reconciliamur Creatori, vel observantia bonorum operum, per quam pax est inter Deum et hominem.

11. AUGUSTINUS (*lib. I Retract.*, c. 24). *Gratia vobis et pax*. Gratia Dei est, qua nobis donantur peccata, ut reconciliemur Deo; pax autem Dei est, qua reconciliamur Deo. Tamen sciamus utramque ad generalem Dei gratiam pertinere.[Column 108]

12. *Per Jesum Christum*. Per ipsum enim sunt gratae Deo oblationes operum nostrorum.

13. *Impertiar gratiae*. Haec est gratia spiritalis quam cupiebat ille impertire, ut eandem fidem, quam Apostolus habebat in Christo, et ipsi haberent quam nondum perfecte crediderant.

14. *Ad confirmandos*. Jam enim ab aliis apostolis doctrinam Evangelii ex parte audierant.

15. *Fidem vestram atque meam*, id est per doctrinam fidei quam communiter habemus.

16. LANFRANCUS. *Et prohibitus sum*. Quasi aliquis diceret: Si Deum rogas ut venias; si incessanter venire desideras, cur non venis? *Prohibitus sum*, inquit, *usque adhuc*.

17. *Virtus enim*. Causa cur non erubescit Evangelium, videlicet, quia virtus Dei est omni credenti Evangelio; per quam et peccata remittuntur, et cum res exigit, miracula fiunt.

18. *Judaeo*. Per Judaeum et Graecum omnes gentes intelligere, a parte totum voluit.

19. AUGUSTINUS (*Quaest. evang. lib. II, quaest. 39.*) *Justitia Dei revelatur in eo ex fide in fidem*, ex fide verborum in fidem rerum, ex fide in qua ministratur Deo in illam ubi fruatur Deo, (*lib. De spirit. et lit.*, cap. 11, tom. III), ex fide administrantium [*al.*, annuntiantium] in fidem obedientium.

20. LANFR. *Justitia*. Alia causa cur non erubescat, quia in eo revelatur qualiter Deus justos faciat credentes ex fide Veteris Testamenti, qua unus Deus credebatur, proficiente in fidem Novi Testamenti, qua Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, unus et trinus Deus creditur, ut ex fide annuntiantis proficiente in fidem credentis, vel ex fide verborum in fidem rerum.[Column 109]

21. *Justus autem*. Hoc in Habacuc, cap. II, reperitur:

Justus autem in fide sua vivit. Hoc testimonium et alia plurima, quae in contextu Epistolarum suarum Apostolus ponit, a translatione veritatis Hebraicae qua nunc utimur ideo discordare videntur, quia aliquando auctoritates sunt a translatione septuaginta Interpretum. Aliquando non curans verba, tantummodo exsequitur sententias.

22. *Revelatur*. Justitia revelatur in credente; nam ira in non credente. Et est alia causa; praedicatores enim Evangelii revelant iram Dei venturam super omnes impios, id est infideles; et super injustos, id est, credentes et non facientes quae credunt.

23. *Quod notum est Dei*, id est de Deo nosci potest.

24. *Invisibilia enim*, Exponit modum quo manifestaverit eis, videlicet dans eis acutissimum ingenium.

25. *Sempiterna quoque*. Hic quae sint invisibilia ostendit, et est quoque completa convictio.

26. *Sed evanuerunt*, id est cogitaverunt se cogitationem veram a se habere; unde factum est ut

cogitationem Dei perderent.

27. *Dicentes enim*. Ostendit quomodo superius intellexerit evanuerunt in cogitationibus suis.

28. *Corruptibilis*. Moris fuit Romanorum ab antiquis temporibus, adorare simulacra hominum, ut[Column 110]

Romuli, Jovis et aliorum fere innumerabilium, et maxime ab adventu Aeneae in Italiam; volucrum autem et serpentium et quadrupedum, ex quo Alexandria ab Augusto victa Romae est subjugata.

29. *Qui commutaverunt*, id est, prius de Deo senserunt, falsa ex eo postea credere coeperunt.

30. *Veritatem Dei*, id est, quam de Deo habebant, falso imputantes idolis quod vere solius est Dei.

31. *Non intellexerunt*, id est, non solum de Deo falsa senserunt, sed etiam cognitionem bonarum ac malarum rerum amiserunt.

32. AMBROS. *Non solum qui faciunt ea, sed qui consentiunt facientibus*. Sunt quidam qui se reos non putant, si non operantur quae mala sunt, assentiunt autem facientibus. Assentire autem est, si, cum possit reprehendere, taceat, aut haec audiens aduleatur.

CAP. II.—1. LANFR. *Propter quod inexcusabilis es, o homo, qui iudicas*. Invectio in rectores. Dicit enim: Cum omnes facientes et consentientes sunt perituri, etiam et hi qui alios iudicant, si eodem peccato tenentur impliciti.

2. AMBROS. *Propter quod inexcusabilis*. Ne forte qui facit, et qui consentit facientibus excusare se posse putaret, docet huiusmodi inexcusabilem fore.[Column 111]

3. LANFR. *Scimus autem quoniam iudicium Dei est*. Auctoritate sua confirmat peccatores supradictorum scelerum generaliter esse damnandos.

4. *Secundum veritatem*, id est, secundum iustitiam, sine acceptione personarum.

5. *Existimas autem hoc, o homo omnis qui iudicas*. Putare posset aliquis imperitus quod tanto liberius peccare liceret, quanto diligentius alios a peccato compesceret.

6. AMBROS. *An divitias bonitatis ejus et patientiae et longanimitatis?* Haec dicit ut non jam se putet evasisse, si patitur illum diu peccantem.

7. *Et revelationis iusti iudicii Dei*. Revelabitur quod modo futurum negatur. Cum enim ostendit quod non esse creditur, revelatur. His enim ostenditur, quia [al., qui] negant quia credentibus manifestum est.

8. *Iis quidem secundum patientiam boni operis*. Quibus dedit Deus fiduciam fidei, ne diu hic positi damnum incurrant promissae vitae.

9. *Gloriam et honorem*. In praesenti enim vita, gloria vel honor frequenter amittitur, quia corruptibilis est.

10. LANFR. *Et incorruptionem quaerunt*, id est, si in intentione quaerunt vitam aeternam. Multi enim bona operantur propter favorem hominum.

11. AMBROS. *Iis autem qui ex contentione*, id est, qui Dei contemnunt patientiam, contendunt evacuare iudicium Dei.

12. LANFR. *Ex contentione*. Ex coetu contentioso, qui christianam religionem esse inutilem contendunt.

13. AMBROS. *Credunt autem iniquitati*. Iniquitas est negare quod Deus futurum esse promisit [al., praedixit].

14. *Ira et indignatio*, ut spiritualem, non corporalem poenam intelligas.

15. *Judaei primum et Graeci*. Judaeum semper anteposit, ut aut coronetur primus aut damnetur, quia

diffidens pejus tractandus est, quia Patribus [*al.*, donum] promissum refutavit.

16. LANFR. *Judaei*. Per Judaeos, infideles intelligit, qui maxime punientur si praecepta Dei non observant; per Graecos gentes, id est infideles: a parte totum.

17. AMBROS. *Gloria autem, et honor et pax*, ut honorem geminum habeant, quasi Filii Dei. Gloria autem fit pro immutatione; pax vero, eo quod bene viventes quieti erunt in futuro, nulla perturbatione commoti.

18. LANFR. *Judaeo*. Judaei primum operati sunt bonum, postea Graeci.

19. *Non enim est personarum*, etc. Hoc ad superiora respicit, ubi ait: *Ira*, etc. Et *in omnem animam operantis malum*. Et paulo post: *Gloria*, etc., *omni operanti bonum*.

20. AMBROS. *Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt*, id est, sine iudicio. Qui enim non credit, jam iudicatus est; nec ante tribunal Christi stabit, sed resurgens ducetur ad gehennam.

21. *Per legem iudicabuntur*. Peccatis eorum addetur peccatum praevaricationis.

22. AMBROS. *Sed factores legis justificabuntur*.

Credere in Christum quem lex promisit, hoc est, facere legem et opus legis scriptum in cordibus vestris, fides est.

23. AUGUST. (*lib. De spir. et lit.*, cap. 26, tom. III) *Cum enim gentes quae legem non habent*. Gentes quae naturaliter quae legis sunt faciunt, profecto ad Evangelium pertinent, quibus lex in cordibus scripta est. Nec moveat quod naturaliter eos dixit quae legis sunt facere, non Spiritu Dei, non gratia; hoc enim agit Spiritus gratiae ut imaginem Dei, in qua naturaliter facti sumus, instauret in nobis. Vitium quippe contra naturam est, quod utique sanat gratia, proinde homines naturaliter quae legis sunt, faciunt.[Column 113]

24. AMBROS. *Testimonium reddente*. In die iudicii, sola hominis conscientia sufficiet sibi ad testimonium, quia nemo tunc iudicabit nisi quod verum erit.

25. AMBROS. *Inter se cogitationibus accusantibus*. Gentilis conscientia accusabitur, quia non sibi suasit verum esse quod et virtutum testimoniis viderat confirmari, et multos sequi. Eundem excusabit, quia debere credere non putavit, neque tamen sine poena erit. Vel haereticum bona cogitatio, quando veram esse et catholicam intellexit. Mala autem accusabit, quia, ne emendatus videretur, superbiendo contradixit veritati.

26. *Invicem*. Non dicit quod eadem cogitationes accusent et defendant, sed vicissim quaedam accusent, quaedam defendant contra malignorum spirituum accusationem. Et attende ablativos pro genitivis more Graecorum, qui ablativis carent. Potest hoc modo audiri: et conscientia cogitationum.

27. *Tu autem Judaeus cognominaris*. Non valde magnum videri vult si Judaeus credat, quippe cum sit instructus per legem. Periculosum autem valde si non credat; ducem enim habet legem.

28. LANFR. *Tu autem Judaeus cognominaris*. Judaeos humiliare conatur; qui ex accepta lege superbiebant, et gentes quasi peccatrices despiciebant.

29. AMBROS. *Per legem confidis te ducem caecorum*. Legis documentum est, erudire imperitos, et Deo subicere profanos, et ab idololatria ad fidem revocare.

30. *Occulta hominum*. Occulta iudicabuntur. Publica per humilem confessionem non iudicabuntur.

31. LANFR. *Formam scientiae*. Si quis velit scientiam

et veritatem habere, in te possit formam et exemplar aspicere.

32. AMBROS *Qui alium doces, te ipsum non doces*, [Column 114]

hoc est, tu qui gentiles arguis quod sine lege et Deo sint, te ipsum non arguis, diffidens de Christo in lege promisso.

33. *Qui praedicas non furandum, furaris*. Facis quod praedicas fieri non debere, dum fidem Christi a lege per malam interpretationem subripis; et legem adulteras, cum, ablata veritate, mendacium ponis; et sacrilegus es, dum Christum, quem propheticus sermo significat, negas.

34. LANFR. *Sacrilegium*. Sacrilegium enim est culturam Dei auferre, et daemonibus dare.

35. *Nomen enim Dei per vos blasphematur*. Credendum est aliquos ex Judaeis Christianos esse tales; non tamen omnes, ne sit contrarius sibi ipsi in superioribus, ubi ait: *Fides vestra annuntiatur in universo mundo*. Non enim fides sine operibus laudanda est. Et in subsequentibus, eos cum caeteris plenos dilectione esse. Est autem scriptum in Ezechiele: *Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierunt, et polluerunt nomen sanctum meum*, quod polluistis in gentibus.

36. *In circumcisionem*, id est, tantum prodest sibi qui gentilis est, quantum si Judaeus esset. Et iudicabit, id est comparationem sui iudicabilem faciet et damnabilem.

CAP. III.—1. AMBROS. *Quid ergo amplius est?*

Quoniam Judaeis incredulis nihil proficere testimonium generis ostendit, ne credentes male tractasse videretur, docet multum utile esse credentibus, quia filii Abrahae sunt. Nam eis sunt credita eloquia Dei.

2. LANFR. *Primum quidem*, id est, quidam Judaeorum crediderunt Evangelium Christi, instructi a praedicatoribus Novi Testamenti, verbum legis et prophetarum, quod facilius factum est in illis quam in eis qui Veteris Testamenti penitus expertes erant. [Column 115]

3. AMBROS. *Nunquid incredulitas illorum*, etc. Nunquid perfidia eorum negabit reliquis credentibus vitam aeternam, quam promisit Deus futuram per fidem Christi?

4. LANFR. *Fidem Dei evacuabit?* id est, efficit ut Deo non debeat credi, qui praediximus Judaeos esse credituros, (totum pro parte ponens). Jeremias propheta dicit: *In diebus salvabitur Juda*. Et alias: *Ego ero vobis in Deum; et ipsi erunt mihi in populum*. Et alia plurima.

5. *Ut justificeris*. David peccavit in causa Uriae, sciens quia promissio peccatoribus non prodest. Orat ut Deus iudicium, quo iudicatur peccatoribus nihil dare, vincat; et se poenitentem sanctificet, ut dans sibi quod iustis daturum se promisit, justificetur in sermonibus suis.

6. LANFR. *Ut justificeris*. Probatio quod Deus verax est; iustitia enim sermonum, est veritas.

7. *Et vincas*. Ex abundantia hoc infertur nihil ad superius argumentum pertinens. Vicit Christus homo Deus, cum iudicatus est, quia propter ipsam humilitatem, *dedit ei Deus nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur*, etc.

8. *Si autem iniquitas*. Hoc ideo subinfert, quia dicens: *Ut justificeris in sermonibus tuis*, visus est causam reddidisse cur omnis homo esset mendax. Et vocat iniquitatem mendacium.

9. AMBROS. *Alioquin quomodo iudicabit*. Quia non erat iustum ut iudicaret mundum, si peccata illius ipsi proficerent.

10. LANFRANC. *Si enim veritas*. Iterum hoc subinfert ex persona male intelligentium.

11. *Et non sicut*. Ordo: et sicut blasphemamur, et

sicut aiunt quidam nos dicere: quid non faciamus mala, ut veniant bona, sicut, etc.

12. AMBROSIUS. *Faciamus mala*. A perversis dicebatur hoc apostolos dicere: peccandum esse ut[Column 116]

venirent bona, id est, ut Deus remittendo, bonus videretur.

13. LANFR. *Praecellimus eos*, id est, an nos Judaei excellentiores et digniores sumus quam gentiles?

14. *Causati enim*. Quasi diceret: Qui pares, praecellentiores esse non possumus. Nec hoc superius in hac Epistola dixit; sed credendum est in sermone quem ad populum habebat eum dixisse.

15. AMBROS. *Causati enim sumus*, id est, ostendimus, redditis causis superius, Judaeos et Graecos esse reos.

16. *Scimus autem*. Hoc dicitur, quia Judaeis constrictis omnis mundus subditus sit Deo. Nulli enim dubium est paganos impietatibus obrutos.

17. LANFR. *Quaecunque lex loquitur*. Legem hic vocat psalmos, sicut in Evangelio: *Nonne in lege vestra scriptum est: Ego dixi: Dii estis*. Et est sensus: superiores psalmi versus ad vos pertinent etiam, o Judaei!

18. *Ut omne os obstruatur*. Hoc conjungitur superiori sententiae, qua ait: *Causati enim sumus omnes sub peccato*.

19. AMBROS. *Per legem enim*. Videmus veteres non ignorasse peccatum, cum pincerna et pistor Pharaonis causa peccati in carcerem missi sunt. Sed lex ostendit apud Deum imputari peccatum et futurum iudicium, quod prius ignorabatur.

20. *Quem proposuit Deus*, id est, in Christo disposuisse propitium futurum humano generi, si credat et hoc in sanguine ipsius, quia morte illius liberati sumus.

21. *Ad ostensionem*, hoc est ut promissum palam faceret quo nos a peccatis liberaret, sicut ante promiserat, qui diutissime sustentavit, ut nostro tempore ostenderet quod olim decreverat, et sit justus, dans quod promisit justificare se credentes in Christo.

22. LANFR. *Ad ostensionem*. Ad hoc Deus filium[Column 117]

suum mundo praedicari fecit, ut ostenderet quod per fidem ejus justificantur peccatores.

23. *Propter remissionem praecedentium delictorum*. Ordo, praecedentium delictorum in sustentatione Dei. Patienter enim Deus sustinuit praecedentia delicta mundi, ut ostenderet qui vera justificatio est in hoc tempore, id est, in fide Jesu Christi. Si enim omnes peccatores puniisset, non esset qui in hoc tempore justificari posset.

24. *Justus et justificans*, id est, verax, complens ea quae promisit.

25. *Factorum*, id est, an alia lex prolata est, habens alias observationes, per quas observationes tuae annihilentur.

26. *Per legem fidei*. Legem fidei vocat legem Christi, in quo asseritur salvari hominem per solam fidem dum dicitur: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit*.

27. AUGUST. (*De fide et operib.*, cap. 14, tom. IV). *Arbitramur enim*. Cum ergo dicit Apostolus arbitrari se hominem justificari per fidem sine operibus legis, non hoc ait ut, praecepta ac professa fide, opera justitiae contemnuntur; sed ut sciat se quisque per fidem posse justificari, etiamsi legis opera non praecesserint.

28. *Qui justificat circumcisionem* (*lib. De spirit. et lit.*, c. 29, tom. III). Non ad aliquam differentiam dictum est, tanquam aliud sit ex fide, aliud per fidem; sed ad varietatem locutionis. Alio quippe loco, cum de gentibus diceret, hoc est de praepotio: *Praevidens*, inquit, *Scriptura quia ex fide iustificat omnes*

gentes Deus. Itemque cum de circumcisione loqueretur (unde erat): *Nos, inquit, natura Judaei, et non ex gentibus peccatores, scientes quia non justificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi; et nos in Christo Jesu credimus.* Ecce et praeputium dixit justificari ex fide, et circumcisionem per fidem.

29. LANFR. *Circumcisionem ex fide, id est ex fide, et per fidem.*

30. *Et praeputium.* Hinc probatur quod Deus Judaeorum[Column 118]

sit Deus gentium. *Ipse enim gentes justificat.*

Dei autem solius est justificare.

31. *Legem destruimus.* Quia carnales observationes legis destruimus, an putandum est nos, praedicatores Evangelii, etiam moralia praecepta destruere? Quid ergo? ordo: quid secundum carnem, id est, quid carnalium observationum? Probat quod sine carnali observatione legis justificari potest homo per fidem. Abraham enim sine carnalibus observationibus justificatus est, Scriptura testante: *Credidit Abraham Deo, etc.*

32. AMBROS. *Legem vero.* Non utique lex inanitur per fidem, sed adimpletur, quando quod futurum dixit fides, istud advenisse testatur.

CAP. IV.—1. AMBROS. *Quid ergo dicemus invenisse?*

Carnem dicit circumcisionem, qua Abraham non invenit justitiam, nec quaesivit.

2. LANFR. *Si enim.* Si, inquit, Abraham sine fide ex sola carnali observatione justificatus creditur, justificatio illa in sola opinione hominum est, non apud Deum.

3. *Habet gloriam,* quia qui fecerit legem vivet in ea, id est non morietur ut reus. Nec tamen apud Deum ex hoc habet meritum.

4. *Quid enim Scriptura.* Quasi diceret: audiamus quid super hoc Scriptura testetur.

5. AMBROS. *Credidit Abraham Deo.* Credidit se habiturum semen, in quo benedicerentur gentes.

6. *Ei autem qui operatur.* Ei qui operatur opera legis, meritum non imputatur ad mercedem. Nam debitor est facere legem.

7. AUGUST. *Ei qui operatur,* id est qui de operibus praesumit, et merito dicit sibi datam gratiam fidei. His non imputat mercedem secundum gratiam, sed secundum debitum.

8. LANFR. *Ei vero qui non operatur.* De eo intelligendum est hoc qui post acceptam fidem statim moritur.

9. *Et signum accepit.* Quasi diceret: cur ergo, si justificatus erat, circumcisionem accepit? Circumcisionem, inquit, accepit, non quia fieret, sed quia[Column 119]

ostenderetur ea justitia quam sola fides contulerat illi.

10. AMBROS. *Ut sit pater circumcisionis.* Hoc dicit ut sit pater circumcisionis cordis, non tantum eorum qui sunt ex ejus origine, sed et eorum qui similiter credunt ex gentibus.

11. LANFR. *Vestigia fidei.* Ordo: vestigia fidei patris nostri Abrahae, quae est in praeputio, id est, quam habuit in praeputio.

12. *Non enim per legem.* Quasi aliquis diceret: cur dixisti vestigia fidei, et non dixisti vestigia legis? Si enim ad inconveniens ducit adversam partem, non autem simul esse, solam legis observantiam haereditatis esse causam et fidem, aut solos Judaeos esse haeredes et gentes.

13. AMBROS. *Promissio Abrahae.* Christus qui haeres est gentium, ut David canit: *Et dabo tibi gentes haereditatem tuam; et possessionem tuam terminos terrae.* Ipsi enim morimur et vivimus cum eo. Ideo ex fide. Sub lege promissio dari non potest, aut ex fide, qua omnes purificati, fiunt digni dici filii.

14. LANFR. *Lex enim iram operatur.* Causa cur per legem non sit promissio haereditatis. Iram enim

Dei ex praevaricatione non implentium potius operatur.

15. *Ubi enim non est lex.* Et hoc, inquit, videri potest quia lex iram operatur, quod ubi lex non est, nec praevaricatio, quae est causa irae.

16. *Omni semini*, id est, omni imitatori fidei, sive Iudaeo, sive gentili. Omnes enim possunt facile credere;[Column 120]

non autem omnes legem implere.

17. AMBROS. *Et resurrexit propter.* Post resurrectionem enim acceptus Spiritus, ad cumulum nobis justificationis provenit.

18. LANFR. *Propter justificationem*, id est, ut credentes eum resurrexisse justificarentur. Et a parte tota fides designatur.

CAP. V.—1. AMBROS. *Justificati igitur.* Pacem habere cum Deo, fides facit, non lex. Haec enim nos Deo reconciliavit.

2. *In gratiam istam.* Prius enim jacuimus; credentes autem erecti sumus.

3. *Spes autem non confundit.* Spes non confundit, dum stulti et hebetes a perfidis judicantur, credentes quae mundana carent ratione. Pignus enim charitatis habemus in nobis per Spiritum sanctum nobis.

4. *Secundum tempus.* Ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit. Vel huic tempori mortuus est, ubi sol oritur et occidit. Excessit enim e corpore ad inferos (ubi tempus non est, vel aetas) pro salute animarum.

5. LANFR. *Mortuus est.* Cum adhuc temporalia diligeremus, nisi nobis spem bonam daret, quae nos confunderet

6. *Sed et gloriamur*, id est, sperantes nos habituros gloriam, quam habent filii Dei.

7. *Propterea sicut.* Pendet sententia usque legitur: sicut per unius delictum, etc.[Column 121]

8. *Usque ad legem enim.* Peccatum quidem in his etiam qui legem acceperant, fuit, sed non tantum, quantum prius; per legales enim observantias multi salvabantur.

9. *Peccatum enim.* Aliter hic peccatum intelligit quam superius. Peccatum enim hoc in loco significat praevaricationem legis, quae non imputabatur cum lex non esset.

10. AUGUST. (*De peccatorum meritis et remis.*, deque *Bap. parv.* lib. I, cap. XI, tom. VII.) *In eos non peccaverunt*, id est, qui nondum sua et propria voluntate, sicut ille, peccaverunt, sed ab illo origine peccatum traxerunt.

11. LANFR. *In similitudinem*, id est, qui praevaricati sunt praecepta Dei, sicut Adam.

11. *Qui est forma futuri.* Adam forma Christi fuit. Quia sicut ille pater omnium secundum carnem, sic Christus pater fidelium secundum fidem. Et sicut ex latere Adae, formata est Eva, sic ex latere Christi profluxerunt sacramenta, per quae salvatur Ecclesia.

12. AUGUST. (*Ibid.*) *Qui est forma.* Quia in **18** illo constructa est forma condemnationis futuris posteris qui ejus progenie crearentur.

13. AMBROS. *Qui est forma futuri.* Decrevit enim Deus per unum (Christum) emendare quod per unum (Adam) peccatum est, sicut in Apocalypsi Joannes inquit: *Agnus qui occisus est a constitutione mundi.*

14. *Sed non sicut delictum.* Hoc dixit, quia formam unius Christi dixit unum Adam.

15. LANFR. *Sed non sicut delictum.* Ordo: Quasi diceret: quamvis Adam forma fuit Christi, majorem tamen vim habet donum Christi. Plus enim est vivificare quam occidere.

16. AUGUST. (*ibid.*) *Multo magis gratia.* Non magis multos, et multo plures homines. Neque enim plures justificantur quam condemnantur. Adam quippe ex suo delicto reos genuit. Christus autem etiam quae homines delicta propriae voluntatis ad originale in

quo peccaverunt [*al.*, nati sunt], addiderunt; gratia sua solvit atque donavit.

17. LANFR. *In gratia unius hominis*. In gratia, id est, propter gratiam. Gratiam autem hic vocat perfectionem virtutum quam homo ille, a Verbo Patris assumptus, per gratiam Dei habuit.[Column 122]

18. *In plures*. Plures dicit, non ad numerum, sed quia in vitiis plures. Adam enim per originale dedit mortem, Christus vero de actualibus et originalibus liberavit.

19. AUGUST. (*ibid.*, cap. 15.) *Et non sicut per unum*. Ab Adam, *in quo omnes peccavimus*, non omnia nostra peccata, sed tantum originale traduximus. A Christo vero, in quo omnes justificamur, non illius tantum originalis, sed etiam caeterorum quae ipsi addidimus remissionem consequimur. Ideo non sicut per unum peccantem, ita et donum. Nam iudicium quod [*al.*, quidem] ex uno delicto (si non remittatur) id est originali, in condemnationem jam potest ducere. Gratia vero ex multis delictis remissis, hoc est, non solum originali, verum etiam omnibus caeteris, ad justificationem perducit.

20. LANFR. *Et non sicut*. Aliter: etsi sicut peccatum, ita et donum, id est, utraque paria non sunt.

21. *Gratia autem ex multis*. Ordo est: Gratia autem in justificationem ex multis delictis.

22. AUGUST. (*ibid.*) *Abundantiam gratiae*. Quid est autem abundantiam gratiae et justificationis et iustitiae accipiunt, nisi quod non eis tantum peccatum in quo omnes peccaverunt, sed etiam quod addiderunt, gratia remissionis datur?

23. *In vita regnabunt*. Et quid est, multo magis in vita regnabunt; cum mortis regnum multo plures in aeternam poenam trahat? Nisi intelligamus eos in ipsis [*al.*, eos ipsos] in utroque dici, qui transeunt ab Adam ad Christum, id est a morte ad vitam, quia in vita aeterna sine fine regnabunt, magis quam in eis mors temporaliter et cum fine regnabit [*al.*, regnavit].

24. LANFR. *Per unius iustitiam*. Per iustitiam et obedientiam Christi, vita omnium credentium justificata est. Quia inde factus est hostia acceptabilis Deo pro peccatis omnium, quia justus et immaculatus sine peccato, et obediens fuit usque ad mortem.

25. *Sicut enim*. Comprobatio et expositio superioris versus: omnis enim inobedientia, si tantum mala est, delictum; et omnis obedientia, si tantum bona est, iustitia.[Column 123]

26. *Per unius obedientiam*. Per obedientiam Christi, iusti sunt multi; vel quia obedientia hostiam commendavit. Vel quia obedientia ad mortem Christum perduxit. Fides autem mortis ejus, justificavit.

27. *Lex autem subintravit*. Moris est divinarum litterarum, ubi plures causae sunt, unam tantum saepe enumerare, sicut in hoc loco: data est enim lex, ut praedestinati ad vitam per legales observantias salvarentur; praedestinati autem ad mortem, per legis praevaricationem magis punirentur. Sed illius causae hic tantum mentionem facit, per quam Judaeos ex accepta lege superbientes humiliare possit.

28. AMBROS. *Lex autem subintravit*. Apostolus ostendit quid provenerit data lege, non quid lex fecerit.

29. LANFR. *Superabundabit gratia*. Quasi diceret; o Judaei! vos putatis quod Christus gentibus plus dimiserit, sed quibusdam vestrum plus dimisit, quos praevaricatores legis invenit.

30. *Ut sicut regnavit*, id est, praevaluit.

31. *Ita et gratia regnet*, id est, praevaleat

32. AMBROS. *Gratia regnet*. Regnat gratia per

justitiam, si accepta remissione, justitiam sequamur.

33. *Per justitiam*, scilicet Christi.

CAP. VI.—1. LANFR. *Qui enim mortui sumus peccato*, scilicet, in baptismo; *in Christo Jesu*, id est, in fide Christi Jesu.

2. *In morte ipsius*, id est, sicut ille mortuus est semel, et semper vivit, ita et nos semel peccato moriamur, et in bene factis semper vivamus.

3. AMBROS. *In morte ipsius*. Cum baptizamur, commorimur Christo; hoc est in morte ejus baptizari. Illic enim peccata moriuntur.

4. LANFR. *Consepulti enim*. Designatio, quando et cur in morte Christi baptizemur.

5. *In novitate*, id est, a vitiis resurgamus.[Column 124]

6. AMBROS. *Si enim complantati*. Tunc nos feliciter dicit posse resurgere, si similitudini mortis ejus fuerimus complantati, id est, si in baptismo omnia vitia deponentes, in novam vitam translati, de caetero non peccemus.

7. LANFR. *Si enim complantati*. Alia ratio cur in morte ipsius baptizemur, *complantati*, id est, affixi, vel adhaerentes.

8. *Similitudini*, id est, si semel peccato morimur, similem resurrectionem habituri sumus.

9. *Simul et resurrectionis*, subaudis; similitudini ejus.

10. *Quia vetus homo*, id est, nos in eo quod more veteris hominis peccamus.

11. *Ut destruaturs corpus peccati*, id est, corpus nostrum in eo quod peccat.

12. *Corpus peccati*. Omnia peccata simul appellat, *corpus peccati*.

13. *Qui enim mortuus est*. Ratio cur non serviendum sit peccato. Peccato enim justificatio perit.

14. *Si autem mortui sumus*, id est, si revera Christus secundum carnem mortuus est: nos peccatis omnibus mortui sumus, *credimus*, etc.

15. LANFR. *Quod enim mortuus est peccato*, subaudis: humani generis delendo.

16. *Ita et vos*, pro itaque.

17. *Non ergo regnet peccatum*, id est, concupiscentia peccati.

18. AMBROS. *Non ergo regnet*. Mortale corpus dicens, totum hominem signat, quia qui obediunt peccato mortales dicuntur. Anima enim quae peccat, ipsa morietur, id est totus homo.

19. *Neque exhibeatis*. Non dicit corpora, sed membra. Membris enim ministratur, non toto corpore.

20. LANFR. *Arma iniquitatis*, id est, concupiscentiae.[Column 125]

21. *Non enim sub lege estis*. Evidenter ostendit quod concupiscentiae peccatorum majorem vim habebant in Judaeis quam in Christianis.

22. AUGUST. (*lib. De grat. et lib. arbit.*, cap. 12, tom. VII.) *Non enim sub lege estis*. Non quia lex mala, sed quia sub illa sunt, quos reos facit jubendo, non adjuvando.

23. LANFR. *In quam traditi estis*, id est, in qua tradidistis vos Deo in die conversationis vestrae.

24 *Humanum dico*, id est, vile quiddam vobis praecipio, quod vim humanitatis nostrae non excedit.

25. AMBROS. *Humanum dico*. Dum infirmitatem carnis memorat, minus se significat exigere ab homine quam dignum est circa Dei culturam.

25. AUGUST. (*ex epist. ad Anast.* 144, tom. II). *Humanum dico*, quia plus dicendum aliquid fuit, si jam illi facere [*al.*, ferre] potuissent. Plus quippe servitutis debetur justitiae quam peccato. Nam poenae corporis revocant ab opere peccati. Justitia vero sic

amanda est ut ab ejus operibus etiam poenae corporis nos cohibere non debeant.

26. (*Ibid.*) *Sicut enim exhibuistis*. Quid est sicut illud, ita et hoc? nisi: quemadmodum ad peccandum nullus cogebat timor, sed ipsius libido voluptasque peccati; sic ad juste vivendum non vos supplicii metus urgeat, sed delectatio justitiae urgeat.

27. LANFR. *Cum enim servi*. Ratio cur servire justitiae eos oporteat. Aut enim justitiae, aut peccato servire necesse est. Sed cum servitur peccato, abest justitia. Acquiritur fructus unde erubescitur; quod est inconveniens. Justitiae igitur serviendum est.

28. *Stipendia*. Causa cur liberati sint a peccato, et cur servi facti Deo. Et est sensus: peccatum hoc stipendium, id est, hanc retributionem dat, mortem scilicet.

29. *Gratia autem Dei*, id est, virtus quae per gratiam Dei datur, vita aeterna est, id est, vitam[Column 126]

aeternam dat.

30. AMBROS. *Gratia autem Dei*. Hoc rationibus his Apostolus demonstrare videtur. Aut est in Christo, aut in lege. Mortificata est enim lex per corpus Christi, ut illius sitis, qui a mortuis resurrexit.

Nam in aliis legibus idem videtur. Moritur enim **21** homo alicui legi, ut jam alii vivat. Nam quandiu vivit priori, alii vivere non potest. Prior enim adhuc dominatur. Mulier enim, vivens maritali lege viri sui, non potest vivere legi alterius viri. Alligata est enim viro suo. Nam si moriatur legi prioris viri, alterius potest vivere legi. Igitur vivens maritali legi (scilicet vivente viro) non potest [*f.*, vivere] alterius legi viri. Si enim tunc fuerit cum alio viro; vocabitur adultera.

CAP. VII.—1. LANFR. *An ignoratis, fratres*.

Probare videtur quod lex Judaeorum fidelibus non est observanda. Non est enim data nisi ad adventum Christi. Et est responsio. Quasi aliquis diceret: cur dixisti in Christo Jesu, et non in observantia legis?

2. *Mortificati estis legi*. Quasi diceret: nihil debetis legi. Lex enim data est usque ad adventum Christi.

3. AMBROS. *Mortificati estis legi*. Quoniam Salvator corpus suum diabolo crucifigere permisit. Idcirco per corpus Christi, salvos nos dicit factos.

4. LANFR. *Cum enim essemus in carne*. Quasi aliquis diceret. cur dixisti, ut fructificemus Deo, quasi non fructificaremus, cum legem carnaliter observaremus? Ita, inquit, cum essemus in carne, id est, in carnali observantia, etc.

5. *A lege mortis*, id est, quae sine ulla miseratione, peccantes interfici jubebat. Vel, quae passiones peccatorum, quae mors animae sunt, [per ED.

P.] prohibitionem augebat.[Column 127]

6. *Peccatum non cognovi*, id est, tantam vim concupiscentiae antea non eram expertus, quantam postea; quod cognovi esse prohibitum. Vel, nesciebam concupiscentiam esse peccatum.

7. AMBROS. *Operatum est in me*. quae et legem transcendit.

8. AUGUST. (*Contra duas epist. Pelag. ad Bonifac. lib. I, cap. 9, tom. VII.*) *Sine lege enim*. Peccatum mortuum est, non intelligamus nisi tanquam non sit; latet, non apparet; penitus ignoratur, tanquam innescio quibus ignorantiae tenebris sepultum.

9. AMBROS. *Ego autem vivebam*, sine timore, securus quod non esset Deus judicaturus.

10. AUGUST. (*De Verb. Apost. serm. 5, cap. VII, tom. X.*) *Sed cum venisset*. Quid est, revixit peccatum? apparere coepit, rebellare adversus me coepit.

11. (*ibid.*) *Ego autem mortuus*, id est, praevaricator factus sum.
12. (*Quaest. 83 lib.*, quaest. 66, tom. IV.) *Nam peccatum*. Quod autem ait: Fefellit me peccatum, occasione accepta per mandatum; sive quia suasio delectationis ad peccatum vehementior est, cum adest prohibitio, sive quia etiam si quid homo fecerit secundum iussa legis, si adhuc non sit fides, quae integra est, vult sibi retribuere, non Deo, et superbiendo plus peccat.
13. AMBROS. *Occasione accepta*. Peccatum dicit diabolum, qui invidens homini, quem habebat provisum per legem exarsit, ut illi legem inverteret, qui ante legem quasi mortuus erat, quia ab illusionem cessabat.
14. AUGUST. (*BEDA. in cap. 8, ad Rom.*) *Supra modum peccans*. Quia etiam et praevaricatio. Quando enim delinquebat sine mandato, minus erat. Quando deliquit per mandatum, excedit modum.[Column 128]

15. LANFR. *Supra modum*, id est, valde. Ordo: ut peccatum, scilicet, auctum per peccatum, fiat supra modum. Peccans, id est, peccans ei, locutionis modo quo qualitas vocatur quale, eo quod faciat quale.
16. *Scimus enim*. Probatio quod lex bonum est. Omne enim spirituale, id est, spiritum nutriendum, bonum est.
17. AUGUST. (*lib. LXXXIII Quaest.*, quaest. 66, tom. IV.) *Venundatus*, id est, peccans pretio temporalium voluptatum.
18. LANFR. *Quod enim operor*. Probatio quod venundatus est sub peccato. In tantum enim peccatum dominatur, ut operetur quod non vult.
19. *Non intelligo*. Acceptum non habeo, sicut in psalmo: *Intellige clamorem meum*.
20. AUGUST. (*lib. Serm. de temp.*, serm. 45, cap. 6) *Non enim quod volo*, id est, nolo concupiscere, et concupisco.
21. LANFR. *Quod nolo*. De concupiscentia hoc intelligendum est. Quasi diceret: vellem cavere concupiscentiam, et non possum.
22. *Scio enim*. Per ablationem unius contrarii more suo probat alterum. Quia in religione christiana, immediata sunt bonum et malum. Omnis enim homo, secundum religionem christianam, aut bonus, aut malus est.
23. *Nam velle adjacet*. Probatio quod bonum non habitet in carne sua. Omne enim bonum quod in homine est, aut bona voluntas, aut bona operatio. Sed velle, inquit, bonum non est in carne mea. Ex vicinitate enim animae adjacet, id est vitium sibi est. Perficere autem bonum, id est operationem bonam non invenio in ea habitare. Non igitur bonum mihi, id est carni meae; non enim quod volo : Quasi diceret: bonum non invenio habitare, sed malum quod ago.[Column 129]

24. AUGUST. (*lib. contra duas epist. Pelag. ad Bonif.*, q. 1, c. 10, tom. VII) *Si autem quod nolo*. Ideo consentio legi quod non vult.
25. AMBROS. *Sed quod inhabitat*. Ipsa enim peccati corruptio, per conditionem offensionis manet in corpore.
26. LANFR. *Invenio ergo*. Concludit quod superius quaerebatur et probatum est, legem esse bonum, si tamen bonum velit.
27. *Legem Ordo*: invenio legem bonum, mihi volenti facere bonum. Quasi diceret: si bona ago, lex mihi bona est; si vero mala, lex mihi mors est.
28. *Volenti mihi*. Voluntas animae est, quae in Deo bonum vult facere, ut malum expellat, quod sibi adjacet ex vicinitate carnis.
29. *Condelector*. Hic aperte exponit quae superius multis modis obscure dixit, et maxime superiorem

versum

30. *Aliam legem*. Aliam legem hic vocat, hortamenta concupiscentiae; quae quasi imperat homini peccare.

31. *Legi mentis meae*. Mens jubet a malis discedere et bona facere, et haec est lex ejus.

32. AUGUSTINUS. (*De verb. apost.* serm. 6, c. 12, tom. X.) *Infelix ego homo!* Sic, sic liberaberis a corpore mortis hujus, ut mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc induat incorruptionem.

CAP. VIII.—1. AMBROS. *Lex enim spiritus*. Quia prior lex ab errore malo imbuat. Haec autem cum nec in corde peccare dicit debere, lex spiritus vocetur, ut totum faciat hominem spiritualem.

2. LANFR. *Lex enim spiritus*. Causa cur non secundum carnem ambulant. Memoria enim legis Dei;[Column 130]

quae est spiritus vitae, per gratiam Jesu Christi et per memoriam ejus liberabit eos a lege peccati et mortis, id est, ne secundum carnem ambulent.

3. *Nam quod impossibile*. Ratio cur dixerit in Christo Jesu. Quasi diceret: impossibile erat legi per carnales observationes liberare a suasionem peccati et mortis; sed misit Deus Filium suum in similitudinem humanae carnis, quae peccati concupiscentiis saepe vexatur, ut memoria incarnationis ejus, suasionem peccati a fidelium carne repelleret.

4. *De peccato damnavit*. Peccatum hic vocat corpus Christi, quod fuit hostia pro peccato, sicut alias eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit.

5. AMBROS. *De peccato*. Christus cum a peccato, quod est Satan, crucifigitur, peccavit in carne Salvatoris, quo peccato damnatus est, amisso dominio retentorum animarum.

6. AUGUST. (*De verb. Apost. serm.* 7, c. 9) *Qui enim secundum carnem*. Secundum carnem ambulare, est carnalibus concupiscentiis consentire.

7. (*ibid.*) *Secundum spiritum*. Secundum spiritum ambulare, est adjuvari in mente spiritu, et concupiscentiis carnis non obedire.

8. (*ibid.*, cap. 10) *Legi enim Dei*. Hoc non potest, sed prudentia carnis non potest; vitium non potest, non natura. Quomodo si diceret: claudicatio rectae ambulationi non est subjecta. Neque enim potest, pes potest [sed], claudicatio non potest.

9. (AUGUST. ex *Tract. in psal.* 85, sub med., tom. VIII) *Corpus quidem*. Corpus nostrum comparatum illi quod futurum est, invenitur mortuum, quamvis adhuc habens animam.[Column 131]

10. LANFR. *Quicumque enim*. Probatio quia facta carnis mortificantes vivant. Filii enim Dei sunt, quos vivere haud dubium est.

11. *Non enim accepistis*. Probat eos qui spiritu Dei aguntur esse filios. Non enim, inquit, spiritus, quem accepistis, servos vos fecit. Omnes namque cultores Dei, in quocumque tempore, aut servi fuerunt, ut Judaei, aut filii, ut Christiani. Unde in Evangelio Dominus dicit: *Jam non dicam vos servos, sed amicos*, etc.

12. AUGUST. (*De verb. apost.*, serm. 13, cap. 14.) *In quo clamamus: Abba, (Pater)*. Ipse huic voci et animo, quo clamamus: Abba, Pater, spiritus Dei testimonium dat, dum manet in nobis haerens.

13. AUGUST. *In quo clamamus: Abba, Pater*. Utrumque voluit Apostolus dicere, quia videbat lapidem angularem, quem, reprobaverunt, qui recipit utrumque parietem etiam de diverso venientium [al., venientem]. Hinc circumcisio, hinc praeputium; inde Abba, inde Pater.

14. (*lib. LXXXIII quaest.*, q. 75, tom. IV.) *Haeredes quidem Dei*. Si quaeratur quomodo simus haeredes Dei, cum haereditas morte decessoris firma teneatur, respondetur: *Cum venerit quod perfectum est*, auferetur

quod ex parte est. Ita nobis quodammodo moritur Pater in aenigmate, et idem ipse fit haereditas, cum facie ad faciem possidetur [al., videtur].

15. LANFR. *Nam exspectatio*. Probat gloriam filiorum revelandam ab auctoritate totius Ecclesiae, quam creaturam hic vocat, sicut alias: *Si qua nova creatura in Christo*. Et Jacob: *Ut simus initium aliquod creaturae ejus*. Quasi diceret: Ecclesia Christi exspectat revelari sibi gloriam filiorum Dei, id est, societatem habere cum angelis Dei.

16. *Vanitati enim*. Quasi quis diceret: Ecclesia quae tantam exspectationem habet, cur vana cogitat? Cur vana nonnunquam desiderat? Ad hoc respondet: non volens hoc patitur. Sed ita placuit Deo, quia vanitati eam subiecit, dans eis spem quia quandoque liberabitur a servitute vanitatis et corruptionis; cum data sibi fuerit libertas gloriae quam filii Dei habent.[Column 132]

17. AUGUST. (*lib. LXXXIII quaest.*, quaest. 67) *Vanitati enim*. Homo quippe sponte peccavit, sed non sponte damnatus est. Peccatum itaque spontaneum fuit; contra, praeceptum facere, veritatis. Peccati autem poena, subiecit fallaciae. Non enim [al., ergo] sponte vanitati creatura subjecta est.

18. (*Ibid.*) *Sed propter eum*. Propter eum qui subiecit eam in spe, id est, propter ejus justitiam atque clementiam, qui nec impunitum peccatum relinquit [al., reliquit], neque insanabilem voluit esse peccantem.

19. AUGUST. (*Contra Priscill. et Origen.*, ad consult. Oro. c. 8, tom. VI.) *Omnis creatura*. In unoquoque homine omnis creatura intelligi potest, quia rationalis in illo est, quam angeli habere creduntur; sensualis, cum bestiis; vitalis privata sensu, cum arboribus. Nam in nobis sine sensu nostro fiunt corporis incrementa.

20. LANFR. *Redemptionem corporis*. Vere exspectamus redemptionem corporis, quia speramus quod est. Ubi dicit per patientiam exspectamus, speramus, quia spe salvi facti sumus, et hoc probat, quia quod non videmus, speramus, scilicet a Deo promissum; sed redemptio corporis est promissa. Probat, quod non videmus speramus, quia quod videmus non speramus. Et hoc probat, quia visio nostra non est spes. Et hoc probat, quia spes quae videtur non est spes, quia nulla visio, spes est. Et hoc probat, quia quod videt quis, quid sperat? Quia nullus videns sperat. Vel ita: utrum exspectemus redemptionem? Respondetur, vere, quia speramus quod spe salvi facti sumus. Ita explicat: si speramus, exspectamus quod est: Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus (assumptio) sed speramus quod non videmus. Et hoc probat quia quod videtur, non speratur quod est; spes autem quae videtur, non est spes. Et hoc probat; nam nullus videns sperat quod est; nam quod videt quis quid sperat?

21. *Spe enim*. Quasi aliquis diceret: nonne qui Deo serviunt, etiam in hac vita a vanitate et corruptione liberantur? Huic objectioni respondet Apostolus, dicens: Spem habemus ut in aeterna vita[Column 133]

liberemur, sed nondum in hac vita liberati sumus.

22. *Similiter*. Quasi diceret: sicut spes roborat pusillanimitatem nostram, ita et spiritus adjuvat infirmitatem nostram, insinuans nobis quid facere debeamus.

23. AUGUST. (*Lib. I contra Maxim.*, fere initio, tom. VI.) *Sed ipse spiritus postulat*. Sic dictum est gemitibus interpellat, ut intelligeremus, gemitibus interpellare nos facit. Adest enim nobis [al., vobis], et infundendo charitatem in nobis, facit interpellare nos gemitibus.

24. LANFR. *Omnia cooperantur*. Quasi diceret: non solum orationis cooperator est Spiritus sanctus

in his qui diligunt Deum, sed etiam bonorum quae fiunt ab eis.

25. *Nam quos.* Responsio cur dixerit propositum. Et est ordo: nam quos praescivit conformes fieri imaginis filii sui, id est futuros imitatores vestigiorum Jesu Christi, et praedestinavit; ita ut ipse primogenitus sit in multis fratribus, id est, principatum habens in collegio sanctorum.

26. AUGUST. (*Lib. De dono persever.*, cap. 14.) *Praedestinavit.* Haec est praedestinatio sanctorum, praesentia [*al.*, praescientia] scilicet, et praeparatio beneficiorum Dei.

27. AUGUST. (*Lib. XXII De civit. Dei*, cap. 15). *Conformes fieri.* Potest secundum hominem interiorem intelligi. Unde nobis alio loco dicit: *Reformamini in novitate mentis vestrae.* Potest et sic accipi ut nos illi efficiamur immortalitate conformes. Quod ad ipsam resurrectionem pertinet, secundum quod primogenitus utique a mortuis est.[Column 134]

28. AUGUST. (*De verb. apost.*, serm. 16, cap. 1, 10). *Praedestinavit.* Praedestinavit nos Deus, antequam essemus; vocavit autem, cum aversi essemus; justificavit, cum peccatores essemus; glorificavit, cum mortales essemus.

29. LANFR. *Glorificavit.* Hoc nondum factum est, sed fiet in futura vita.

30. *Quid ergo dicemus*, id est, quas dignas gratias referemus Deo pro his tantis bonis?

31. *Quid etiam Filio.* Quasi dicat; non solum dat nobis Deus non timere adversarios, sed etiam dat nobis omnia, sicut illum dedit nobis.

32. *An gladius?* Subaudis, nihil horum.

33. *Sicut scriptum est.* Et hoc probat.

34. *Propter eum*, id est propter ejus amorem.

35. *Mors*, id est comminatio mortis.

36. *Vita*, id est promissio vitae.

37. *Angeli*, scilicet, mali.

38. AMBROS. *Neque creatura.* Nec si arte et sublimitate astutiae suae, aliam fingat creaturam ad horam, sicut finxerunt Jamnes et Mambres coram Pharaone.

CAP. IX.—1. LANFR. *Veritatem.* Quasi quis diceret: qui quondam Ecclesiam Dei persequeris, quomodo nunc ita loqueris? Incessanter, inquit, doleo quod fecerim.

2. *In Spiritu sancto*, id est, per Spiritum sanctum, quem in se habet, a quo sibi veritas inspiratur.

3. *Optabam enim.* Exponit cur doleat, videlicet quo tempore persequeretur Ecclesiam Christi, optabat esse alienus a Christo: et hoc bono zelo fecisse[Column 135]

indicat pro fratribus suis; quorum legem in praedicatione Evangelii destruere videbatur.

4. AUGUST. (ex lib. XII *cont. Faus. Manicheum* cap.

3, in med.) *Et gloria* Et quae gloria eorum, nisi praecipue illa quia credita sunt illis eloquia Dei. Jam vero testamenta cur dixit ad Israelitas [*ad.*, praecipue pertinere], nisi quia et Vetus Testamentum illis est datum, et Novum in Vetere figuratum?

5. LANFR. *Non autem quod exciderit.* Superius dixit quia promissa aeternae haereditatis facta sunt Judaeis. Sed quia Judaei magna ex parte Christo non crediderunt, videbatur verbum Dei non esse completum. Ad hoc respondet: Non autem excidit verbum Dei. Verbum Dei excidere, vel excedere est, non implere promissa.

6. AUGUST. *Nunquid exciderit verbum Dei.* Quoniam dixerat dolorem habere se cordis continuum, causa incredulitatis eorum; nunc consolabatur se, enim lege invenit, quia non omnes qui ex Israel vel Abraham sunt credituri. Minuit ergo dolorem inveniens hoc olim praedictum. Quorum adoptio ad Galatas dicitur: *Cum venit plenitudo temporis*,

misit Deus Filium suum ut adoptionem filiorum
reciperemus.

7. LANFR. *Israelitae*. Non omnes fuerunt Israelitae
qui fuerunt sub cultura Dei et observantia legis.
Quidam enim transierunt in ritus gentilium et culturam
idolorum; sicut tempore Jeroboam maxima
pars eorum, hoc significante Deo, quod in adventu
Christi quidam essent credituri, et maxima pars
eorum in infidelitate remansuri.

8. *Omnes filii*. Filios vocat liberos ex legali conjugio
procreatos, sicut ad Hebraeos: *Ergo adulterini
et non filii estis*. Ii soli Patris haeredes sunt.

9. AUGUST. (lib. XVI *De civ. Dei*, cap. 32) (*Sed
in Isaac*) Exponens Apostolus quid sit *in Isaac vocabitur
semen*, inquit: *Non filii sunt carnis, hi sunt
filii Dei. Sed filii promissionis deputantur in semine*.
Ac per hoc filii promissionis, ut sint semen Abrahae
in Isaac, in Christum vocante gratia
congregantur.

10. LANFR. *Non solum autem*. Vel non solum illi[Column 136]

sunt electi, alii reprobi; nam neque ex operibus
patris, aut matris, quia ex uno concubitu sunt; et
suis non, quia nondum aliquid fecerant, quia nati
non erant.

11. AUGUST. (*epist. 105 ad Sixtum presbyt.*, sub
finem, tom. II) *Sed et Rebecca*. Quo pertinet [*al.*, pertinuit]
ut abderet ex uno concubitu, nisi ut non solum
de suis, neque de parentum meritis, sed nec de
ipsius, id est, unius patris mutata forte in melius
voluntate gloriatur [*al.*, gloriaretur] Jacob dicens
ideo a creatore se dilectum, quia pater ejus quando
eum seminavit melioribus laudabilior moribus fuit?
Ex uno, inquit, concubitu fuit unum tunc ad eos seminandos
meritum patris, unum ad concupiscendos [*al.*,
concupiendos] matris meritum; ut cum eodem [*al.*,
ex eodem] patre, eadem matre, uno concubitu antequam
aliquid egissent boni aut mali, alterum Deus
elegit, alterum odit. Intelligat Jacob ex illa massa
iniquitatis originalis, ubi fratrem, cum quo habuit
omnem causam, videt per justitiam meruisse damnari,
non nisi per gratiam se potuisse discerni.

12. LANFR. *Sed et Rebecca*. Ordo: Rebecca habens
filios, ex uno concubitu Isaac.

13. *Nunquid iniquitas*. Iniquitatis videbatur esse
Esau non peccantem reprobasse. Neque tamen hanc
magnam et arduam quaestionem solvit

14. AUGUST. (*ibid.* paulo ante) *Nunquid iniquitas*.
Cum enim dixisset, absit ut sit iniquitas apud Deum!
Itaque [tanquam] ei dicemus: Unde hoc ostendis,
cum asseras: Non ex operibus, sed ex vocante dictum
est; *Major serviet minori*? Moyses enim, inquit,
dicit.

15. LANFR. *Moysi enim*. Non respondet quaestioni;
sed superiori sententiae, qua dictum est *Jacob
dilexi*, etc.

16. *Miserentis*. In Jacob, inquit, potest videri,
quia neque voluntas, neque vita salvat hominem;
sed misericordia Dei, qua bona voluntas et bona
opera inspirantur

16. *Miserebor*, etc. Probat quia dilexit Jacob,
quia omnes diligit secundum propositum, id est.
gratiam; nam dicit: *Miserebor*, etc.[Column 137]

17. *Scriptura*. Quamdā tantum utilitatem ex
induratione infidelium provenire ostendit; neque
probat tamen quod iniquitas non fuerit Esau
reprobasse.

18. AUGUST. (*ibid.*) *Quid adhuc queritur*? Hoc est
enim dicere: Quid de nobis fit querela quod Deum
offendimus male vivendo; cum illius voluntati nemo
possit resistere, qui nos obduravit misericordiam
non praestando?

19. LANFR. *Quid adhuc queritur*? Audito hoc verbo,
quem vult indurat, interrogare poterat carnalis homo,

et voluptatibus vivens, adversus Deum murmurans,
et divinae voluntati non vitio suo deputans quod
talis sit: Quid adhuc disputatur? Intelligo quod sequitur.

Nihil valet contra vitia labor meus, inutilis
est industria mea. Talis ero qualem me Deus voluerit
esse. Voluntati enim ejus quis resistet?
20. AUGUST. (*ibid.*) *O homo, tu quis es.* Satis sit
interim ex Christiana fide [*al.*, Christiano ex fide],
adhuc viventi, et nondum cernenti quod perfectum
est, sed ex parte scienti nosse vel credere; quod
neminem Deus liberet nisi gratuita misericordia
per Dominum nostrum Jesum Christum; et neminem
damnet nisi aequissima veritate per eundem
Dominum nostrum Jesum Christum. Cur autem potius
illum quam illum liberet, scrutetur qui potest
judiciorum ejus tam magnum profundum; verumtamen
caveat praecipitium.

21. LANFR. *Quod si Deus volens.* Causam reddit
cur infideles obdurentur, videlicet ut, per patientiam
tribulationis ab illis illatae, fideles coronentur,
retribuente Deo in futuro.

22. *Vocabo non plebem.* Probatio quod vasa misericordiae
ex gentibus vocaverit Deus. Gentes enim
non plebs Dei ante fidem erant.[Column 138]

23. *Et erit in loco.* Judaei per multas nationes
etiam ante adventum Christi sparsi erant; a quibus
dicebatur saepe gentibus quia plebs Dei non
essent.

24. *Si fuerit.* Probatio quia vasa misericordiae
ex Judaeis a Deo vocata sunt, fuerit; inusitata translatione
ita reperiatur: Si fuerit populus tuus Israel
quasi arena maris, reliquae convertentur ex eo;
consummatio abbreviata mandavit justitiam; consummationem
enim et abbreviationem Dominus Deus
exercituum faciet in medio omnis terrae.

25. *Reliquiae*, id est, viles pauci, qui de numero
infidelium impiorum regnabunt.

26. AMBROS. *Reliquiae salvae fient.* Recedentibus
Judaeis a merito et promissione patrum, hi reliquiae
sunt, qui in fide persistunt.

27. *Verbum enim.* Quoniam, sublati omnibus carnalibus
legis observantiis, sola fides est posita ad
salutem.

28. LANFR. *Verbum enim.* Verbum consummans
vocat dilectionem Dei, et proximi, per quam salvati
sunt plures sine legalibus observationibus.

29. AMBROS. *Nisi Dominus sabaoth.* Salvatorem
relictum nobis dicit ad suffragium vitae, quem ab
initio Dominus nasci decrevit; quem idcirco semen
dicit, quia per ipsum reparatum est genus
humanum.

30. LANFR. *Nobis semen.* Semen vocat apostolos
et primitivam Ecclesiam.

31. *Offenderunt.* Causa cur non pervenerunt in
legem justitiae, et cur non credant hominem justificari
ex fide.

32. *Sicut scriptum est*, subaudis, in quo fida aemulatio.
Zelo bono nos aemulantur, si nesciunt quid
faciunt, justitiam Dei quae per fidem Christi est.[Column 139]

CAP. X.—1.*Et suam quaerentes.* Quam putant
esse per carnales observationes.

2. *Finis enim legis.* Exponit quae sit justitia Dei,
videlicet credere in Christum; in quem credere
etiam legales observationes spiritualiter intellectae
suadebant. Et est sensus: Intentio legis, ut justitiam
habeat homo, est; id est fides Christi.

3. AMBROS. *Finis legis.* Quoniam perfectionem legis
habet qui credit in Christo.

4. LANFR. *Moyses enim.* Exponit legis justitiam,
per quam Judaei sine fide Christi justos se esse
putabant.

5. *Quae autem ex fide est.* Ordo: sic dixit Moyses
justitiam, quae justitia est ex fide.

6. *Ne dixeris.* Cum audieris, inquit, praedicari Christum post resurrectionem suam ascendisse in coelum, noli dicere in corde tuo: Mendacium est; quis enim ascendit in coelum? Haec enim tua infidelitas, quantum in te est, Christum de coelo ad terram deducit.

7. *Aut quis descendit.* Similiter cum audieris praedicari descendisse eum in infernum, ne dicas in corde tuo: Mendacium est; quis enim descendet in abyssum? Haec enim infidelitas tua, quantum in te est, Christum ex mortuis revocat.

8. AMBROS. *Dives in omnes.* Non dixit credentibus, sed invocantibus; fide enim sola datur remissio, precibus datur quod promisit Deus toto corde vigilantibus.

9. LANFR. *Qui invocant eum.* Huic invocationi adhibenda est fides, quia si non creditur, non invocabitur.[Column 140]

10. *Quem non audierunt.* Et fidei adhibendus est auditus et auditui praedicatio, et praedicationi missio.

11. AMBROS. *Quomodo vero praedicabunt.* Nisi enim a Christo mittantur, nulla his signa virtutum perhibent testimonium.

12. LANFR. *Quomodo vero praedicabunt.* Hic auctoritatem suam et aliorum Evangelium praedicantium commendat, ex eo quod sicut de Christo, ita et de his a prophetis praedictum erat.

13. *Sicut Scriptum est.* Hoc totum commendatio Evangelii est, ut ei credatur.

14. AMBROS. *Quam speciosi pedes.* Pedes vocando, adventum designat apostolorum circumeuntium mundum.

15. LANFR. *Auditus autem.* Quasi diceret: non ex omni auditu fit salubris fides; sed ex eo tantum in quo auditur verbum Christi.

16. AMBROS. *Nunquid Israel non cognovit?* Hoc est, cognovit me? Quia arguerat eos incredulitatis, de omnibus videretur queri. Non negat Israel assecutum esse quod illi promissum fuerat in lege, sed eum qui spiritu Israel est.

17. *Ego ad aemulationem.* Aemulatio illis data est invidentiae; dum vident gentem, quae prius sine Deo fuit, Deum suum appellare qui fuerat Judaeorum.

18. LANFR. *Ego ad aemulationem.* Ad aemulationem dicuntur Judaei, videntes gloriam et exaltationem sanctae Ecclesiae; quae ante fidem non gens Dei erat.[Column 141]

19. *Isaias audet.* Isaias, inquit, pro Judaeis non dimisit quid bonum gentibus, quod futurum erat, et malum quod Judaeis futurum erat, praediceret.

20. *Expandi manus meas.* Vel manus in cruce extensas dicit, vel potius opera quae inter Judaeos Dominus operatus est.

CAP. XI.—1. LANFR. *Electio autem.* Non secundum merita.

2. *Spiritus compunctionis.* Malam compunctionem hic significat, qua saepe fit ut etiam bonum homini sit molestum.

2. *Fiat mensa eorum in laqueum.* In laqueum et in caetera quae sequuntur facta est Judaeis Scriptura ipsorum, quam male intellexerunt. Scriptura autem mensam vocat, quia intelligentibus panis est animae.

3. *Nunquid sic offenderunt?* An, inquit, peccatum eorum, tantummodo operatum est casum animae eorum?

4. *Ut illos aemulentur.* Hoc saepe factum est, et plenius fiet in fine saeculi quando Judaei Christianos persequentur in fide Christi. Potest etiam intelligi ut gentes Judaeos aemulentur, id est ut credant, sicut et ipsi credebant. Vel ut Dei aemulatione circa opera

eorum mala moveantur.

5. *Quod si delictum illorum.* Delictum Judaeorum ditavit mundum, quia nisi ipsi Dominum crucifixissent, crux Christi, et resurrectio, et ascensio ejus praedicata et credita in mundo non esset.

6. AMBROS. *Diminutio eorum.* Diminutio vel amissio eorum est, damnum promissionis, per quod gentes lucratae sunt vitam aeternam.

7. LANFR. *Diminutio eorum.* Diminutionem Judaeorum vocat apostolos, quia illis discedentibus ab infidelitate eorum; populus ille in sua infidelitate persistens, ex quadam parte mansit diminutus.[Column 142]

8. *Quanto magis plenitudo.* Plenitudo Judaeorum qui in fine mundi credituri sunt, maxime ditavit gentes, quia exemplo eorum provocatae convertentur ad Christum.

9. AMBROS. *Ministerium meum.* Ministerium suum, quo Apostolus gentium est, honorificat; si et illos ad quos non est missus, lucretur ad vitam.

10. LANFR. *Si quomodo ad aemulandum.* Quasi diceret: Judaeos quos praedicando ad Christum convertere non possum honore saltem quo vos honore, ad credendum Christo invitare conabor.

11. *Salvos faciam aliquos.* Quid ad te de Judaeis, cum Apostolus gentium sis! Volo honorare ministerium meum; quod quidem honoraretur, si Judaei crederent; qui in lege sapientes erant. Gentes autem quasi stulti reputabantur et mobiles, quia tam cito credebant; quod illis non exprobraretur, si Judaei crederent qui stabiles et sapientes esse putabantur.

12. *Si enim amissio.* Repetitio superioris sententiae. Quod enim superius vocavit diminutionem, hic vocat amissionem.

13. *Quae assumptio.* Assumptio Judaeorum, cum ad fidem Christi in fine mundi assumpti fuerint, vita erit ex mortuis. Vel quia multos mortuos peccatis, exemplo illorum provocatos, invenit in fide Christi, quia paulo post certe erit resurrectio mortuorum, id est finis mundi.

14. *Delibatio sancta.* Admonet gentes ne superbiant, et ne Judaeos despectui habeant, dicens: Quia si apostoli sancti sunt, certum est etiam quod in ipso populo multi sancti sunt; et si nondum re, spe tamen et praesentia divina. Est autem delibatio prava ex aliqua re assumptio, ut ex pomis, vel ex cibo, vel ex potu.[Column 143]

15. *Olivae.* Olivam vocat populum Judaeorum; radicem, fidem; pinguedinem, bona opera.

16. *Quod si gloriaris.* Audi quid tibi dicam: Non tu radicem portas, sed radix te, id est, populus Judaeorum a te fidem non accepit, sed tu ab eo.

17. AMBROS. *In bonam olivam.* Olivam fidem per quam Abraham justificatus est, accipiamus. Oleastrum vero, quia agrestis est, et infructuosa natura, perfidiam significat.

18. LANFR. *Mysterium hoc,* id est, quo Judaei excaecati sunt ex parte.

19. *Ut non sitis vobis ipsi,* id est, ut non videamini vobismetipsis sapientes.

20. *Veniet ex Sion.* Posteriores sententiam probat ex auctoritate prophetica, et sic omnis Israel salvus fiet.

21. *Qui eripiat.* Et haec ereptio non secundum corpus erit; sed hoc testamentum, id est, quod testor eripiendos illos, erit auferendo peccata eorum. Vel quia dixerat ne quis putaret hoc ab alio fieri, dicit: Quod testor a me factum erit.

22. *Secundum Evangelium.* Propter Evangelium, inquit, quod praedico propter vos salvandos, inimici mihi sunt Judaei. Electi tamen eorum charissimi mihi propter patres; id est patriarchas et prophetas, quorum fidem imitantur.

23. *Secundum Evangelium quidem inimici*, etc.
Ne quis diceret Judaeos in corde odio habuisse, foris autem verbis eis placere, et ita adulari, dicit: Secundum Evangelium, quod est contrarium.
24. AUST. (*De praed. sancti lib. I*, cap. 16 tom. VII).
Secundum Evangelium. Quid est secundum Evangelium quidem inimici propter vos, nisi quod inimicitia qua occiderunt Christum, Evangelio, sicut videmus, sine dubitatione profecit? Et hoc ostendit ex Dei[Column 144]

dispositione venisse, quam [al., qui] uti bene novit etiam malis; non ut eis [al., ei] prosint vasa irae, sed ut ipso illis bene utente, prosint vasis misericordiae.
25. AMBROS. *Secundum Evangelium*. Causa incredulitatis inimici sunt Evangelii, ut error et delictum eorum gentibus aperiret viam intrandi ad fidem.
26. *Sine poenitentia*. Gratia in baptismo non quaerit gemitum aut planctum.
27. LANFR. *Sine poenitentia*. Ratio cur dixerit secundum electionem. Quibus enim Deus fidem suam inspirat; sine praecedente poenitentia eorum inspirat; seu quos ad vitam aeternam elegit, sine mutatione sui consilii elegit.
28. *Sicut enim aliquando*. Sic iterum exponit mysterium cur Judaei ex parte caecati sunt.
29. AMBROS. *Conclussit enim Deus*. Hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a Deo veniret; quando omnes diffidentia laborarent, ut gratia muneris esset gratissima.
30. LANFR. *O altitudo*. Ne quis profundiora in superioribus quereretur, occurrit, dicens: *O altitudo!* etc.
31. AMBROS. *Quoniam ex ipso*. Quia omnium creator Deus est. Ex ipso sunt omnia (Patre) et quia ipse operatur per Filium, per ipsum sunt omnia; et quoniam quae ex Deo, per Deum sunt, post renata in Spiritu sancto sunt, in ipso sunt omnia, quia Spiritus sanctus de Deo est Patre.
CAP. XII.—1. AMBROS. *Obsecro itaque vos*. Post tractatum legis et fidei, Judaicum populum et Gentiles ad bonam vitam agendam hortatur.
2. *Ut exhibeatis corpora vestra*. Corpora enim subjecta peccatis, non viva habentur, sed mortua.[Column 145]

3. LANFR. *Quae sit voluntas Dei bona*, id est, faciens bonos, et beneficientes et perfectos.
4. *Dico enim*. Per gratiam, inquit, qua me Deus Apostolum vestrum fecit, omnibus praecipio non plus investigare opera Dei quam oportet.
5. *Sed sapere*. Sapere, id est intelligere, debetis secundum differentias donorum Dei, quia omne donum Spiritus sancti differens est: quod est, *habentes donationes*, etc., infra.
6. *Et unicuique*. Ordo: sic Deus divisit unicuique mensuram donorum suorum; quae fides credentium promeretur.
7. *Sicut enim*. Exponit qualiter dona Dei divisa sunt fidelibus, videlicet sicut diversa officia diversis unius corporis partibus sunt distributa, ut humilitas in omnibus conservetur.
8. *Differentes*. Vel donationes differentes, vel nos differentes.
9. AMBROS. *Sine prophetiam*. Prophetia pro modo fidei datur. Minister ad obsequium fraternitatis praebendum, in quantum credit, firmatur.
10. LANFR. *Rationem fidei*. Fides, et prophetiam et caetera quae sequuntur facit habere credentes. Nisi enim crederent, non haberent. Et in caeteris secundum rationem fidei subintelligi debet. Et est sensus: prophetiam habentes debemus esse singuli membra; sive habentes mysterium, debemus ministrando esse alter alterius membra, et caetera eodem modo.
11. AMBROS. *Qui docet*. Ad disciplinam coelestem

tradendam ex fide adjuvatur.

12. *Qui exhortatur.* Similiter qui exhortatur ad bonum. Similiter qui simpliciter largitur, et qui praeest, juxta fidem accipit vigilantiam, eo modo qui laetus misericordiam facit, secundum fidem roboratur.

13. *Sollicitudine non pigri.* Hoc est quod dicit Jeremias: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter.*

Ideo subjecit:

14. *Spiritu ferventes.* Hoc est, exercitio divini operis aut legis non sint tepidi.

15. LANFR. *Nolite esse prudentes.* Nolite, inquit, prudentiam vestram apud vosmetipsos tantum excedere, sed magis apud proximos.

16. *Nulli malum.* Malum vitium, videlicet ut vindicet se.

17. AMBROS. *Providentes bona.* Providere bona est futura ante oculos habere, ut ea gerantur quae laudis sive apud Deum sint, sive apud homines.

18. *Si fieri potest.* Quod si non fuerit amator pacis, tu tamen velis esse pacificus, quantum ad te pertinet. Si autem irreverens et blasphemus quis sit, et pacem cum illo habere non possis, non utique tibi ascribendum erit.

19. LANFR. *Date locum irae.* Dat locum irae, qui adversarium permittit facere quod vult.

20. *Carbones ignis,* id est, fervorem charitatis, vel Spiritus sancti, ut tuo exemplo provocatus, et ipse bonum faciat.[Column 147]

CAP. XIII.—1. LANFR. *Subdita sit.* Subdi debet, quia non debet resistere. Nam si resistat, Dei ordinationi resistit; potestas enim Dei ordinatio est, quia omne quod a Deo est, Dei ordinatio est, potestas autem a Deo est; non est enim potestas nisi a Deo.

2. *Itaque qui resistit potestati.* In his scilicet quae ad potestatem pertinent, id est, tributis, vectigalibus, et caeteri hujusmodi.

3. *Habebis laudem.* Laus habetur ex potestate, qualiscunque sit. Aut enim bona est, et bonum laudat; aut mala, et bonum persequitur; et sic per patientiam illatae tribulationis, servus Dei laudatur.

4. *Time; nam non sine causa gladium portat.* Et hoc probat, quia cum causa: et hoc probat, Dei enim minister est.

5. *Dei enim.* Causa cur timeri oporteat.

6. *Dei enim minister.* Alia causa cur qui resistunt, damnationem sibi acquirunt.

7. *Vindex in iram.* Subaudis: in eum qui male agit. Ideo enim a Deo ordinati sunt, vel propter iram et conscientiam.

8. AMBROS. *Non solum propter iram.* Id est, propter praesentem ultionem, sed propter futurum iudicium, ubi, accusante conscientia, punientur.

9. LANFR. *In hoc ipsum.* Ut boni laudentur, mali puniantur. Potest et per parentes intelligi *ministri enim Dei sunt*, ut sit continuatio sensus *praestatis, in hoc ipsum servientes*, scilicet Deo placentes.[Column 148]

10. AUGUST. (*epist. 135 ad Severum abbat. tom. II*), *Nemini quidquam.* Charitatem tanto magis debemus, quanto apprehenderimus [*al.*, quanto amplius impenderimus], cujus nos perpetuos debitores ostendit Apostolus dicens: Nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis.

11. AMBROS. *Nox praecessit.* Noctem veterem hominem significat; hunc praeteriisse dicit: diem autem appropinquasse, id est Christum, cujus lumine veritas nobis apparuit.

12. *Abjiciamus ergo.* Id est vitia carnis, quae occulta sunt, et digna sunt tenebris.

13. *Induamur.* Boni actus, arma lucis sunt, impugnantes

opera tenebrarum.

CAP. XIV.—1. AMBROS. *Infirmum autem*. Ex Judaeis erant qui Romanos ad fidem assumpserant. His videbatur carnem prohibitam edere non debere; quos ideo infirmos vocat. Aliis contra videbatur; quos hic disputantes Apostolus, concordiae consulens revocat.

2. LANFR. *Infirmum autem*. Perfectae fidei Christianorum est, nullum cibum immundum putare, quia omnia munda mundis. Quidam tamen in hac fide infirmi, a quibusdam cibis censebant abstinendum. Cujusmodi hominem praecipit Apostolus non spernendum, sed cum charitate assumendum ita ut nec in cogitationibus judicaretur reus.

3. AUGUST. (*De Agone Christiano*, c. 27, t. III).

Qui non manducat. Dicitur iudicium pro damnatione.[Column 149]

Dicit Apostolus: *Qui non manducat, manducantem non judicet*, id est, non de illo male existimet. et Dominus dicit: *Nolite judicare, ne judicetur de vobis*.

4. LANFR. *Domino suo stat*, id est, ad laudem sui Domini, et perfectam fidem habeat, et in fide infirmatur; bona enim intentione hoc agit.

5. *Judicat diem*, hoc est, quidam certis diebus; quidam omni die putant abstinendum.

6. *Unusquisque*. Quasi diceret: qui putat omnibus utendum, cum gratiarum actione utatur. Et qui putat abstinendum, propter Deum abstineat.

7. *Qui sapit*, id est, intelligit in abstinencia observandum diem.

8. AUGUST. (*De expos. in ps. CXLIV*). *Sive enim vivimus*.

Sicut magnitudinis Domini non est finis, sic tuae laudis non erit finis. Non enim cum mortuus fueris in hac carne, desines laudare Deum. Unde factum est ut ejus sis et mortuus? quia pretio sui sanguinis te redemit et mortuus; quomodo perdit servum mortuum, cujus mors est pretium tuum? Ideo cum dixisset, *sive vivimus, sive morimur; Domini sumus*, ut ostenderet ipsum pretium. *Ad hoc enim, inquit, Christus mortuus est*.

9. LANFR. (*Omnes enim stabimus*) Ne spernas, sed de te sis sollicitus; unusquisque enim pro se rationem reddet, quia omnes stabimus ante tribunal Christi.

10. (*Ne ponatis offendiculum*) Ne ponas offendiculum fratri, id est, ne contristes; nam si contristas, non ambulas secundum charitatem.

11. AMBROS. *Scio et confido*. Manifestum est Salvatoris beneficio omnia munda esse; qui de sub jugo legis eruens homines, reddidit statum pristinum libertatis.

12. LANFR. *Scio et confido*. Sententiam fert inter[Column 150]

duos superiores dicens: Nullam creaturam per Christum factam esse communem, id est, immundam. Commune enim immundum vocabant Judaei.

13. AMBROS. *Nisi ei qui existimat*, id est, illi immundum est, qui putat non edendum. Et quia non hoc superstitione facit, sed timore suo, iudicio reservandum.

14. LANFR. *Illi commune*. Quasi diceret: revera nihil est immundum, sed qui putat aliquid esse immundum, in sola ejus opinione est immundum.

15. *Si enim propter cibum*. Non contristes; si enim contristas propter cibum, perdis cibo tuo illum; sed perdere non debes, nam Christus pro eo mortuus est. Ergo non contristes; quod est non ergo blasphemetur bonum nostrum. Et ponit quod est consequens contristare, quia ex contristare consequitur quod blasphematur Christianitas.

16. *Regnum Dei esca*. Esca, vel potus sive sumptus non facit hominem habere regnum Dei, sed justitia, et caetera.

17. AMBROS. *Noli propter escam*. Homo opus Dei

est; et iterum opus Dei est, dum reformatur per regenerationem.

18. *Omnia quidem*. Cum per naturam animalia munda sint, dubitantibus tamen fiunt immunda, et erit illi offendiculum, qui cum dubitat, comedit tamen.

19. LANFR. *Per offendiculum*, hoc est, qui sua comestione non manducantem scandalizat.

20. *Non manducare*. Hoc est quod dicit, si impraesentiarum sit ille qui abstinet, et ita infirmus sit ut patienter non possit cernere utentem creaturis Dei, eum qui fidem habet omnibus utendi, melius est fidem habenti ab eis abstinere quam abstinendi molestiam sua perceptione ingerere.[Column 151]

21. AMBROS. *Beatus qui non iudicat*. Hunc beatum dicit qui non aliud facit quam sibi utile probat.

22. LANFR. *Qui non manducat*. Non manduces coram fratribus, quia si non manducas, beatus es. Et hoc probat; nam omnis est beatus, qui non iudicat se, id est, culpabilem facit, quod est dum non manducat ne offendant.

23. *Qui autem discernit*. Qui autem discernit cibos; id est, qui putat alios mundos, et alios esse immundos, damnatus est; quia non ex fide. Fides enim nostra vult ut homo id agat quod intelligit bene esse agendum.

24. *Si manducaverit*, etc. Probat quod qui non iudicat se, id est non manducat, beatus est, nam omnis manducans damnatus; quod ita dicit: *qui autem discernit si manducaverit*, etc. Et sunt multa contraria, non iudicat, et manducans probat et discernit, id est, non probat comedendum beatus, et damnatus.

25. *Omne autem quod non est ex fide*. Damnatus quia peccatum est quod facit, et hoc probat ita: *Omne quod non est ex fide peccatum est*; Sed hoc non ex fide; sed haec assumptio praemissa est, ubi dicit *quia non ex fide*.

CAP. XV.—1. AMBROS. *Unusquisque vestrum*. Commonet ut charitati studentes, proximis placeant ad id quod utile est. Haec enim aedificatio.

2. LANFR. *Quaecunque scripta sunt*. Quasi diceret aliquis: quid vita Christi ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem? quid prophetia de Deo? quid ad institutionem morum nostrorum? Ad hoc respondet: *Quaecunque scripta sunt*, etc.

3. *Sicut et Christus*, etc. Suscepit vos, et Iudaeos et gentes probando; sed monstrat quomodo Christus condescenderit nobis, quia circumcisis fuit, et nos condescendamus infirmis.

4. *Dico enim*. Laus Iudaeorum. Dicit enim Christum[Column 152]

ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem Dei complendam, et promissiones ad patres factas. Promissum enim fuerat quod ex Iudaeorum semine orturus esset: in quo benedicerentur omnes. Aliter. Ministerium circumcisionis, id est, ad populum Iudaeorum, ut veritas Dei et promissiones ejus ad patres factas complerentur. Quales sunt: *Dabo vobis germen* (vel decorem) *justitiae*, et: *Prophetam vobis suscitabit Deus*, etc.

5. *Gentes autem*. Probat quia suscepit gentes, vel honorare Deum gentes, ab auctoritate Iudaeorum.

6. AMBROS. *Gentes autem*. Quia enim his promissio nulla erat, quasi indigni, per solam misericordiam Dei, ad salutem assumpti sunt.

7. LANFR. *Gentes autem*. Laus gentium. Dicit enim tantae curae fuisse Deo, ut ad salvandas eas prophetas suos praediceret. His laudibus aequales eos inter se esse ostendit, ut alter praeferre se alteri non praesumat.

8. *Propterea confitebor*. Vox Christi qui in gentibus

confitetur Patri quia per ejus conversionem (vel praedicationem) conversae sunt ad culturam unius Dei.

9. *Laetamini gentes*. In Isaia sic scriptum est: *Laetamini cum Jerusalem; et exsultate in ea omnes qui diligitis eam*.

10. *Erit radix Jesse*. Ordo: Jesse erit radix, etc. Subaudis ex hac radice erit qui exsurget regere gentes.

11. *Certus sum autem*, etc. Benevolos illos reddit, quasi ego corripui vos, quin sciam vos invicem diligere; nec ideo admonui quin sciam vos sapientes esse, sed officium meum est monere vos.

12. *Repleti omni scientia*. Humilitas Apostoli. Dicit enim scripsisse eis, non quod ipsi indigerent. Repleti enim, ut ipse fatetur, omni scientia; sed officii sui necessitate coactum; quod Apostolus gentium[Column 153]

a Deo constitutus erat.

13. *Audacius autem*. Audaciae videbatur esse repletis omni scientia scribere.

14. AMBROS. *Habeo igitur gloriam*. Gloriam dicit se habere apud Deum per Christum. Credentes (*al.*, credens) enim in Christum, meritum sibi fecit apud populum, in tantum ut de se esse nihil dicat quod non operatus sit Christus per illum, ut exhortationem ejus virtus commendaret.

15. LANFR. *Habeo igitur gloriam*. Quidquid, inquit, putent me hominem [*f.*, homines] esse, ego tamen scio me habere gloriam apud Deum in praedicatione Jesu Christi; quia propter honorem Dei et salutem gentium ago quod ago.

16. *Non enim audeo*. Alia causa cur habeat gloriam apud Deum; quidquid enim loquitur, quidquid[Column 154]

operatur Christus in eo, et per eum loquitur et operatur, ut Evangelio obediant.

CAP. XVI.—1. LANFR. *Commendo autem vobis Phoeben*. Ditissima et nobilissima mulier fuit, quae Ecclesiam Dei, quae apud locum qui Cenchrus dicitur, erat, sua substantia sustentabat. Ea tunc temporis pro quodam negotio Romam profecta est. Per hanc fortasse, istam misit epistolam.

2. *Et matrem ejus et meam*. Vel matrem suam cum matre illius praecipit salutandam. Vel unam eandem feminam matrem illius dicit, et suam illius secundum carnem, suam beneficio.

3. *Vestra enim obedientia*. Causa cur roget eos: obedientes enim rogandi sunt, inobedientes increpandi.[Column 155]

4. *Conterat Satanam*. Satanam sub pedibus Ecclesiae Dominus contrivit, quia membra ejus, quibus Ecclesiam persequabatur, ad fidem conversa, ipsi Ecclesiae subjugavit.

5. *Saluto vos*. Ordo: saluto vos in Domino. Tertius iste notarius fuit Apostoli, qui hanc scripsit Epistolam.

6. AMBROS. *Ei autem*. Ei qui potens est vos confirmare soli sapienti Deo gloria in saecula saeculorum.

7. LANFR. *Ei autem*, id est, qui potest vos ad tantam perfectionem ducere, quantam praedico, et quantam Christus praedicavit, et praedicandam instituit.

8. *Secundum revelationem*, id est, ut ita credatis, sicuti mysterium Dei revelatum est, et ponit singulare pro plurali.

9. *Mysterii*. Mysterium vocat incarnationem Jesu Christi, et caetera quae aeternis temporibus erant[Column 156]

tacita. Quamvis enim ex quadam parte antiquis Patribus essent cognita, plene tamen a nullo fuerunt scita, quoad usque suo tempore per Jesum Christum fuerunt revelata.

10. *Per Scripturas prophetarum*. Scripturas prophetarum

revelavit Christus apostolis suis, sicut in Evangelio legitur: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas*, etc.

11. AMBROS. *Per Jesum*, id est, per Jesum Christum; quia, ut alia taceam, ipse praecepit gentes baptizari in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ubi praecipue commendata est hujus individuae gloria Trinitatis.

12. *Cui honor*. Quod vero additum *cui*, ut diceret cui, cum sufficeret si dictum esset, *ei autem gloria*, inusitatam nostrae linguae indicat locutionem non sensum quem requiramus vel de quo ambigamus insinuat.[Column 155-156]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIMA, CUM GLOSSULA INTERJECTA B. LANFRANCI.}[Column 155]

ARGUMENTUM. - Corinthii sunt Achaici, et hi similiter ab Apostolo audierunt verbum veritatis; et subversi sunt multifarie a falsis apostolis, quidam a philosophiae verbosa eloquentia, alii secta legis Judaicae[Column 156]

inducti sunt. Hos revocat Apostolus ad veram fidem et evangelicam sapientiam, scribens eis ab Epheso per Thimotheum discipulum suum.[Column 155]

CAP. I.—1. AMBROS. *Sanctificatis*. Ideo, quia regenerati in Christo, sanctificati sunt.

2. AUGUST. (*in Expos. psal.* LI, tom. VIII). *Omnibus qui invocant*. Isti qui propter saecularia commoda, qui propter terrena bona, qui propter vitam praesentem et terrenam felicitatem invocant Dominum [*al.*, Deum], non invocant Deum.

3. LANFR. *In omni loco*. Verba, inquit, et scientiam tiam tenetis, sicut testimonium Christi, id est incarnationis[Column 156]

ejus et passionis et caeterorum confirmatum est, et a vobis inter vos diversis Veteris Testamenti auctoritatibus.

4. AMBROS. *Gratias ago meo Deo*. Quanquam omnibus in Ecclesia scribat, ita significat, cum aliquando corripit, aliquando laudat, ut unusquisque cum legit, intelligat quid pro se, quid adversum se dicatur.[Column 157]

5. LANFR. *Quod in omnibus divites*. Totum pro parte ponit. Non enim omnes in omnibus virtutibus divites sunt. Quosdam enim in posterioribus redarguit.

6. *Revelationem*, id est visionem quae fit post mortem, vel in die iudicii.

7. *Unusquisque vestrum*. Non unusquisque dicebat haec quatuor; sed subaudiendum est: Alius dicit: Ego quidem sum Pauli, alius autem; Ego Apollo, etc. Sic enim ipsemet in sequentibus exposuit dicens; *Cum enim quis dicit, ego quidem sum Pauli: alius autem, ego Apollo*, etc.

8. AUGUST. *Ego Cephae*. Hi dividunt sibi Ecclesiam; et partes facere de unitate conantur.

9. AMBROS. *Divisus est Christus*. Divisum dicit Christum; quia gloriam ejus hominibus partiti sunt.

10. *Non in sapientia*. Imperiti electi sunt, ut doctrinae veritas se commendaret, teste virtute; ne calliditate humanae sapientiae, acceptabilis videretur, non veritate.

11. LANFR. *Non in sapientia*. Sapientiam, ubi dialecticam dicit, per quam crux, **44** id est, mors Christi eam simpliciter intelligentibus evacuari videtur, quia Deus immortalis, Christus autem Deus; Christus igitur immortalis. Si autem immortalis; mori non potuit. Sic de partu Virginis, et quibusdam aliis sacramentis, perspicaciter tamen intuentibus, dialectica sacramenta Dei non impugnat; sed cum res exigit, si rectissime teneatur,

astruit et confirmat.

12. *In sapientia verbi*. Non syllogistice probando, quia sic potius posset improbari. Vel si syllogistice[Column 158]

convicti et crederent, non prodesset eis.

13. AUGUST. (*ex lib. De nat. et grat. contra Pel.* cap. 7, tom. VII). *Ut non evacuetur*. Evacuatur autem si quo modo praeter illius sacramentum, ad justitiam, vitamque aeternam perveniri posse dicatur.

14. LANFR. *Verbum enim*. Ratio cur non praedicet in sapientia verbi. Studiosi etenim ipsius artis, qui tamen Christianae religionis expertes sunt, quos pereuntes vocat, vel quia doctrina eorum in quibusdam perit, vel quia in aeternum perituri sunt; stultitiam deputant mortem Christi.

15. *Virtus Dei est*, id est, dans virtutem Dei credenti, per quam miracula, cum res exigit, fiunt.

16. *Perdam sapientiam*. Alia ratio cur non praedicet in sapientia verbi: prophetia enim auctoritate reprobata est. Potest etiam responsio esse, quasi aliquis diceret: cur dicis pereuntibus? In Abdia hoc legitur: *Nunquid non in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumaea, et prudentiam de monte Esau?*

17. *Ubi scribe*. Verba Apostoli sunt. Scribae sunt moralium et naturalium librorum auctores, et actuum saecularium scriptores, id est de ipsis artibus praecepta dantes. Conquisitores sunt argumentatores ex praeceptis ipsarum artium aliquid approbantes. Sapiens generale utriusque vocabulum est. Hos adnihilatos esse perhibet, non quia doctrinas eorum omnifariam improbet in multis enim sacris litteris concordant, sed quaedam senserunt et scripserunt contraria Christianae religioni, maxime de cultura unius Dei.[Column 159]

18. AUGUST. (*ex lib. De past.*, cap. 12, tom. IX.) *Nonne stultam*. Dicitur aliquando in Scripturis sapientia pro astutia, abusione verbi, non proprietate.

19. LANFR. *Placuit Deo per stultitiam*, etc. Non in sapientia verbi praedico, quod probat, quia per stultitiam placuit Deo salvos facere credentes, et hoc probat, quia sapientia mundi non placuit, quod est in Dei sapientia, non cognovit mundus per sapientiam Deum.

20. *Judaei*. Judaei scandalizabantur quia regem suum crucifixisse dicebantur.

21. AMBROS. *Judaei signa petunt*. Unde dicunt: Nos scimus quia Moysi locutus est Deus, cum majus sit Lazarum de monumento vivum exiisse.

22. *Et Graeci sapientiam*. Quia nolunt audire praeterquam quae mundi ratione possibilia sunt.

23. *Judaeis quidem scandalum*. Scandalum est Judaeis dum audiunt Christum Filium Dei se profitentem, et Sabbatum evacuantem.

24. *Gentibus autem stultitiam*. Qui ea audiunt praedicare, quae dum rationi humanae non congruunt, insensata videntur, ut partus Virginis, et resurrectio mortuorum.

25. *Virtutem et Dei sapientiam*. Virtus Dei est, quia per ipsum omnia fecit Deus Pater; sapientia, quia per ipsum cognitus est Deus.

26. AUGUST. (*ex lib. I Quaest. evang.*, quaest. 14, tom. IV). *Virtutem Dei et sapientiam*. De Domino nostro dixerunt Judaei: *Unde sapientia haec, et virtutes?* Sapientia in his quae loquebatur. Virtutes in his quae operabatur. Ideo Apostolus dicit Christum Dei virtutem et Dei sapientiam. Virtutem retulit ad signa propter Judaeos. Sapientiam autem, aut doctrinam ad Graecos, id est, gentes [*al. sapientiam autem ad doctrinam propter Graecos*].

27. AUGUST. (*Enar. in psal. LXVIII*, concion. 1,

tom. VIII). *Quia quod stultum est*. Quid enim tam simile imprudentiae quam, cum haberet in potestate una voce suos persecutores prosternere, pateretur se teneri, flagellari, conspui, colaphizari, spinis coronari, ligno affigi? Imprudentiae simile est, et stultum videtur.[Column 160]

28. LANFR. *Quod stultum est*. Incarnatio et passio Dei et hominis Jesu Christi, quae hujusmodi sapientibus stultitia videbantur, majorem sapientiam continent quam homines possint inquirere, et majorem fortitudinem habent quam homines possent habere. Per fidem enim eorum et peccata remittuntur et daemones expelluntur, et alia, cum resurgit, miracula fiunt.

29. *Quod stultum est*. Probat Christum sapientiam esse, quia etiam in hoc sapientia est, quod videtur stultum de eo, et tanta sapientia, quod nequeat comprehendi ab omnibus quod est sapientius hominibus. Post vero probat Christum virtutem esse, quia in hoc quod infirmum videtur de eo, in hoc virtus est, et tanta virtus quod fortius est hominibus, id est, nequeat ab illis comprehendi; hoc stultum et infirmum, incarnatio et passio Christi, quibus tanta sapientia et virtus est, ut evincatur diabolus et redimatur humanum genus.

30. AMBROS. *Quod infirmum est Dei*. Quia infirmitas Christi, magna victoria; vicit, cum victus videretur.

31. AUGUST. (ex Tract. 15 in Joann., tom. IX). *Et quod infirmum est*. Quid igitur facta est mulier in costa, tanquam fortis; factus est Adam in carne tanquam infirmus? Christus est et Ecclesia; illius infirmitas, nostra est fortitudo.

32. LANFR. *Non multi sapientes*. Fortasse propter se dicit hoc, quia solus inter alios apostolos, scholarium litterarum peritus, terrenarum opum dives, Romanae dignitatis parentela conspicuus fuit, sicut testatur ipse in Actibus apostolorum: *Ego quidem homo sum Judaeus, a Tharso Ciciliae non ignotae civitatis municeps*. Et alibi interroganti tribuno utrum Romanus esset, respondit: *Etiam. Et tribunus: Ego multam summam a civitate hac consecutus sum. Et Paulus ait: Ego autem et natus sum*. Et alias eo rationem reddente, exclamavit Festus: *Insanis Paule; multae litterae te ad insaniam convertunt*.

33. AUGUST. (Serm. 9 De tribus virgis, inter fragment., tom. X). *Contemptibilia*. Quae non computantur.[Column 161]

34. *Qui factus est nobis*. Elegit Deus quae non sunt, id est quae non computantur.

35. AUGUST. (epist. 222 ad Consen., tom. II). *Factus est nobis justitia a Deo*. Sicut autem cum sit in se ipso vita, etiam fit nobis vita, cum ejus efficimur participes; ita cum in se ipso sit justitia, etiam nobis fit justitia, cum ei cohaerendo bene vivimus.

36. AUGUST. (ex Genes. ad lit., lib. XI, cap. 8, tom. III). *Qui gloriatur*. Sic qui gloriatur, non nisi in Domino gloriatur; cum cognoscit non suum, sed illius esse non solum ut sit, verum etiam ut non nisi ab illo bene sibi sit, a quo habet ut sit.

37. LANFR. *Qui gloriatur, in Domino gloriatur*. Hoc testimonium in Jeremia ita legitur: *In hoc gloriatur, qui gloriatur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus*.

CAP. II.—1. LANFR. *Non in sublimitate*. Sublimitatem sermonis vocat logicam, quia ipsa tota de artificiosa oratione est. Sapientiam vocat quadrivium [quadrivium], et maxime libros Platonicos, speciem, nomine generis designans.

2. AUGUST. (De Trinit., lib. I, cap. 12, tom. III). *Non enim judicavi me scire*. Eis loquebatur qui capere altiora de Christi deitate non poterant. Et hoc solum se scire dicebat quod eos per illum scire oportebat.

Hoc inter illos nesciebat quod per illum scire non poterant.

3. LANFR. *Persuasibilibus*. Rhetoricam tangit, in qua dantur praecepta apposite loqui ad persuasionem.

4. *Neque principum*. Principes hic vocat egregios philosophos, a quibus et per quos philosophia inventa est. Quo nomine in saecularibus etiam litteris censentur, ut Cicero in topicis. *Utriusque*, inquit, *princeps, ut mihi videtur, Aristoteles fuit*.

5. AUGUST. (ex *serm. de lect. in Ev. Joan. apud Bedam*) *Sed loquimur*. Gratia ista Christiana (quia omnia Christo tradita sunt a Patre) omnes latuit sapientes hujus mundi. Hanc Moyses vidit, prophetae[Column 162]

viderunt. Sapientes illi magni, arguti disputatores omnino ignoraverunt; hoc est mysterium quod absconditum fuit a saeculis in Deo.

6. AMBROS. *Sed loquimur Dei sapientiam*. Abscondita est ergo sapientia Dei, dum non in verbis, sed in virtute est, non humana ratione possibilis, sed spiritus efficacia credibilis.

7. LANFR. *In mysterio*. Exponendo mysteria Veteris Testamenti, in quibus Christum figuratum fuisse asserimus.

8. AMBROS. *Quam nemo principum*. Principes hujus saeculi, non solum homines accipiendi sunt, sed et ii adversus quos nobis colluctatio est, qui sciebant esse Christum in lege promissum; mysterium tamen ejus, quo Filius Dei est, nesciebant.

9. LANFR. *Nemo principum*, etc. Probat quia nemo principum, quia scriptum est. Item, quia non cognoverunt, quia hi qui diligunt eum tantum. Nam nos, quod est nobis autem revelavit. Probat quia revelavit, nam per Spiritum, etc. Et hoc probat, quia nos accepimus Spiritum, etc. quod est, sed Spiritum qui ex Deo est, etc. Et probat quia Spiritum Dei acceperit: quia non accepimus spiritum hujus mundi.

10. AUGUST. (ex *lib. I De Trin.*, c. 13). *Nunquam Dominum gloriae*. Ex forma servi crucifixus est, talis enim erat illa susceptio quae Deum hominem faceret, et hominem Deum. Quid tamen, propter quid, et [quid] secundum quid dicatur adjuvante Domino, prudens et diligens et pius lector intelliget.

11. LANFR. *Quod oculus non vidit*. Probat quod superius dixit: *Nemo principum hujus saeculi cognovit*. Sapientiam enim Dei, id est, Dominum Christum, quae diligentibus eum in praemium praeparata est, nec oculus vidit, etc. Habet autem scriptum in Isaia sic: *Oculos non vidit, Deus, absque te, quae praeparasti diligentibus te*. [Column 163]

12. AUGUST. (ex *tract. in psal. LII*, tom. VIII). *Spiritus enim omnia scrutatur*. De Spiritu Dei dictum est quod omnia scrutetur, etiam altitudinem Dei, non quia ille scrutatur, qui novit omnia; sed quia tibi donatus est Spiritus, te scrutari fecit; et quod dono illius facis, ille facere dicitur.

13. AUGUST. (ex *Tract. de nat. Mart. Massylita; serm. 42 De divers.* cap. 3, tom. X). *Nos autem non spiritum*. Spiritus hujus mundi, spiritus est elationis; quem qui habent, superbi sunt et ingrati Deo.

14. AMBROS. *Nos autem non spiritum*. Spiritus mundi est, per quem arripiuntur fanatici, qui sine Deo sunt; quem Pythonem appellant. Hic est qui per Sybillam locutus est.

15. LANFR. *Non in doctis*. In doctis humanae scientiae verbis se loqui abnegat. Et tamen in Scripturis ejus tanta locorum disputationum subtilitas, tanta et tam subtilis benevolentiae captatio, cum res exigit, invenitur, ut tanta vel ea major in nullo scripturarum genere reperiatur. Unde procul

dubio credendum est non eum regulas artium saecularium in scribendo vel loquendo cogitasse. Sed per doctrinam sancti Spiritus, a quo et per quem est omnis utilis peritia, talia et taliter dixisse, quae per singula exponerem, nisi imperitorum talium doctrinarum murmur timeretur.

16. *Spiritualia comparantes*, id est compensantes spiritualem doctrinam, secundum quod capax est spiritualis auditor; quae spiritualiter auditis, spiritualibus probatur.

17. AMBROS. *Animalis homo*. Pecoribus enim similis, in terram sensum deprimit.

18. AUGUST. (ex lib. LXXXIII, Quaest., q. 67, t. IV) *Animalis homo*. Qui vivit ex corpore, carnalis homo vel animalis vocatur. Carnalis, quia carnalia sectatur; animalis autem, quia fertur dissoluta lascivia[Column 164]

suae animae, quam non regit spiritus, neque cohaeret intra metas naturalis ordinis. Qui autem spiritu animam regit, vocatur spiritualis.

19. LANFR. *Animalis homo*. Quia animalis est, quia ipsa spiritualia improbat, et ideo laborare non potest ut intelligat.

20. AUGUST. (ex lib. *De vera reliq.*, cap. 31, tom. II). *Spiritualis autem*. Omnia ergo iudicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota charitate quod intelligit diligit.

21. LANFR. *Spiritualis autem*. Spiritualis, inquit, intelligit et reprehendit omnia quae intelligenda et reprehendenda sunt; et ipse a nullo carnalium vel reprehenditur vel intelligitur. In utraque significatione hoc verbum reperitur.

22. *Et ipse a nemine*. A nemine spiritalis homo intelligitur, quia nemo intelligit; non enim cognovit quis sensum Domini. A causa probat iterum; a nemine reprehenditur, quia nemo reprehendit; et hoc probat, quia non instruit.

23. *Quis enim cognovit*. Hoc refertur ad superiorem verbi significationem.

24. *Qui instruat eum*. Hoc ad posteriorem. Qui enim reprehendit, scientiam instruendi habere debet.

CAP. III.—1. LANFR. *Cum enim quis dicat*.

Expositio zeli et contentionis.

2. AMBROS. *Ego plantavi*. Plantare est evangelizare et ad fidem trahere. Rigare vero baptizare solemnibus verbis.

3. *Quid igitur est Apollo?* Non debetis dicere: Ego sum Pauli vel Apollo, sed Dei; quia Apollo et Paulus nihil sunt Deo comparati; sunt enim ministri ejus, sicut unicuique Dominus dedit; enumerat autem partes ministerii, praedicandi scilicet et baptizandi.[Column 165]

4. LANFR. *Dei enim sumus*. Ratio cur dixerit mercedem: Operarii enim, quos adjutores hic vocat, mercedem solent accipere.

5. AUGUST (ex lib. *De fide et oper.*, c. 16, tom IV). *Fundamentum*. Fides gratiae Christianae, id est, ea quae per dilectionem operatur, posita in fundamento, neminem perire permittit. Super hoc fundamentum alius aedificat aurum, argentum, lapides pretiosos, is videlicet qui cogitat quae Dei sunt, quomodo placeat Deo. Alius aedificat super idem fundamentum ligna, fenum, stipulam, is videlicet qui cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat uxori. (*ibid.*, ex *Ench. ad Laurent.*, c. 68, tom III.) Illius opus non exuritur, qui non ea dilexit quorum amissione crucietur. Exuritur autem hujus, quoniam sine dolore non pereunt quae cum amore possessa sunt. Sed quoniam alterutrum [*al.*, alterutra] conditione proposita, eis potius mallet carere quam Christo, nec timore amittendi talia, deserit Christum, quamvis doleat cum amittit, salvus quidem est; sic tamen quasi per

ignem. (*ibid. paulo ante*) Est ignis iste tentatio tribulationis, de quo scriptum est: *Vas figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis.*

6. LANFR. *Fundamentum enim.* Quasi aliquis diceret: cur dixisti: Tantum superaedificet, et non dixisti: Fundamentum enim ponat? Absit! inquit, fundamentum enim aliud, etc.

7. AMBROS. *Si quis autem superaedificet*, etc. Tribus prioribus, bona; tribus sequentibus vana doctrina signatur.

8. *Quasi per ignem.* Ignis extremi iudicii tandiu durabit, quousque purgati sint qui salvandi erunt.

9. AUGUST. (*ex tract. in psal. CXXII*). *Nescitis quia templum Dei.* Omnes adhuc infirmi et secundum fidem ambulantes, secundum fidem templum sunt Dei; et templum Dei erimus aliquando, et jam[Column 166]

secundum spem [*al.*, speciem]. Quandiu sunt templum secundum fidem? Quandiu in ipsis Christus per fidem habitat.

10. AMBROS. *Nescitis quia templum Dei.* Haec idcirco praemisit ut illos compungat, quia turpiter vivendo, corpora sua violando corruperunt.

11. LANFR. *Templum Dei estis.* Ergo ne perdatis templum Dei peccando, violare non debetis; si enim hoc facitis, disperdet vos Dominus: Nam omnem qui violat templum Dei, disperdet Dominus; vos autem peccando violatis; quod sic probat. Vos estis templum Dei, quia Spiritus Dei habitat in vobis; hoc est dicere, vos estis habitaculum Dei. Item omne sanctum est templum Dei, sed vos estis sanctum, ergo Dei templum: vos autem ipsos, dum peccatis, violatis; ergo templum Dei violatis.

12. *Nemo se seducat*, id est, nemo proprio vel humano consilio putet se sibi prodesse. Ad superiora redit.

13. LANFR. *Sapiens esse in hoc saeculo*, id est, in astutia hujus saeculi fiat, id est, stultum se intelligit, et sapientiam suam stultitiam deputat.

14. *Comprehendam sapientes.* In Job scriptum est ita: *Qui comprehendit sapientes in astutia eorum.* Omne quod illaqueat deponendum; astutia autem illaqueat (scriptum est enim comprehendam, etc.) ergo, etc.

15. *Cogitationes sapientium.* Inusitata translatione legitur, *cogitationes hominum.*

16. AMBROS. *Omnia enim vestra sunt.* Vita praesens nobis concessa est, ut ad Dei gloriam eam transigamus; mors, ut pro Christo mori velimus spe futurae promissionis. Praesentia, ut sic praesentibus utamur ne offendamus futura, ut, ea credentes, ipsis nos commendemus.

17. LANFR. *Omnia enim.* Quasi diceret: de se, majoribus, et excellentioribus rebus cuique gloriandum[Column 167]

est; non de his quae sua sunt.

18. *Sive mundus.* Mundus enim propter utilitatem hominum factus est.

19. *Sive vita.* Vita et mors doctorum ad aedificationem subditis esse debent. Possumus etiam per vitam homines sanctos et angelos intelligere. Per mortem diabolum et membra ejus; qui, dum consulunt vel persequuntur, utilitati servorum Dei inserviunt.

20. AUGUST. (*ex lib. LXXXIII, Quaest. quaest. 57, t. IV*). *Christus autem Dei.* Non tanquam dissimilis aut alterius naturae; sed tanquam Patris Filius.

CAP. IV.—1. AMBROS. *Sic nos existimet homo.* Hic significat quia minus bene sentiebant de illo aliqui Corinthiorum.

2. LANFR. *Dispensatores.* Apostoli dispensabant mysteria Dei; alios episcopos, alios presbyteros, alios in hunc modum ordinantes.

3. *Hic jam quaeritur*, id est, occasione horum meorum verborum, quibus apostolos dixi debere existimari ut dispensatores, quaerit aliquis quis inter nos dispensator revera fidelis inveniatur, volens

ordinationes nostras judicare secundum merita nostra.

4. *Ut fidelis. Ut, pro revera. Sicut illud: Et habitu inventus ut homo.*

5. *Mihi autem.* Quasi diceret: quid alii dispensatores super hoc sentiant nescio. Sed ego vituperationes vestras nihili pendo, sciens per nos, seu dignos seu indignos, opus suum Deum operari.

6. AMBROS. *Aut ab humano die.* Humanum diem dum dicit, significat divinum, in quo judicaturus est Christus.

7. *Sed non in hoc justificatus sum.* Nunc humiliat se, et loquitur ut homo, qui possit culpam incurrere nescius.

8. *Qui autem judicat me.* Recte Domino Christo plurimum dedit; quia potest quod hominem latet, dum occulta judicat, manifestare.

9. AUGUST. (*Enchir. ad. Laur.*, cap. 120, t. III).

Qui et illuminabit. Non enim scimus mortales, corda[Column 168]

mortalium; tunc autem illuminabit Dominus abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et tunc laus erit unicuique a Deo, quia id laudabitur et diligetur a proximo in proximo, quod, ne lateat, ab ipso illuminabitur Deo.

10. LANFR. *Haec autem fratres,* id est, superiora humilitatis verba, quibus me plantasse, Apollo rigasse. Sed nec plantantem nec rigantem aliquid esse dixi. Ideo, praetermissis caeteris, in me et Apollo transtuli, ut humilitatem in nobis discatis habere.

11. *Supra quam.* Supra scriptum est nullo modo pro doctoribus esse superbiendum, quia ipsi doctores, ministri tantum sunt; nec aliquid esse existimantur, ad comparationem ejus a quo et per quem incrementum datur.

12. *Quis enim te discernit?* Quasi diceret: si a massa perditorum te doctor tuus discerneret, tolerabile forsitan esset, si pro eo superbires. Nunc vero minime; sed per eum discernit te Deus.

13. AUGUST. (*epist. 46, ad Valent.*, t. II). *Quis enim te discernit?* Quod ideo dicit, quia de massa illius perditionis quae facta est ex Adam, non discernit hominem, ut eum faciat vas in honorem, non in contumeliam, nisi Deus. Sed quoniam homo carnalis et inaniter inflatus, cum audisset: *Quis enim te discernit?* posset respondere vel voce vel cogitatione et dicere: Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit me justitia mea, mox Apostolus occurrit cogitationibus ejus, et dixit: *Quid enim habes quod non accepisti?*

14. LANFR. *Quid autem habes?* Aliud genus arrogantiae amovere conatur, videlicet ne homo superbiat propter aliquam gratiam sibi collatam, putans eam se habere a se, ideo dicit: Quid autem habes, etc.? ac si dicat: si autem sis separatus a peccatis, ideo non debes gloriari; in nullo enim quod aliunde acceperis, debes gloriari. Separari a peccatis aliunde accepisti; nam quid habes quod non ab alio accepisti? nihil utique. Ergo, etc.[Column 169]

15. *Jam saturati estis.* De quibusdam Corinthiorum intelligendum est qui, post discessum Apostoli, coeperunt deliciis affluere, et terrenarum opum divites esse, sancti quoque Spiritus dona in terrenum lucrum convertere, de quibus dicit: Jam saturati, etc.

16. *Utinam regnetis!* scilicet, coelesti regno, vel ut vos ipsos bene regatis.

17. *Novissimos.* Apostolos suos novissimos, id est vilissimos, apud mentes hominum infidelium esse voluit Christus, ut majori in coelesti gloria praemio coronentur.

18. *Tanquam morti.* Victorum tunc temporis moris erat quosdam in expeditione captos morti destinare. Ad quod spectaculum conveniebat hominum maxima multitudo.

19. AUGUST. (*ex Tract. in Psal, XXXVIII, t. VIII*). *Quia*

spectaculum facti sumus, angelis laudantibus, hominibus vituperantibus, imo et angelis laudantibus et vituperantibus.

20. LANFR. *Nos stulti*. Increpatio, vel ironia; non enim Apostoli stulti, et ipsi prudentes; sed potius stulti, et apostoli prudentes.

21. AMBROS. *Vos autem prudentes*. Qui prudens in Christo iudicatur a perfidis, non recte asserit Christum. Marcion enim, qui negat Dominum incarnatum, prudens est mundo, id est fortis et nobilis.[Column 170]

22. LANFR. *Et obsecramus*, vel eos, ne blasphement, vel Deum, ut ignoscat eis.

23. AUGUST. (ex tract. in Psal. LXXVI). *Non ut confundam vos*. Dicit, *non ut confundam vos haec scribo, sed ut charissimos moneo*; cum sciret utique a Domino dictum: *Ne vobis dicatis patrem in terra: unus est enim pater vester Deus*. Quod ideo [*al.*, non] dictum est, ut hoc vocabulum honoris humani, de loquendi consuetudine tolleretur, sed ne gratia Dei, qua in aeternam vitam regeneramur, naturae, vel potestati vel etiam sanctitati cujusquam hominis tribueretur. Ideo cum diceret: *Ego genui vos*, post dixit: [*al.*, praedixit] *In Christo, et per Evangelium*, ne ipsius putaretur esse quod Dei est.

24. LANFR. *Non enim in sermone* id est, verbis solis non acquiritur regnum Dei, sed in virtute et benefactis.

CAP. V.—1. AUGUST. (ex Sermon. Domini in monte, lib. I, cap. 20, tom. IV). *Tradere huiusmodi*. Et si nolunt hic mortem intelligere, fortasse enim incertum est quamlibet vindictam per Satanam factam ab Apostolo fateantur. Quod non eam odio sed amore fecisse manifestat illud adjectum: *ut anima salva sit*.

2. LANFR. *Huiusmodi Satanae*. Hanc potestatem habuit, ut quotiescunque homini accepta stultitia amovere non posset, diabolo eum ad vexandum[Column 171]

tandiu traderet, quoadusque, poenitentiam profitens, a proposito malo desisteret.

3. *Conspersio*. Conspersio est farina et aqua, commista simul sine fermento, similiter et azyma. Monet igitur ut sint vivendo mundi a peccatis, sicut inundati in baptismo.

4. *Et enim Pascha nostrum*. Ratio cur nos mundos a peccato vivere oporteat, videlicet quia Christus immolatus est, quem epulari debemus. Et est ordo: etenim Christus, qui est Pascha nostrum, est immolatus.

5. AUGUST. (Expos. in Evang. Joan. tract. 55, tom. IX). *Etenim Pascha nostrum*. Cujus sanguine illitis postibus nostris, id est, cujus signo crucis signatis frontibus nostris, a perditione huius saeculi tanquam a captivitate, vel interemptione Aegyptia liberamur et agimus saluberrimum transitum; cum a diabolo transimus ad Christum; et ab isto instabili saeculo ad ejus fundatissimum regnum. Ideo quippe ad Deum permanentem transimus, ne cum mundo transeunte transeamus.

6. (*Ibid.*, ex lib. XXXII contra Faustum, cap. 11, tom. VI.) *Sed in azymis*. Azyma vero qui rectae fidei Christiani sunt, non in fermento veteri [*ad.*, vitae], hoc est malitiae, sed in ipsius fidei veritate et sinceritate custodiunt. Non septem diebus, sed omni die, quod significatum est numero dierum septenario.

7. AMBROS. *Sed in azymis*. Sinceritas mundam vitam faciat; veritas autem omnem fraudem excludat.

8. LANFR. *Sinceritatis*, id est, in illam vicem, qua Judaei azymos panes manducare solebant; nos[Column 172]

sinceritatem et veritatem habemus.

9. *Scripsi vobis*. Epistolam quamdam, quae modo

non habetur, misit illis; in qua praecepit ne participationem haberent cum fornicariis et caeteris de quibus dicit. Sed quia non distinxit de quibus fornicariis dixerit, Christianis, an gentibus, putatum est a Corinthiis, de fornicariis gentibus eum dixisse. Quam eorum perversam intelligentiam corrigit hic Apostolus.

10. *Alioquin*, id est, si praecepissem vobis gentium participationem fugere, debueratis de mundana conversatione, in locum desertum exire; omnes enim fornicarii, avari, etc.

11. AMBROS. *Alioquin*, id est, si commisceamini, melius erat vos mori.

12. LANFR. *Non commisceri*, Ordo: non commisceri cum ejusmodi, nec cibum sumere; *Si is qui frater*, etc.

13. AUGUST. (ex lib. II *Retract.*, c. 17, tom. VII). *Auferte malum*. Quod ait Apostolus: Auferte malum ex vobis ipsis; ut ex seipso quisque auferat malum, non sic esse intelligendum est; sed potius, ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis Graeca lingua indicat; ubi sine ambiguitate scriptum est ut intelligatur hunc malum, non hoc malum.

CAP. VI.—1. AMBROS. *An nescitis quoniam*. Judicabunt sancti hunc mundum; quia exemplo fidei eorum perfidia mundi damnabitur.

2. AUGUST. (in psal. LXXXVI, tom. IX). *Nescitis quoniam angelos*. Quos angelos, nisi apostatas angelos?[Column 173]

3. AMBROS. *Contemptibiles*. Tamen intractabiles, et inconsideratos esse significavit, ut imperitos forte ex fratribus iudices eligerent.

4. LANFR. *Contemptibiles*. Non imperando, sed exprobrando supponit causam cur fideles propter discussionem causarum suarum ad infideles ire cogantur, videlicet quia personas terrenarum legum ignaras, ad audiendas fidelium causas, constituebant. Et ita dictum est similiter in Evangelio (*Matth.* XXV, 9): *Ite potius ad vendentes*, et in Virgilio (*Egl.* I, 74): *Insere nunc*, etc.

5. *Ad verecundiam vestram*. Quasi diceret; Non impero, sed commemoro, ut verecundiam habeatis, quia facitis.

6. AUGUST. (*Enchirid.* ad Laur., c. 18, tom. III). *Jam quidem delictum est. Si quis voluerit tunicam* tuam tollere, et iudicio tecum contendere, dimitte illi *et pallium* (*Matth.* V, 40). Et alio loco: *Et qui abstulerit, inquit, tua, noli repetere* (*Luc.* VI, 30). Prohibuit itaque suos de saecularibus rebus cum aliis habere iudicium. Ex qua doctrina, Apostolus dicit esse delictum; tamen cum sinit finiri in Ecclesia talia iudicia inter fratres, fratribus judicantibus, extra Ecclesiam vero terribiliter vetat, manifestum est quid secundum veniam concedatur infirmis.

7. LANFR. *Sed vos injuriam facitis*. Quasi diceret: vos non estis tales, ut illatam injuriam velitis ferre, sed potius vultis inferre.

8. *In nomine Domini*. In baptismo dicit; ubi distincte commemoratur, et subintelligitur in nomine Patris.

9. AMBROS. *Omnia mihi licent*. Omnia sibi licere dicit, ea scilicet quae coapostolis ejus licuerunt. Hoc enim praemisit postea hanc causam acturus, sicut[Column 174]

fecit et de illo qui incestum amiserat [*f.*, commiserat]. Denique statim ad superiorem sensum, re breviter interim commendata, redit.

10. LANFR. *Deus autem et hunc* Quasi diceret: non in parandis escis et scrutandis ventribus studere debetis, quia utraque transitoria sunt.

AMBROS. *Et Dominus corpori*. Subauditur, immortalitatem resuscitato praestabit.

11. LANFR. *An nescitis quia*, etc. Non debetis fornicari

cum meretricibus, quia essetis unum corpus cum meretrice. Qui adhaeret meretrici, unum corpus cum ea efficitur. Nam qui adhaeret legitimae uxori, fit unum, dicit enim Genesis: *Erunt, scilicet vir et uxor, duo in carne una.*

12. AMBROS. *Qui adhaeret.* Hoc dicit: qui contaminationi admiscetur, unum fit cum eo cui se admiscet. Fornicatio enim ambos unum facit, ut quomodo in natura, sic et in macula, unum sint.

13. AUGUST. (*lib. XIV De Trinit.*, c. 14, tom. III). *Qui adhaeret.* Accedente quidem isto ad participationem naturae veritatis et beatitudinis illius; non tamen crescente illo in natura, veritate et beatitudine sua.

14. *Qui autem fornicatur.* Quia nusquam sic totus homo corporis ipsius voluptati addicitur, et ineffabiliter, vel inevitabiliter afficitur, ut in comparatione hujus tanti mali, caetera peccata extra corpus esse videantur; etiamsi per corpus exerceantur.

15. AMBROS. *Qui autem fornicatur.* Totum corpus vir est et mulier, quia portio viri mulier est, et vir per id quod in portionem suam delinquit, in corpus suum peccat. Vel quia fornicari corporale delictum est; non enim fit sine desiderio carnis. Caro enim ibi habet motum proprium.[Column 175]

16. LANFR. *Empti enim estis.* Probatio quod non sint sui. Nulli enim empti sunt sui: hi autem empti sunt; ergo, etc.

17. *Glorificate et portate.* Illatio, quasi diceret: Quia empti estis, glorificate Deum in cordibus vestris; cujus servi facti estis.

18. AMBROS. *Portate Deum in corpore vestro.* Portare Deum est, in rebus bene gestis, imaginem Dei ostendere.

CAP. VII.—1. LANFRANCUS. *Uxorem habeat.* Uxorem, non dicit concubinam, ut ab hac sententia excludantur qui divinis auctoritatibus uxores habere non possunt.

2. *Suum virum.* Virum hic intelligit legalem maritum. Sicut in Evangelio: *Et hic quem habes, non est tuus vir.*

3. AMBROS. *Melius est nubere.* Uri est desideriis agi et vinci, cum enim voluntas calori carnis consentit, uritur; nam desideria pati, et non vinci illustris viri est.

4. LANFR. *Quod si discesserit.* Discedere non potest, excepta causa fornicationis, non [*f.*, nisi] utique continenter ex consensu vivant.

5. *Sanctificatus est vir*, id est mundus, et nullam ex ejus conjunctione mulier immunditiam patitur.

6. AUGUST. (*ex Serm. Domini in monte*, l. I, c. 16, tom. IV.) *Sanctificatus est vir.* Sanctificatus est enim, inquit, vir infidelis in uxore fidei, et sanctificata est mulier infidelis in fratre fidei. Credo, jam provenerat ut nonnullae feminae per viros fideles, et viri per uxores fideles in fidem venirent. (*Ibid. Ex*[Column 176])

lib. De peccatorum meritis, et remis. 3, ad Marcel., c. 12, tom. VII.) Illud tamen sine dubitatione tenendum est, quaecunque illa sanctificatio sit, non valere ad Christianos faciendos atque ad dimittenda peccata; nisi Christiana vel ecclesiastica institutione, et sacramentis efficiantur fideles. Nam nec conjuges infideles, quamlibet sanctis et justis conjugibus haereant, ab iniquitate mundantur, quae a regno Dei separatos in damnationem venire compellit.

7. AMBROS. *Sanctificatus est vir.* Habere infideles beneficium bonae voluntatis ostendit; quia honorem nominis Christi non horrent. Signum sanctae crucis ad tuitionem et sanctificationem hospitii pertinet.

8. *Alioquin filii vestri.* Immundi essent filii eorum, si dimitterent volentes habitare secum et aliis

se copularent; essent enim adulteri, et filii eorum spurii.

9. LANFR. *Nunc autem sancti sunt*, id est mundi.

In causam reddit [*f.*, causam reddit] cur vir fidelis mulieris infidelis, aut mulier fidelis viri infidelis divortium quaerere non debeat.

10. AUGUST. (*epist.* 89 *Hilario*, ad quaest. 4, tom.

II.) *Quod si infidelis*, id est, si infidelis voluerit esse cum conjugate fidei. Hic agnoscat fidelis suam libertatem, ne ita subjectam putet servituti, ut ipsam dimittat fidem, nec conjugem infidelem

11. *Si infidelis discedit, discedat*. Non licet aliam ducere, dimissa etiam infideli: sed utrum aliud dimissa, aliud discedente.[Column 177]

12. AMBROS. *Et sicut in omnibus Ecclesiis*. Hoc dicit ut, dum caeteros hoc doceri audiunt, assequantur [*al.*, id sequantur].

13. AUGUST. (*in exposit. ad Galat.*, tom. IV.)

Unusquisque in qua. Hoc enim ad eas consuetudines, vel conditiones tulit [*al.*, vitae retulit], quae nihil obsunt fidei, bonisque moribus. Non enim si etiam latro erat, quisque cum vocatus est, debet in latrocinio permanere.

14. LANFR. *Unusquisque in qua*, etc. Unusquisque, inquit, qua vocatione vocatus est ad fidem, debet ambulare; nam circumciscus, in circumcissione ad fidem vocatus, non debet nolle circumciscus fuisse; sic et praeputatus, quia circumcisio vel praeputium nihil valet ad beatitudinem promerendam. Valet enim solum observantia mandatorum Dei.

15. *Servus vocatus es?* id est, per alias partes servus vocatus ad fidem, nolit fieri liber; est enim liber: Et Dei, liber vocatus ad fidem, nolit fieri servus; est enim servus, quia Christi, nam ejus est emptitius.

16. *Magis utere*. Servitute utendum imperat, quia quanto quis propter Deum despectior est in hoc saeculo, tanto magis exaltabitur in futuro.

17. *Qui enim in Domino vocatus*. Ratio cur non debeat esse curae, si servus vocatus est.

18. *Libertus est Domini*, id est, libertus Domini et servus Christi; sed honestius vocabulum servo tribuit, quia servi vocabulum est inhonestius.

19. AMBROS. *Pretio empti estis*. Servi hominum sunt, qui humanis se subjiciunt superstitionibus. Hoc dicit, quia in capite Epistolae repraehendit, quod dicerent: *Ego sum Pauli*, etc.

20. *Servi hominum*. Ita scilicet ut postponatis servitium Dei.[Column 178]

21. LANFR. *Tanquam misericordiam*. Misericorditer, inquit, consulo, quia hanc misericordiam a Deo consecutus sum, videlicet ut in eum credam.

22. *Propter instantem necessitatem*. Instantem necessitatem vocat penuriam hujus saeculi, quam frequenter patiuntur conjugati pro filiis et filiabus nutriendis, pro se invicem sustentandis, propter quam vitandam, bonum esse dicit homini, sine conjugio esse. Est quidem castitas servanda propter vitam aeternam; sed infirmis doctoribus infirmam rationem praetendit.

23. *Alligatus es uxori?* Ne laudata castitate, uxorem aliquis vellet dimittere, hoc subjungit

24. *Noli quaerere uxorem*. Qui non habet uxorem, non debet quaerere ut habeat. Nam qui habent tanquam non habentes esse debent. (A simili) Qui flent tanquam non flentes esse debent. Sic de reliquis posset concludere: Ergo quia habens debet esse, quasi non habens; qui non habet quaerere non debet. Hoc est dicere aequipollenter: ergo volo vos esse sine uxore; nam volo vos esse sine sollicitudine saeculi. Quod probat, si quis sine uxore est (causa) sine sollicitudine est, tunc cum velim vos esse sine

uxore, volo vos esse sine sollicitudine saeculi; sed qui est sine uxore, est sine sollicitudine; tantum enim est sollicitus quae Domini sunt; nam est sollicitus quomodo placeat Deo.

25. AMBROS. *Tribulationem carnis*. Tribulationes sunt gemitus ventris, nutrimenta filiorum et similia.

26. *Ego autem vobis parco*. Parcit, quoniam ad haec provocat quae tribulationes carnis et sollicitudines memoratas excludunt. Potest et sic videri parcere, cum permittit, et non contradicit volentibus quod onerosum ostendit.

27. *Tempus breve est*. Quia finis in proximo est,[Column 179]

dicit non debere ad generandum sollicitos esse; et qui flent, tanquam non flentes sint, scientes mox consolationem eorum futuram; et qui in praesenti gaudent, sciant mox luctum futurum.

28. LANFR. *Reliquum est*. Quia, inquit, tempus breve est, consequitur ut quidquid in hoc saeculo sive prosperum, sive adversum videtur esse, pro parvitate temporis potius videatur non esse.

29. AUGUST. (*in expos. Psal. CXLVII*, tom. VIII.) *Et qui flent*. Quisquis autem sive manducat, sive bibit, sive aliud aliquid agit, omnia in gloriam Dei facit.

59 Et si aliqua tristitia est de rebus saecularibus, sic fleat ut intus spe gaudeat. Et si aliqua laetitia est in rebus saecularibus, sic gaudeat ut intus spiritualiter timeat; nec donet se corrumpendum felicitati, nec tradat adversitati frangendum, hoc enim est flere tanquam non flere; et gaudere tanquam non gaudere.

30. AUGUST. (*lib. XX De civ. Dei*, c. 14). *Praeterit enim figura*. Figura praeterit, non natura (*ibid.*, cap. 16). Judicatis quippe his qui scripti non sunt in libro vitae, et in aeternum ignem missis, tunc figura hujus mundi, mundanorum ignium conflagratione praeteribit. Sic factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa, ut dixi, conflagratione, mundanae [*al.*, mundana] elementorum corruptibilium qualitates, quae corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt.

31. LANFR. *Praeterit enim figura*. Ratio cur ea quae superius dicta sunt, quasi non sint, existimanda sunt. Omne enim quod praeterit, cujuscunque prolixitatis sit, aeternitati comparatum, nihil est.

32. *Non ut laqueum*, id est, non ad hoc moneo castitatem diligere, ut hac occasione velim vos, propter incontinentiam in luxuriae laqueum incidere.

33. AUGUST. (*lib. De bono viduit.*, cap. 5.) [Sed[Column 180]

ad id quod honestum est. Cum ait: *Sed ad id quod honestum est*. Non matrimonium turpe esse ostendit; sed quod erat honesto [*al.*, honestum] honestius, generalis honesti nomine commendavit.

34. LANFR. *Si quis autem*, etc. Quia superius ad virginitatem suaserat, ne quis putaret peccatum forte [*f.*, fore], si filiam continere nolentem viro traderet, dicit si ipsa continere nolit, non peccat, si nubat. Habens autem filiam quam continere velit, cum ipse habeat potestatem quod ea nubat, vel non, si pater voluerit, si filiam virginem servet, benefacit.

35. LANFR. *Turpem se videri existimat*, id est, si quis virginem habet adultam, quae castitatem servare nolit, et curator ejus putat quod infamiam turpitudinis incursurus sit si castitatem servare coegerit; non peccat vel ipse, vel virgo, si nubat virgo.

36. AUGUST. (*Lib. De bono viduit.*, c. 9, tom. IV.) *Non peccat si nubat*. Quae se non continet, nubat; quae non coepit, deliberet; quod aggressa est, perseveret. Nulla adversario detur occasio; nulla Christo subtrahatur oblivio.

37. AUGUST. (*Expos. 37 in Evang. Joan.*) *Puto autem quod ego*. Homines de his rebus, quas certas

habent aliquando increpative dubitant, id est, verbum dubitationis ponit [*al.*, ponunt], cum [*adde*, in] corde non dubitent. Velut si indigneris servo tuo et dicas: Contemnis me? Considera forsitan Dominus tuus sum. Hinc et Apostolus ad quosdam contemnentes suos loquens, ait: *Puto autem quod et ego Spiritum Dei habeo*. Qui dicit puto, dubitare videtur. Sed ille increpabat, non dubitabat. Et ipse Dominus noster alio loco increpans infidelitatem futuram generis humani: *Cum venerit, inquit, filius hominis, putas inveniet fidem in terra?*[Column 181]

CAP. VIII.—1, AMBROS. *De his autem*. Nunc scientiam locuturus, quae sit scientia non statim dicit; sed in subjectis ostendit dicens: *Quia nihil est idolum*.

2. LANFR. *De his autem*, id est, omnes scimus quid debeat fieri de immolatiis idolorum; sed sola scientia non sufficit ad observandum quod rectum est; sed potius inflat, si desit charitas, quae aedificat.

3. AUGUST. (*Exposit. In Evang. Joan.*, tract. 27.) *Scientia inflat*. Et quidem inflat sola sine charitate, ideo adjunxit: *Charitas aedificat*. Adde ergo scientiae charitatem, et utilis erit scientia, non per se, sed per charitatem.

4. LANFR. *Si quis autem*. Ostendit quid sit scientia sine charitate, videlicet quam homo putat se habere a se.

5. *Quemadmodum oporteat*. Oportet scire hominem quidquid bonum habet a Deo se habere.

6. AUGUST. (*in Psal. XCIV*, tom. VIII.) *Nam et si sunt qui dicantur*. Si ergo non nobis; quibus? Audi ex alio psalmo: Quoniam omnes dii gentium daemonia.

7. AMBROS. *Ex quo omnia*. Discrevit nos a caeteris, qui ex illo sunt; non tamen in illo sunt, dum adhuc non credunt.

8. *Per quem omnia*. Omnia ex Patre quidem, sed per Filium creata sunt; sed cum dicit, *et nos per ipsum*, reformatos nos per ipsum, per quem creati fuimus, significat in Dei cognitione.

9. LANFR. *Sed non in omnibus*. Non omnes, inquit, habent scientiam hujus Dei; ideo putant idolis gubernari.

10. *Quidam autem*. Quidam, inquit, et sciunt quod idolum nihil est, et tamen scienter manducant idolo immolatum.

11. AMBROS. *Quidam autem*. De plebe enim aliqui[Column 182]

cum veneratione adhuc simulacri, manducabant de sacrificiis, quasi aliqua illic esset divinitas.

12. AUGUST. (*libr. X Conf.*, cap. 31, tom. I) *Neque enim si non manducaverimus*. Hoc est dicere, nec illa res me copiosum faciet, nec illa aerumnosum.

13. LANFR. *Nec enim*, etc. Quasi diceret aliquis: fames me talem cibum comedere compellit. Absit! tam parva enim particula singulis distribuitur, ut nec illata satiet, nec ablata esurire compellat. Potest subaudire; deficiemus a bonis operibus, vel abundabimus in bonis operibus.

14. *Abundabimus*, etc. Non debetis comedere idolothyta; nam neque per hoc acquiretis commodum, quod est neque si manducaverimus, abundabimus, neque majus evadetis damnum. Quod probat in libro a contrario, ita: Nam si non manducaverimus, periculum non habebimus; quod aequipollenter dicit, deficiemus.

15. AMBROS. *Videte autem*, hoc est: Ne, quia licere vobis edere carnem de sacrificio dicitis, per id quod nihil idolum esse scitis, offensionem generetis fratribus qui nesciunt adhuc quia nihil est idolum.

16. *Offendiculum fiat infirmis*. Probat quod offendiculum

faciet, quia aedificavit ad manducandum; peribit autem frater, quod non debetis facere, scilicet eum perire; nam si facietis, in fratres peccatis. Item et percutientes estis conscientiam, quod non debetis; nam ita in Christum peccatis. Ergo non debetis comedere. Quod est, *quapropter si esca scandalizat*, etc. Ponit se pro illis, dicens: Non manducabo, quia eum, ut Apostolum suum, debeant imitari.

17. *Quapropter si esca scandalizat*. Licet, inquit, comedere idolothytum; non tamen debetis, quia offendiculum infirmis fratribus pararetis, ad illud[Column 183]

enim comedendum eos aedificaretis, et ita perirent, cum idolum aliquid esse putarent.

18. LANFR. *Carnem in aeternum*. Id est, non solum ab aliis cibis, propter vitandum fratris scandalum abstinere, sed et carnem, quae suavissimus inter omnes cibus est, in aeternum dimitterem.

CAP. IX.—1. LANFR. *Non sum liber? Et si*, inquit, liceat vobis idolothyta edere, non tamen debetis, sicut ego, etsi liceret; non tamen a vobis, cum praedicarem, stipendia accepi. Hoc Apostolum velle sequentia declarant.

2. *Non sum Apostolus?* Commendat auctoritatem suam, quia a se superius argumentum sumpsit.

3. *Opus meum*. Per hoc, inquit, probatur quia Apostolus et magister vester sum, quia vos discipuli mei estis in fide Christi.

4. *Mea defensio*. Quidam dicebant eum non esse Apostolum, eo quod Dominum non vidisset, et nullam gentem ad Dominum convertisset. Adversus calumniam eorum hanc defensionem opponebat, dicens se et Dominum vidisse et Corinthios convertisse.

5. AUGUST. (*lib. De opere mon.*, c. 4, tom. III). *Nunquid non habemus*. Ostendit sibi licere quod caeteris apostolis, id est, ut non operetur manibus suis; sed ex Evangelio vivat, sicut Dominus eis constituit. Quod in consequentibus apertissime demonstravit. Ad hoc enim fideles mulieres, habentes terrenam substantiam, ibant cum eis et ministrabant[Column 184]

eis de terrena substantia sua, ut nullius indigerent horum quae ad necessarium hujus vitae pertinent.

6. (*ibid.*, c. 5). *Non habemus potestatem. In Evangelio* enim scriptum est: Et factum est deinceps, et ipse iter faciebat per civitatem et castella, praedicans et evangelizans regnum Dei, et duodecim cum illo, et mulieres quae erant curatae a spiritibus malignis et infirmitatibus, Maria, quae vocatur Magdalene, de qua daemonia septem ejecerat Dominus Jesus Christus, Joanna uxor Chusae procuratoris Herodis, et Susanna, et aliae multae quae ministrabant ei de facultatibus suis.

7. AMBROS. *Hoc operandi*. Pro accipiendi, operandi, ait, ut honestius loqueretur.

8. LANFR. *An propter nos*, etc. Ostendit hoc dictum esse de praedicatoribus, aut enim de illis aut de bobus, sed de bobus non; non enim est cura Deo de his; ergo dictum est de praedicatoribus.

9. AUGUST. *Sed non usi sumus*. Qua potestate dicit se non usum, nisi quam habebat in eos a Domino acceptam, ut eorum carnalia meteret, ad victum hujus vitae, quae in carne agitur.

10. LANFR. *Ne quod offendiculum*, id est, impedimentum. Fortasse enim Evangelium Christi minus libenter audirent, si ab eis aliquid acciperet.

11. *Cum altari participantur*. Pars enim super altare comburebatur, et pars ministris altaris in cibos servabatur.[Column 185]

12. AUGUST. (*lib. II De serm. Domini, in monte*, cap. 16). *Bonum est enim mihi*. Hoc dixit, quia jam

statuerat, propter quosdam occasionem quaerentes, manibus suis victum transigere. *Si enim evangelizavero*, inquit, *non est mihi gloria*, id est, si evangelizavero ita ut [*al.*, ut ista] fiant in me, id est, si propterea evangelizavero, ut ad illam [*al.*, illa] perveniam, et finem Evangelii in cibo, et potu et vestitu collocavero. Sed quare non est ei gloria? Necessitas enim incumbit, id est, ut ideo evangelizem, quia unde vivam non habeo; aut ut acquiram temporalem fructum, de praedicatione aeternorum. Si enim jam necessitas erit in Evangelio, non voluntas. *Vae enim*, inquit, *mihi, si non evangelizavero!* Sed quomodo evangelizare debet? Scilicet ut in ipso Evangelio, in regno Dei ponat mercedem. Ita enim potest, non coactus evangelizare, sed volens. *Si enim volens*, inquit, *hoc facio, mercedem habeo. Si autem invitus, dispensatio mihi credita est*, id est, si coactus inopia earum rerum quae temporali vitae sunt necessariae praedico Evangelium, alii per me habebunt mercedem Evangelii, qui Evangelium, me praedicante, diligunt.

13. LANFR. *Bonum est enim mihi*. Ratio cur nolit stipendia dari sibi. Periret enim gratia sua, quae ex gratuita praedicatione procedit; quae cum remunerata convenire non posset.

14. *Quam ut gloriam meam*, etc. Non ideo, inquit, evangelizavi ut quid a vobis accipere velim. Nam si propter hoc evangelizavero, non mihi gloria, id est, moriar aeternaliter. Nam malum est mori temporaliter, sed minus malum quam aeternaliter mori; et hoc est quod dicit aequipollenter: Bonum est enim mihi magis mori.

15. *Non est mihi gloria*. Gloria haec a voluntate procedit, longe igitur a necessitate.

16. *Vae enim mihi est!* Exponit de qua necessitate dicat. Est enim alia necessitas, quae in rerum immutabilitate consistit.

17. *Vae enim mihi est, si!* etc. Non est inquit mihi gloria, si propter sumptum praedicem, quia propter necessitatem vitandam hoc facio, nam propter vae,[Column 186]

id est, famis periculum vitandum. Probat vero in libro quia, si praedicet, famis periculum vitabit; vae enim, id est, famis periculum incurret, si non evangelizaverit.

18. *Cum liber essem*. Quasi diceret: Qui majus feci, id quod minus est, negligere non debeo. Majus enim servum se omnibus facere quam sumptum ab auditoribus non accipere. Liberum autem se fuisse dicit ex omnibus, quia, sub nullius iugo, nulli quidquam debebat.

19. AUGUST. (*lib. De opere mon.*, cap. 11). *Et factus sum Judaeas*, id est, ut eo modo subveniret, et carnali Judaeo, vel pagano, quomodo sibi ipsi, si hoc esset, subveniri voluisset. Portans utique eorum infirmitatem in compassionis similitudine, non fallens in mendacii fictione.

20. AMBROS. *Et factus sum Judaeus*. Quia propter scandalum illorum circumcidit Timotheum, et purificatus ascendit templum, et consentit legem et prophetas esse a Deo, et de illis ostendit Christum hunc esse qui promissus est, ut assensus ejus haberet effectum.

21. *Iis qui sub lege*. Hi Samaritani noscuntur. Legem enim solam accipiunt, id est, libros Moysi, et sunt ex sanguine Persarum, quos rex Assyriorum, sublati filiis Israel, in captivitatem posuit, ad incolenda loca Samariae.

22. *Iis qui sine lege*. Asserit enim illis, id est, gentibus, justa physicam rationem, mundum factum a Deo; et ab ipso nos originem habere. Ita enim ait in Actibus apostolorum: *Sic quidam ex vobis dixerunt: Ipsius et genus sumus*.

23. *Factus sum infirmus*, id est, factus sum infirmus propter infirmos, dum propter fratres a licitis

abstinet, ne illis scandalum generet.

24. AUGUST. *Factus sum infirmus*. Eo ipso factus infirmus quo potestate sua uti voluit, tam misericordii scilicet affectu inductus ut cogitaret quemadmodum secum agi vellet, si et ipse ita infirmaretur ut posset de illis per quos sibi Evangelium praedicaretur, si eos videret, sumptus accipere, quasi mercimoniorum nundinas suspicari.[Column 187]

25. LANFR. *Nescitis quod hi*. Monet eos non ita currere debere, sicut qui in stadio currunt. Omnes enim currunt, sed unus accipit bravium. Fideles autem, si bene cucurrerint, omnes coronabuntur.

26. *Qui in stadio currunt*. Ego, inquit, factus omnia omnibus, sic curro praedicando, ut comprehendam bravium Evangelii, et vos sic currite ut comprehendatis, scitis enim quia omnes qui ita currunt accipiunt.

27. *Sed castigo corpus meum*. Exemplum ponit, ne Christiani, propter solam fidem, nisi bene operentur et a peccatis absterneant, salvos se fore confidant.

CAP. X.—1. LANFR. *Nolo enim vos*, etc. Objectio: Nullus baptizatus reprobabitur; quod probat per patres in mari Rubro baptizatos conformatione, qui, quia bene non operati sunt, in deserto perierunt.

2. *Quoniam patres*, etc. Exemplum hoc ponit, ne Christiani propter solam fidem, baptismum, et caetera sacramenta, nisi bene operentur, etsi a peccatis absterneant, salvos se esse confidant.

3. AUGUST. (*lib. XII contra Faustum*, cap. 29). *Omnes sub nube*. Columna, quia rectus et firmus, et fulciens infirmitatem nostram, per noctem lucens; per diem non lucens, ut qui non vident, videant, et qui vident, caeci fiant. Rubet et mare Rubrum; baptismus utique sanguine Christi consecratus, hostes a tergo sequentes, moriuntur peccata praeterita; ducitur populus per desertum. Baptizati nondum omnes perfruentes patria promissa, sed quod non vident sperando, et per patientiam exspectando tanquam in deserto sint.[Column 188]

4. LANFR. *Omnes eamdem escam*, id est, qualem rectores, talem et qui regebantur, videlicet manna,

5. *Escam spiritalem*, id est, spiritualem intelligentiam habentem, scilicet corporis Christi.

6. AUGUST. *Quaest. super Vetus Test.*, super Num., lib. IV, quaest. 35, tom. IV. *Bibebant autem*. Significata est ergo de Christo profluens gratia spiritualis, quia interior sitis irrigaretur. Sed quod virga [*adde*. petra] percutitur, crux Christi figuratur. Ligno enim accedente ad petram, gratia ista manavit. Et quod bis percutitur, evidentius significat crucem. Duo quippe ligna sunt crux.

7. LANFR. *Consequente eos*. Non revera petra sequebatur exercitum; sed aqua fluens de petra. Spiritualem autem eam vocat, quia spiritualem intelligentiam in se continebat Christum.

8. *Sed non in pluribus*. Quasi diceret: sacramenta erant eadem, sed vita diversa; atque ideo alii placuere, et alii non.

9. AUGUST. (*lib. II. De baptismo parvul. contra Donat.*, cap. 5, tom. VII). *Tentatio vos*. Homines enim sumus. Unde aliud sapere quam se res habet, humana tentatio est. Nimis autem amando sententiam suam, vel invidendo melioribus, usque ad praecipienda [*al.*, praecidenda] communionis, vel condendi schismatis vel haeresis sacrilegium pervenire, diabolica praesumptio est.

10. LANFR. *Tentatio vos*. Humana tentatio est de cibo, de potu, de somno et caeteris quibus humana infirmitas carere non potest.

11. *Fidelis autem*, id est, faciet quod promisit.[Column 189]

Promisit enim in multis Scripturarum suarum locis

se fideles suos non deserturum.

12. *Proventum*, id est, cum tentatio venerit, faciet etiam provenire.

13. *Propter quod charissimi*, id est, quia sola sacramenta illos salvare non poterant. Et qui stat, videre debet ne cadat.

14. *Calix benedictionis*. Summa totius sententiae haec est: quia corpus Domini comedens, et sanguinem ejus bibens, idolis immolata contingere et comedere non debet; nam idolorum particeps fieret; quod probat: Qui enim bibit calicem Domini, et comedit panem, id est corpus ejus, particeps est ipsius.

15. *Quoniam unus panis*. Exponit modum et causam, quo et qua calix benedictionis et panis qui frangitur fiant accipienti caro et sanguis Christi.

Per unitatem enim panis et unitatem corporis, charitatem oportet intelligi; quae si desit, iudicium sibi sumunt qui sumunt. Typice, dum unus panis, et unum corpus, Ecclesia dicitur Christi, pro te videlicet, quia sicut unus panis ex multis granis, et unum corpus membris componitur; sic Ecclesia Christi ex multis fidelibus, charitate connectente.

16. *Videte Israel secundum carnem*. Similitudo est, ad intelligendum quod superius dictum est, *carnem*, id est, carnalis legis praecepta servantem.

17. *Participes sunt altaris*. Sic qui edunt carnem Christi, et sanguinem ejus bibunt, participes ejus sunt.

18. *An aemulamur Dominum?* Ad iracundiam provocamus, idolothyta comedentes; quod non decet,[Column 190]

quia ipse nos puniret. Est enim nobis fortior; et nos non sumus fortiores, nec aequales.

19. *Nihil interrogantes*. Quasi aliquis diceret: si interrogaveritis, et vobis responsum fuerit, quod idolis sit immolatum, conscientia auditoris roborabitur ad credendum quod aliquid sit idolum.

20. *Domini est terra*. Causam reddit cur dixerit superius, *omne quod in macellum vaenit manduca*.

21. AMBROS. *Ut quid enim libertas?* Hoc dicit, quia cum ab idoli devotione conscientia sit libera, quid opus est ut putetur quia venerationis causa edat idolis immolata?

22. LANFRANCUS. *Ut quid enim libertas*. Libertas Christianorum est omnibus cibus cum gratiarum actione posse uti. Sed haec libertas ab aliena conscientia iudicatura, reprehensibilis et damnanda ostenditur, quando occasione ipsius libertatis, aliquid facimus, unde, videntes nos, aliquid impium et sacrilegum de nobis suspicari coguntur.

23. *Si ego cum gratia*. Quasi diceret: Et si libertate Christianae religionis, cum gratiarum actione participare possum etiam idolis immolata, sciens idolum nihil esse et bonis creaturis Dei nihil mali ex illa immolatione accedere, et illis tantum esse peccatum, qui pro reverentia ipsius idoli comedunt idolo immolatum. Stultum enim est pro ipsa gratiarum actione cadere in blasphemiam, et vituperationem imperitorum hominum putantium me idolum aliquid magnum existimare, quoniam me vident immolatitium cum gratiarum actione comedere.

24. AMBROS. *Si ego cum gratia*. Si ego gratiae Dei communico, quia in ipsius nomine edo, quid opus[Column 191]

est haec arbitrari aliquem quia ego idolo devotus sim, dum non horreo quae oblata sunt idolo?

25. *Omnia in gloria Dei*. In gloria Dei aliquid fit, cum in actibus et conversatione Christiani Deus laudatur.

26. *Sine offensione*. Offensio Judaeis fit, cum idola, quae illi abominantur, Christianos, qui legem et prophetas accipiunt, vident non horrere.

27. *Et gentibus*. Graecis vero, id est gentilibus, haec est offensio, si in eo in quo sunt, non solum

non arguantur, sed et promptiores fiant, dum non vitant vota idolorum.

28. *Ecclesiis Dei*. Ecclesiae Dei fit offendiculum, quando quosdam ex numero suo videt his quae inimica sunt Deo adhaerere.

CAP. XI.—1. AMBROS. *Laudo vos*. Non hoc confirmat, sed succenset eis; quia cum esset Apostolus eorum, immemores erant traditionum ejus.

2. *Caput vero Christi*. Aliter caput viri Christus est; et aliter vir mulieris; et aliter Deus Christi.

Deus Christi, quia ab ipso genitus est. Mulieris vir, quia ex ejus costa, Dei virtute formata est. Christus viri, quia per ipsum creatus est.

3. *Omnis vir orans*, Orare dicit deprecari, prophetare, adventum Domini fore, voce Symboli post orationem effari.

4. LANFR. *Omnis vir orans*, etc. Transit ad hoc removendum quod apud Corinthios viri velato, et mulieres orabant in ecclesia capite non velato, tanquam mulieres viris non debeant subdi. Quia illae subdi debent, et viri non velato, et mulieres debent orare velato capite.

5. *Deturpat caput suum*. Mulier inquit, debet orare velato capite; aliter enim deturpat [caput] suum, par enim facit ac si decalvetur.

6. AUGUST. (*lib. XII De Trin., cap. 7*) *Imago et*[Column 192]

gloria est Dei. Credo illud esse in natura humanae mentis mulierem cum viro suo, imaginem Dei esse, [ad., ut una] imago sit tota illa substantia. Cum autem ad adjutorium distribuitur, quod ad eam solam attinet, non est imago Dei. Quod autem ad virum solum attinet, imago Dei est, tam plena atque integra ut [al., quam] in unum conjuncta muliere.

7. LANFR. *Imago Dei*, etc. Vir principaliter ad ad imaginem Dei creatus est. Mulier e costa viri postea formata est; atque vir discoopertum caput debet habere.

8. *Mulier*. Est et mulier gloria Dei, a quo et ad quem glorificandum creata est, sed et secundo loco; principaliter enim vir.

9. AMBROS. *Mulier potestatem habere*, etc. Mulier in ecclesia, propter reverentiam episcopalem, non habeat caput liberum, sed velamine tectum; nec habeat potestatem loquendi, quia episcopus personam Christi habet. Quasi ergo ante judicem, sic ergo ante episcopum, qui est vicarius Dei, propter reatus originem subjecta debet videri.

10. LANFR. *Propter angelos*. Angelos vocat praedicatores, qui in altiori loco consistebant, cum praedicarent, propter hos dicit mulieres velare caput suum; quia sparsis crinibus facilius aspicientes ad luxuriam irritarent.

11. *Verumtamen*. Quamvis primus homo non sit ex muliere, sed mulier ex ipso: in subsequenti tamen procreatione, non est hoc. Omnis enim vir postea procreatus est ex muliere, et mulier ex viro. In Domino autem procreati, id est in creatione Domini in qua alter sine altero non creatur.

12. AMBROS. *Omnia autem ex Deo*. Ut neque mulier subjectionis suae causa contristatur, neque vir exaltatus superbiret.[Column 193]

13. AUGUST. (*lib. De opere mon., c. 31, tom. III*) *Hoc autem praecipio*. Hoc autem praecipio, ut scilicet non disserentis solertia requiratur, sed percipientis auctoritas attendatur.

14. AMBROS. *Convenientibus vobis*. Hos notat, qui sic in ecclesiam conveniebant, ut, munera sua offerentes, advenientibus presbyteris, totum sibi, qui obtulerat, vindicaret. Dissensiones enim inter eos pseudoapostoli seminaverant, ita ut oblationes suas zelarentur, cum una eademque prece omnium oblationes benedicerentur, ut qui, ut assolet fieri, non obtulerant, aut unde offerrent non habebant, pudore

correcti confunderentur, non sumentes partem.

15. LANFR. *Convenientibus*. Consuetudinem antea habebant certis temporibus ad ecclesiam convenire, et, prout cuique facultas erat, cibum et potum illuc deferre, et simul omnes et pauperes et divites participare; et hoc vocabant Dominicam coenam, quia in memoriam Dominicae coenae, hoc fiebat. Verum haec consuetudo depravata erat; divites enim suas coenas anticipantes, comedebant. Pauperes vero parum habentes in conspectu eorum comedere erubescabant. Hoc redarguit Apostolus, et dicit melius esse illis, si apud domos suas manducent et bibant, quam in contemptum ecclesiae, et confusionem pauperum conveniant.

16. AUGUST. (epist. 118 *ad Januar.*, c. 5, tom. II) *Dominicam coenam*. Ipsam acceptionem eucharistiae Dominicam coenam vocat.

17. (*ibid.*, c. 6.) *Unusquisque*. Neque enim quia post cibos Dominus dedit, propterea pransi aut coenati[Column 194]

fratres ad illud sacramentum accipiendum convenire debent; aut sicut faciebant quos Apostolus arguit, et commendat [*al.*, emendat] mensis suis ista miscere.

18. LANFR. *Laudo vos*. Non laudo vos in hoc quod non communiter sumitis. Nam rei estis corporis et sanguis Domini; ea enim indigne sumitis. Si ipse panis, et calix quem sumitis, est sanguis et corpus Christi, tunc indigne sumitis corpus et sanguinem Christi; atqui illud est. Nam Dominus dixit quando tradebatur: Ego enim accepi a Domino, et acceptum tradidi vobis.

19. *Hic calix novum*, etc. Ordo. Hic calix novo sanguine est novum testamentum, id est, per meum sanguinem confirmatur novum testamentum, quia testamentum in mortuis confirmatur. Vel per hunc habetis novam promissionem, id est, plenam remissionem peccatorum.

20. *Quotiescunque*. Exponit, inquam, Domini commemorationem, mortis videlicet.

21. *Mortem Domini annuntiabitis*. In Sacramento corporis Christi, mors ejus annuntiatur, quia in memoriam mortis ejus quotidie a fidelibus celebratur.

22. *Donec veniat*. Ad iudicium veniat; ideo dicit quia sacrificium hoc non mutabitur usque in finem saeculi, sicut sacramenta Judaeorum mutata sunt.

23. *Itaque quicunque*. Hoc ex superius dictis Redemptoris verbis colligitur: *Hoc est corpus meum*.

Et: *In meo sanguine*.

24. AMBROS. *Reus erit corporis*. Quid est reos esse, nisi poenas mortis dare Domini?[Column 195]

25. LANFR. *Non dijudicans corpus Domini*, id est, non intelligentes corpus Domini in damnationem sumi ab indignis.

26. AMBROS. *Quod si nosmetipsos*. Hoc dicit, quia si nosmetipsi errores nostros corrigeremus, non a Domino iudicaremur; et, quia, corripimur, tamen pro nobis est, ut timore ipso emendemur.

27. LANFR. *Si quis esurit*. Si quis, inquit, statutum, cogente fame, comedendi terminum, non potest exspectare domi suae, potius manducet; per horam (51) coenandi anticipet.

CAP. XII.—1. LANFR. *De spiritualibus autem*. Carnalia, inquit, vobis innotui, id est, idolothyta non comedere, mulieres intectis capitibus non orare. Spiritualia quoque volo vobis intimare, quibus vos modo Christiani facti obedietis; quia cum gentiliter viveretis, ad sacerdotum nutus simulacris obedienter serviebatis; quod scitis.

2. *Ideo notum vobis*. Quasi diceret: Quia in gentilitate etiam ad malum audientes fuistis, credo quod in fide Christi ad bona magis audientes sitis.

3. AUGUST. (*expos. in Evang. Joan.* tract. 74 tom. IX) *Nemo potest dicere*. Apostolica vox est. *Nemo*

dicit Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto. Et quis Dominum Jesum, nisi qui diligit [adde, eum], dicit? si eo modo dicit, quo intelligi Apostolus voluit. Multi enim voce dicunt, corde autem et factis negant.

4. AMBROS. *Nemo potest dicere.* Ne hominum favorem existimarent in regula Christiana, et propter (51) Deesse videtur *tempus*[Column 196]

hoc argui se minime paterentur, sicut in simulacris; ostendit nullum beneficium esse humanum in eo, cum dicitur Dominus Jesus, sed magis donum Dei, qui dignatus est mysterium suum hominibus declarare.

5. *Divisiones ministrationum.* Non est divisa gratia per personas Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sed indiscreta unitatis natura, et trium unum opus intelligitur.

6. AUGUST. (*lib. XII de Trin*, cap. 14, tom. III) *Sermo sapientiae.* Invenio scriptum esse in libro Job, eodem sancto loquente: *Ecce pietas est sapientia; abstinere autem a malis scientia est.* In hac differentia intelligendum est ad contemplationem sapientiam; ad actionem scientiam, pertinere. Pietatem quippe hoc loco, posuit cultum Dei; quae Graece dicitur theosebia (qeosevbeia). Nam hoc verbum habet ista sententia in codicibus Graecis.

7. AUGUST. (*lib. XII De Genesi ad liter.*, cap. 13, tom. III) *Alii discretio.* Discretio sane difficillima, cum malignus spiritus, quasi tranquillus agit; ac sine vexatione aliqua corporis, assumpto humano spiritu dicit quod potest. Quando etiam vera dicit, et utilia praedicat, transfigurans se in angelum; sicut scriptum est, velut angelum lucis.

8. LANFR. *Alii interpretatio sermonum.* Sermones vocat, allegoricas prolationes, seu in dictionibus, seu in orationibus, quae in prophetis et Evangeliiis ubi fere reperiuntur, quas qui interpretari sciunt, per gratiam sancti Spiritus, illam scientiam habent. Possumus per[Column 197]

sermones, mysticas etiam visiones intelligere, quales apparuere Pharaoni et Nabuchodonosor. Unde et Joseph dicit: *Eo quod fiat sermo Dei.* Et in Daniele legitur: *Dic somnium, et interpretationem ejus indicabimus.*

Et rex ait: *Sermo recessit a me.* Quas interpretari utrique divino munere collatum est. Ait enim Joseph: *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* Et Daniel: *Ostendisti mihi quae rogavimus te; quia sermonem regis aperuisti nobis.*

9. AMBROS. *Haec autem omnia.* Quod superius trium personarum dicit, nunc per unum Spiritum sanctum dirigi [*al.*, *agi*] profitetur. Ut, quia unius naturae sunt, et quod unus operatur, operentur tres.

10. LANFR. *Sicut enim corpus unum est.* A simili ostendit quidem unum esse spiritum, et ejus dona esse multiplicia, sicut unum est corpus, membra habens multa. Ponit autem Christum, id est, caput, et non corpus quae est Ecclesia, pro spiritu quo illa sibi sunt cohaerentia.

11. AUGUST. (*Enarr. in psal. XXX*). *Omnia autem membra.* Loquens de membris Christi, hoc est fidelibus, non ait: Sic et membra Christi. Sed hoc totum quod dixit, Christum appellavit. Membra multa, unum corpus Christus; ergo simul omnes nos, cum capite nostro, Christus.

12. AMBROS. *Si dixerit pes.* Hoc est non posse eum qui infirmus videtur inter fratres, negare [*al.*, *negari*] esse de corpore, quia non sum potens.

13. *Si totum corpus oculus,* id est, si omnes essent unius operis, quomodo impleretur reliqua necessitas corporis, cum constet multis officiis opus esse ad gubernacula corporis?

14. LANFR. *Si totum corpus oculus.* Nec debent, inquit, omnes in Ecclesia esse praedicatores, quia

non decet totum corpus esse oculus; si enim hoc esset, jam non esset ipsum corpus, quia non esset auditus et caeterae partes corporis.

15. AMBROS. *Quod si essent omnia unum*. Manifestum est quia, si omnes unius fuissent dignitatis, non dicerentur membra, neque corpus: ideo quia [al., ideoque] variis membrorum officiis corpus gubernatur.

16. *Oculus dicere manui*, hoc est, non potest potior dicere inferiori: Non mihi opus es.

17. *Et quae putamus*. Despectis vel humilibus exhortatio necessaria est, per quam addatur illis honor, ut fiant utiles.

18. *Et quae inhonesta sunt*. Nam solent succincti vesticula tetrica, pede nudo incedere. Cum ergo videantur contemptibiles, magis honori sunt; quia solent vitam habere mundiorum.

19. *Honesta autem nostra*. Fratribus, in quibus studium peritiae et conversationis viget, et honestatis nihil est quod a nobis addatur.

20. LANFR. *Vos autem estis*. Coaptat similitudines, quas superius dicit de corpore, ad hoc quod dixit: *Corpus unum est, et membra multa*. Convenit hoc quod dicit: *Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro*. Ad hoc quod dixit: *Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque, sicut voluit*. Convenit quod dixit: *Et quosdam quidem posuit in Ecclesia: primum apostolos, secundo prophetas, sicut Agabum, et duas filias Philippi, tertio doctores, etc.* Ad hoc quod dixit: *Si totum corpus esset oculus, ubi auditus?* Convenit hoc quod dixit: *Nunquid omnes apostoli? Nunquid omnes prophetae?* Quod sectari debet charitate, uti in fine Epistolae *si linguis*, etc. concordet sic, *sectamini igitur charitatem*.

Omne quod melius est et excellentius aliis sectari [Column 199]

debemus. Charitas autem excellentior est aliis donis Spiritus sancti, quod est *excellentiorem viam*, etc. Ergo, etc. Deinde ea sola sufficit ad beatitudinem, alia non sine illa. Quia neque loqui linguis, neque prophetia, neque scientia, neque fides, neque eleemosyna, neque martyrium sufficiunt ad beatitudinem, sine charitate; charitas autem sola sufficit, et hoc est quod dicit: *Charitas patiens est*, etc. usque ad, *nunquam excidit*. Nam et scientia et prophetia evacuabuntur: omne enim imperfectum perfecto superveniente, evacuatur: atqui prophetia et scientia sunt imperfecta; ergo evacuabuntur. Quod autem dicit: *cum essem parvulus*, probat omne imperfectum perfecto superveniente evacuari.

21. *Membra de membro*. Se vocat membrum a quo, id est, a cujus praedicatione Corinthii, qui erant membra Christi, processerunt, vel Christum, qui Ecclesiae caput est.

22. AMBROS. *Secundo prophetas*. Prophetas intelligimus futura dicentes, et Scripturas revelantes.

23. *Tertio doctores*. Doctores dicit, qui litteris et lectionibus pueros imbuebant.

24. *Gubernationes*. Sunt et gubernatores, qui spiritualibus gubernaculis documento sunt.

25. LANFR. *Aemulamini charismata*. Corinthii summopere desiderabant gratiam linguarum; sed hortatur eos Apostolus ut meliora charismata desiderent, et maxime gratiam prophetandi.

CAP. XIII.—1. AUGUST. (*De Genes. ad lit.*, l. XI, cap. 5, *sub med.*) *Non inflatur*, id est, non privata excellentia laetatur; merito ergo non inflatur.

2. (AUGUST. (*De spirit. et lit.*, cap. 32, t. III.)

Omnia credit. Ipsa charitas, quae omnia credit, non omni spiritui credit. Ac per hoc, omnia quidem [Column 200]

credit, sed Deo, quia non dictum est; omnibus

credit.

3. *Omnia sperat*. Nam ideo tolerat omnia in praesenti vita, quia credit omnia de futura vita. Et suffert omnia quae hic immittuntur, quia sperat omnia quae ibi promittuntur. Merito ergo nunquam cadit.

4. AUGUST. (*In Joan. IV, c. 16; expos. in I Ep. Joan. tract. 9 t. IX. Charitas nunquam. Deus dilectio est; et qui manet*, inquit, *in dilectione, in Deo manet, et Deus in illo manet*. Si tibi domus Dei, esto domus Dei. Mane in Deo, et maneat in te Deus. Manet in te Deus, ut te contineat; manes in Deo, ne cadas. Quia sic de ipsa charitate Apostolus dicit: *Charitas nunquam cadit*. Quomodo cadit quem continet Deus?

5. LANFR. *Charitas nunquam excidit*, id est, cadit, quia et in hoc saeculo est, et in futuro. Erit fides et spes in hoc saeculo tantum.

6. *Prophetiae evacuabuntur*. In die iudicii et prophetia evacuabitur, et varietas linguarum cessabit, et scientia sive mundanarum rerum, sive ad quam dispositionem pervenitur, destruetur.

7. *Ex parte enim*. Quasi diceret: Ideo prophetia evacuabitur et scientia destruetur, quia ex parte sunt; omne autem quod ex parte est, imperfectum est; omne autem quod imperfectum est, evacuabitur.

8. AUGUST. (*Deperfec. justitiae, c. 8 t. VII*) *Cum venerit quod perfectum*. Cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruetur, id est, non jam ex parte, sed ex toto erit, quia fidei et spei, jam res ipsa, non quae credatur et speretur, sed quae videatur teneaturque, succedet. Charitas autem quae his [*al. in his*] tribus major est, non auferatur, sed augeatur, et impleatur [*al., augebitur, et implebitur*] contemplata[Column 201]

quod credebat, et quod sperabat, indepta.

9. LANFR. *Tunc autem cognoscam*. Tunc cognoscam perfecte Deum, sicut cognitus sum a Deo, id est, perfecte.

10. *Major autem horum est charitas*. Item ostendit dit meliorem esse charitatem omnibus aliis donis; nam melior est fide, spe et caeteris, est enim diuturnior; unde et a praecedentibus principalem concludit quaestionem, dicens: Ergo, quia melior est omnibus, *sectamini charitatem*.

CAP. XIV.—1. *Spiritus autem loquitur*, id est, intelligit, sicut in Evangelio: *Qui habet aures audiendi audiat*, id est, intelligat. Et in Apocalypsi: *Qui habet aurem, audiat*.

2. *Loquitur*. In ipsa incognita lingua, Spiritus sanctus, loquebatur mysteria, id est, allegorica verba, quae nemo intelligebat, nisi qui gratiam interpretandi habebat.

3. *Magis autem prophetare*. Magis debetis appetere prophetare, quam loqui linguis; nam loqui lingua incognita sibi et aliis, et loqui lingua cognita sibi tantum, tertiam speciem, loqui linguis ut alios docerent, non appetebant ipsi primo unam speciem loqui lingua incognita sibi et aliis. Duplex bonum magis est appetendum quam simplex; prophetare[Column 202]

autem duplex bonum est; loqui vero lingua incognita sibi et aliis, simplex; quod est, qui enim loquitur lingua, simplex bonum est, quia Deo loquitur, Deo tantum, non enim hominibus; non enim intelligitur. Qui vero prophetat, duplex bonum facit; Deo enim loquitur et hominibus. Et de alia specie, quae est, qui loquitur lingua sibi tantum cognita, eadem sunt argumenta.

4. *In revelatione*. Revelatio est, qua per Spiritum sanctum, in quocunque tempore, aliquid subito indicatur.

5. *In scientia*. Scientia est cognitio studio et industria comparata.

6. *In prophetia*. Prophetia de futuris tantum, doctrina

genus omnium.

7. *Tam multa, ut puta.* Quasi diceret: Non est mirandum si per linguam datur sermo non manifestus; quia videlicet multa sunt genera, et nihil illorum est quod non habeat propriam et distinctam a caeteris vocem.

8. *Oret ut interpretetur,* id est, intelligat ipsam linguam, et sic exponat. Plerumque enim Spiritus loquebatur per os hominis extranea lingua, et tamen homo non intelligebat ipsam linguam, aut in ipsa lingua mysteria prolata.[Column 203]

9. *Quid ergo.* Esse debet, si bene. Si vox loquens incognita lingua benedicat Deum, vel cibum, vel aliquid huiusmodi; auditor idiota, id est, audiens et non intelligens, nescit quando debeat respondere *amen*; aut *Deo gratias*; nec est qui suppleat locum responsionis ejus, id est, qui vice illius respondeat, cum omnes ignorent verba loquentis.

10. *Nolite, pueri,* id est, nolite puerilia desideria habere; non considerantes quid utilitatis habeant ea quae desideratis.

11. *In Lege Legis nomine,* prophetiam designat. Est autem hoc testimonium in Isaia, his verbis: *In loquela enim labii, et lingua altera loquitur ad populum. Cui dixit hoc: Requiescere facite lassum al. Cui dixit: Haec est requies mea, reficite lassum: et hoc est meum refrigerium: et noluerunt audire.*

12. *Quoniam in aliis.* Item probat prophetiam magis esse appetendam quam loqui linguis. Prophetia enim bonum est duplex; loqui vero lingua, simplex. Istud namque tantum est signum credendi infidelibus, sed et fidelibus signum est ut bene operentur; et hoc praemissa legis auctoritate confirmat.

13. AMBROS. *Itaque linguae,* hoc est, in velamine linguae incognitae, obscurati sunt sermones Dei, ne videantur a perfidis. Cum autem audiantur incognitae linguae, signum sit quia propter perfidiam factum est ne audientes intelligant. Unde in Isaia:[Column 204]

Vade, et dic populo huic: Aure audietis, et non intelligetis.

14. *Nonne dicent quod.* Manifestum est, si omnes diversis linguis loquantur, tumultus fit quidam in coetu [al., inconditus] populi, quasi phrenesin patientibus [al., patientis.]

15. LANFR. *Unusquisque vestrum.* Sic legendum, et subaudiendum est. Unusquisque vestrum, alius psalmum habet, alius doctrinam; et sic caetera habet; per gratiam sancti Spiritus haec omnia illis dabantur.

16. AMBROS. *Sive lingua,* hoc est duo vel tres non plus linguis loquantur, sed singuli, non simul omnes, ne insanire videantur. Ideo autem ut multum tres, ne occuparent diem linguis loquentes interpretes eorum, non haberent prophetae tempus disserendi.

17. LANFR. *Sive lingua.* Si lingua incognita aliquis loquitur vestrum, non loquatur in audientiam omnium, sed apud duos vel tres loquatur, et per partes, id est, intercise, ut facilius possit intelligi, cum exponitur.

18. *Si autem non fueris interpret.* Hic aperte ostendit quia saepe loquebatur aliquis incognita lingua, quam, vel in qua, prolata mysteria, nec ipse intelligebat.

19. *Sibi autem loquatur,* id est, in corde suo loquatur, Deum laudans vel deprecans.[Column 205]

20. *Quod si alii.* Si dum duo vel tres prophetae loquuntur, alicui eorum qui sedent, et auscultant, aliquid revelatum fuerit; prior propheta qui loquebatur, taceat, et permittatur huic loqui.

21. *Spiritus prophetarum.* Pluraliter dicit Spiritus, propter multitudinem prophetarum, cum sit unus Spiritus qui replet eos, qui subjectus prophetis

dicatur, quia eos extra voluntatem eorum, nec loqui, nec tacere compellit. Et est responsio quasi aliquis diceret: An prior propheta potest tacere, cum vult, id est, an singuli possint prophetare, cum eis aliquid revelatur.

22. *Non enim dissensionis.* Dissensionis spiritus essent, si omnes quos repletet, loqui simul compelleret.

23. *Lex dicit.* In Genesi dicit Deus ad mulierem: *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tibi.*

24. *An a vobis verbum.* Hic datur intelligi quaedam quae superius redarguit Corinthios fecisse, atque ideo reprehendit eos dicens non debere eos aliquid noviter inire, sed potius exemplis aliarum Ecclesiarum vivere, quia verbum Dei ab illis non processit, quod si processisset, tolerabile esset si aliquid novum fecissent.

25. AMBROS. *Spiritualis cognoscat.* Hic tangit apostolos falsos, qui non divina, sed terrena docebant.

26. *Si quis ignorat, ignorabitur.* Recte, quia qui nescit Dei esse quae loquitur Apostolus, a Domino ignorabitur.

26. AUGUST. (epist. 102 *ad Evodium*, tom. II). *Si quis autem ignorat.* Nequaquam, ut scribis, qui ignorat, ignorabitur. De hac re dicit Apostolus, tanquam[Column 206]

ista poena ille plectendus sit, qui non valet intelligentia sic discernere ineffabilem Trinitatis unitatem, sicut discernitur in animo nostro memoria, intellectus, voluntas. Aliunde dicebat hoc Apostolus: Lege, et videbis ea quae loquebatur [*al.*, quod ea loquebatur], quae fidem vel mores multorum aedificarent, non quae vix ad paucorum, eamque exiguum, quantulacunque in hac vita, de re tanta esse potest, intelligentiam pervenirent, id est, ut linguis prophetia proponeretur.

27. (*Ibid.*) *Ignorabitur.* Multi in Christi cruce gloriantes, et ab eadem via non recedentes, etiam qui ista quae subtilissime disseruntur, ignorant, quia non perit unus de pusillis [*al.*, ex illis] pro quibus mortuus est, ad eandem perveniunt aeternitatem, veritatem, charitatem, id est, ad stabilem, certam, plenamque felicitatem. Ubi manentibus videntibus, amantibus, sunt cuncta perpetua CAP. XV.—1. LANFR. *Notum autem vobis.*, etc. Dubitantibus Corinthiis de resurrectione mortuorum, probat Apostolus multis argumentis eam revera esse futuram, recolens quod illis praedicaverat, quibus evidenter apparet de resurrectione dubitandum non esse.

2. AUGUST. (*lib. cont. Faust.*). *Novissime autem.* Sed hic jam de coelo, post non parvum tempus ascensionis suae.

3 AMBROS. *Tanquam abortivo.* Apparuit illi primum de coelo, post oranti in templo. Abortivum se vocat, quia extra tempus natus in Christo, apostolatum accepit; in coelo Domino recepto in [*al.*, cum] carne.[Column 207]

4. *Ego enim.* Humiliat se, et tempore causam in se ascribit.

5. *Inanis est ergo.* Ad detrimentum eorum proficere asserit, si crediderint quod futurum non est, et pudoris est ut aliquis profiteatur hoc credidisse quod falsum est, et verecundiam illis incutit, et labores illorum dicit infructuosos; quod nemo utique de se patitur audire, ut videntes hoc esse contra se, revertantur ad fidem pristinam.

6. AUGUST. (*lib. II De doct. Chr. cap. 31, t. III*). *Si mortui.* Sunt verae connexiones ratiocinationis, falsas habentes sententias, quae consequuntur errorem illius cum quo agitur; quae tamen ad hoc inferuntur a bono et docto homine, ut in his erubescens ille cuius errorem consequitur [*al.*, consequuntur],

eumdem relinquat errorem; quia si in eodem manere voluerit, necesse etiam ut illa quae damnat tenere cogatur.

7. LANFR. *Vana est fides*. Fidem dicit qua credebant peccata sibi esse dimissa, per fidem resurrectionis Christi. Quod non est, si Christus non resurrexit.

8. AMBROS. *Miserabiliores sumus*. Increduli enim vel hac vita fruuntur.

9. LANFR. *Christus resurrexit*. Probat Apostolus mortuos esse resurrecturos. Si, inquit, Christus resurrexit, et mortui resurgent. Sed Christus resurrexit, nam Scripturae dicunt. Item quia resurrexit, nam visus est, postquam resurrexit, Cephae et aliis. Idem iterum, resurrexit quia vos eum resurrexisse credidistis. Quasi dicerent: Credidimus, sed non te praedicante. Quae cura, inquit, sive ego, sive illi praedicassent, vos credidistis eum resurrexisse. Et hoc est quod dicit: Sive enim ego, sive illi sic praedicamus, et sic credidistis. Item ipsum: Si Christus revera praedicatur quia resurrexit, tunc vere surrexit; et si resurrexit (a simili), resurrectio mortuorum est: quod si est, *quomodo quidam dicunt*, etc., et sic non debetis dicere resurrectionem mortuorum non fore.[Column 208]

Contenderet quis: Non est, inquit, resurrectio mortuorum. Et Apostolus: Si non est resurrectio mortuorum, id est, si nullus mortuorum (a toto) surrexit, neque Christus, quem surrexisse credidistis. Et ex eodem sequitur vanam esse Apostoli praedicationem, vanam esse eorum fidem. Et (si Christus non resurrexit) falsi testes Dei sumus; quod a Scriptura sic probat: Quoniam, inquit, falsum testimonium diximus adversum Deum; nam istud, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. Quare hoc dicis? Nam ita, inquit, in re est, quod si mortui non resurgunt, neque Christus; vana est fides nostra, id est, non sunt vobis remissa peccata; adhuc enim estis in peccatis vestris. Et si vos estis in peccatis, et qui ante vos fuerunt, in peccatis mortui sunt; et si in peccatis mortui sunt, utique perierunt. Principalis assumptio. Nunc autem Christus resurrexit, ergo non est vana praedicatio nostra, nec fides vestra. Et sic de omnibus concludendum.

10. AUGUST. (*expos. in Evang. Joan. Tract. 3, t. IX*). *In Christo omnes*. Omnes qui renati sunt per Christum.

11. LANFR. *Unusquisque in suo ordine*. In suo ordine dicit, vel quia Christus primus resurrexit; deinde resurrecturi sunt caeteri. Vel quia martyr, ut martyr; pastores, ut pastores, et caeteri in hunc modum. Et sic intelligitur, in suo ordine, et in sua dignitate. Deinde hi resurrecturi, et alii, sed horum tantum mentionem facit, propter Christianam dignitatem.

12. *Qui in adventu*. Qui credunt eum advenisse propter redimendos peccatores, et adventurum propter infideles iudicandos et fideles remunerandos.

13. AUGUST. (*lib. LXXXIII. Quaest. qu. 69, t. IV.*) *Deinde finis*. Ipse scilicet finis est, ut sit ipse Deus omnia in omnibus. Aliter enim dicitur finis, qui pertinet ad consummationem, aliter qui pertinet ad consumptionem. Et aliter enim tunica finitur texendo, et[Column 209]

aliter cibus comedendo. Deus autem omnia in omnibus dicitur, ut nemo eorum qui ei cohaerent amet adversus eum suam propriam voluntatem, manifestumque sit omnibus quod idem Apostolus alio loco dicit: *Quid autem habes quod non accepisti?*

14. AUGUST. (*lib. I De Trin., cap. 9 et 10 tom. III*). *Cum tradiderit*. Ita dictum est, cum tradiderit regnum Deo et Patri, ac si diceretur: Tradet regnum Patri, Dominus Jesus Christus, non se inde separato, nec Patre, nec Spiritu sancto, quoniam perducere

credentes ad contemplationem Dei, qui digni habebuntur, perducere ad fidem, ad spem, id est, ad ipsam visionem qua perducens ductus est, regnum tradere Deo et Patri.

15. AMBROS. *Cum tradiderit*. Nemo dubitet filium regnaturum semper cum Patre, hoc est enim regnum tradere Deo et Patri, ostendere ipsum esse ex quo omnis paternitas in coelo et in terra nominatur.

16. LANFR. *Cum tradiderit*. Tradet Christus regnum, id est, in quos ipse regnavit, Deo in fine saeculi cum ostenderit Ecclesiam, sua et servorum suorum praedicatione ad Deum conversam.

17. AUGUST. (*ibid.*, c. 8). *Cum evacuaverit*, id est, ut [*al.*, non] sit non necessaria dispensatio similitudinum per angelicos principatus.

18. LANFR. *Cum evacuaverit*. Vel evacuabit Christus in fine saeculi omnem daemonum principatum et potestatem, quia ultra non habebunt potestatem tentandi, et in tentationem inducendi servos Dei.

19. *Donec ponat omnes*. Ponet Christus omnes inimicos suos, ante diem iudicii sub pedibus suis, quia alios ad fidem convertet, alios inferni claustris tradet, non ultra sibi, vel servis contradicturos. Regnabit autem et postea, sed de hoc tempore ambiguum esse poterat.

20. *Novissime autem*. In novissimo die destruetur mors, quia nec homines ultra peccabunt, nec ulla corpora ultra morientur.

21. AUGUST. (lib. LXXXIII. *Quaest.* quaest. 69). *Tunc ipse Filius*. Manifestum est ergo hoc secundum susceptionem hominis dictum (*ib.*, paulo infra). Cum autem ei omnia subjecta fuerint, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subiecit omnia, non quasi modo non ita sit, sed manifestum erit.

22. AUGUST. (lib. XXII *De civit. Dei*, c. 30, t. V.)
Ut sit Deus omnia. Quid enim aliud per prophetam[Column 210]

dixit: *Ero illorum Deus; et ipsi erunt mihi plebs*, nisi ego ero unde satientur? Ego ero quaecunque ab hominibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona.

23. AMBROS. *Alioquin quid faciunt*. Exemplo hoc, non factum illorum probat, sed fixam fidem in resurrectione ostendit.

24. LANFR. *Pro mortuis*. Pro mortuis dicit peccatis mortuos agentibus, sicut ad Hebraeos, fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis. Dicit ergo: Si non est resurrectio mortuorum, quid facient qui per remissionem peccatorum suorum baptizantur in memoriam mortis et resurrectionis Christi, putantes quia et ipsi resurrecturi sint? Abnegaturi enim sunt baptismum, et mutaturi fidem, quod sacrilegum est. A quibusdam dicitur, et scriptum reperitur fuisse quosdam imperitos, qui baptizarentur pro his qui de hac vita sine baptismo commigrabant: putantes quia talis eorum baptismus prodesse posset his qui sine baptismo moriebantur, et ob hoc esse dictum: *Quid facient qui baptizantur pro mortuis?* Sed non est credendum ab auctoritate stultorum voluisse Apostolum probare, quod tantopere apud plurimos habebatur incertum.

25. *Pro mortuis*. Pro mortuis, id est, quasi mortuus. Baptismus enim figura est mortis. Nihil valet in baptismo figura mortis et resurrectionis, nisi futura esset post mortem vera corporum resurrectio. Sed non est inanis in Ecclesia constitutio talis.

26. *Ut quid et baptizantur*. Item, probat idem. Si, inquit, mortui non resurgunt, quid facient qui baptizantur pro mortuis? id est, nihil prodest baptizari, ut sit idem quod dicitur postea, si omnino mortui non resurgunt, ut quid baptizantur pro illis. vel ita: si nulli mortui resurgunt, nec baptizati

mortui; et si baptizati mortui non resurgunt, ut quid baptizantur? Item, si mortui non resurgunt, ut quid et nos periclitamur omni hora? id est, frustra patimur quotidie pericula in spe resurrectionis. Item, si mortui non resurgunt quid mihi prodest quod pugnavi contra bestias Ephesi quantum homo potest? nihil.

27. AMBROS. *Ut quid et nos*. Dicendo et nos, discrevit personas, ostendens non catholicos esse qui pro mortuis baptizabantur.[Column 211]

28. *Si secundum hominem*, id est, secundum humanum sensum, qui ut caro jam resoluta reformetur ad vitam minime credit.

29. LANFR. *Si secundum hominem*, id est, secundum quod homo ferre potest. *Ad bestias*, id est, contra bestiales homines, Ephesi haec disputationum et verborum intelligenda est.

30. *Nolite seduci*. Nolite acquiescere malis colloquiis persuadentium vobis resurrectionem non esse futuram; ipsa enim mala colloquia mores bonos corrumpent, quod ibidem a genere probatur.

31. *Ignorantiam enim*. Quasi diceret: Moneo vos vigilare et non peccare, ne imitemini eos qui ignorant Deum.

32. *Ad reverentiam*. Ad hoc, inquit, loquor vobis ut verecundiam habeatis, et vitam vestram in melius corrigatis.

33. AMBROS. *Et unicuique seminum*. Exemplum melioratae resurrectionis, non amissae substantiae.

34. *Non omnis caro*. Quemadmodum ex una impensa diversa animantium caro est, ita unius carnis homines diversi erunt dignitate in resurrectione.

35. AUGUST. (epist. 146 *ad Consen.*). *Non omnis caro*. In his omnibus iste sensus est: Si genera carnis, cum sint cuncta mortalia, differunt tamen inter se, pro diversitatibus animantium; et si corpora cum sint omnia visibilia, differunt tamen, pro diversitatibus locorum. Unde alia est coelestium gloria, alia terrestrium; et si in locis sublimibus, cum sint contra coelestia, differunt etiam ipsae claritates [*al.*, ipsa claritatibus] luminum; non mirum est quod in resurrectione mortuorum distabit gloria meritorum.

36. LANFR. *Seminatur*, etc. Nullum corruptibile incorruptelam possidebit; sed caro et sanguis, id est, carnaliter viventes sunt corruptibiles, et regnum[Column 212]

Dei incorruptela. Ergo isti non possidebunt illud.

37. AMBROS. *Seminatur corpus animale*. Animale corpus est, dum cibus sustentatur, ut vivat; spirituale, cum nihil horum indiget conversum in vitam.

38. LANFR. *Seminatur corpus animale*. Essentia illa qua humanum corpus vivificatur, ex qua sui parte vivificat et terrena appetit, anima dicitur. Ex qua autem sui parte, ratione utitur et Deum diligit, rationalis appellatur. Hinc dicitur: *Seminatur in terra corpus animale*, id est corruptibile quod terrena appetebat, surget corpus spirituale, id est, voluntatem spiritus per omnia faciens, neque spiritui resistens.

39. AUGUST. (*ibid.*). *Si est corpus*. Intelligitur ergo corpus animale dici simile caeteris animalibus, propter mortis dissolutionem et corruptionem, quae quotidie cibo reficitur, et postea separata, animantis compago [*al.*, compage] dissolvitur.

40. LANFR. *Si est corpus animale*. Cum dicitur corpus, frustra adderetur animale, nisi esset aliud corpus spiritale, ad cuius discrepantiam vocaretur animale.

41. *Sicut scriptum*. Deest assumptio, si est corpus animale, et hanc probat.

42. *Factus primus homo*. Habuit primus homo animam vitalem et spiritualement, id est, rationalem, secundum quam Adam et qui ex eo orti sunt victuri erant.

43. *Novissimus Adam*. Habuit novissimus Adam, id est, Christus, animam vitalem et spiritualement, sed illius tantum partis mentionem facit, secundum quam ipse Christus et imitatores ejus magis victuri erant. Nec hoc in Genesi scriptum reperitur, sed ab Apostolo superiori sententiae additur.

44. *Sed non prius quod*, id est; prius terrena[Column 213]

appetentium postea fuit corpus spiritaliter viventium.

45. AUGUST. (epist. 146 ad *Consen.*). *Qualis terrenus*. Quid est, qualis terrenus, tales terreni, nisi mortales ex mortali? Et quid est qualis coelestis, tales coelestes, nisi immortales per immortalitatem? [al., immortalem.]

46. LANFR. *Igitur sicut portavimus*, id est, sicut exemplo Adae, terrena dileximus, ita exemplo Christi, coelestia diligamus.

47. *Caro et sanguis*. Caro et sanguis est humanum et corruptibile corpus. Et est sensus, qui secundum appetitum sui corporis vixerit, regnum Dei possidere non poterit.

48. AUGUST. (*ibid.*). *Caro et sanguis*. Et ne quispiam putaret secundum substantiam carnis hoc Apostolum diffinisse, aperuit quid diceret subjungendo, neque corruptio incorruptelam [al., incorruptionem.] possidebit.

49. (*ibid.*) *Sed non omnes immutabimur*. Hanc immutationem utrum in melius an in deterius intelligi voluerit, inferiora demonstrant.

50. AMBROS. *In novissima tuba*. Quia non semel cum illo pugnatum est, quia in Antichristo victus est; et hoc loco novissime adversus illum pugnabitur, ut jam mittatur in gehennam.

51. AUGUST. (*ibid.*). *Et mortui resurgent*. Quid sibi vult ergo distinctio: *Et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur*, nisi quia omnes incorrupti resurgent? Sed ex his etiam justii immutabuntur in illam incorruptelam; cui omnino nulla nocere possit corruptio; ac per hoc, qui in eam [al., ea] non commutabuntur; incorrupti quidem resurgent integritate membrorum, sed tamen corrumpendi dolore poenarum.

52. LANFR. *Absorpta est mors*. In fine saeculi absorpta erit mors et animae et corporis in victoria, quia victis in carne servorum Dei concupiscentiis omnibus, nec ipsi, nec aliquid ultra morietur. Est[Column 214]

autem hoc testimonium in usitata translatione Osee, sic scriptum: *Ero mors tua, o mors!* quod idem significat; ipse enim vincit, qui fidelibus suis vincendi tribuit facultatem.

53. AMBROS. *Ubi est, mors, victoria tua?* Insultantis etenim verba sunt.

54. AUGUST. (lib. III *De pec. merit. et remiss.*, cap. 11, tom. VII.) *Stimulus mortis*. Quo mors facta est, non quem mors fecit. Peccato enim morimur, non morte peccamus. Sic itaque dictum est: Aculeus mortis quomodo lignum vitae? Non quod hominis vitam [al., vita] faceret, sed quo vita hominis fieret. Et quomodo lignum scientiae, per quod scientia fieret hominis, non quod per suam scientiam fecerit homo.

55. LANFR. *Stimulus mortis*. Probat mortis stimulum esse destructum. Stimulus, inquit, mortis peccatum est, hoc autem destructum est. Probat, nam per victoriam est destructum, quam dedit nobis Deus per Dominum nostrum Jesum Christum (prius a pari, posterius a parte), nonne per legem destructum est peccatum? Non [f., nam] lex fuit augmentum peccati, non destructio.

56. AUGUST. (lib. *De perfect. justii hominis*, c. 6,

t. VII.) *Virtus vero peccati lex*. Quoniam lex prohibendo auget peccati cupiditatem, nisi diffundat Spiritus charitatem.

CAP. XVI.—1. AUGUST. (lib. II *De sermone Domini in monte*, cap. 17, tom. IV.). *De collectis autem*.

Apostolus Paulus potest videri de crastino cogitare, cum dicit: *De collectis autem in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiae*, ita et vos facite, secundum unam Sabbati. Unusquisque vestrum apud se ponat, thesaurizans quod ei placuerit, ut non, cum venero, *tunc collectae fiant*. His et hujusmodi Scripturarum locis satis apparet Dominum nostrum non hoc improbare, si quis humano more ista procuret, sed si quis propter ista Deo militet.[Column 215]

2. LANFR. *Per unam Sabbati*, id est, per unam diem septimanae jubet colligi ea quae Jerosolymam sanctis mittebantur.

3. *Ostium enim mihi*. Ratio cur tantopere Ephesi sit permansurus. Dicit enim ostium magnum esse apertum praedicationis suae, per quod possit praedicando ad corda audientium intrare et fidem Christianam persuadere.

4. *Obsecro autem*. Obsecro autem ut et vos fratres subditi sitis.

5. *Nostis Stephanae domum*. Hi cum Apostolo fuerant, et quibusdam Corinthiis qui cum Apostolo erant, et ipsi Apostolo necessaria saepe ministraverunt.

6. AMBROS. *Sit anathema*. Quod interpretatur. Si quis Dominum Jesum Christum non amat,[Column 216]

abscidatur.

7. AUGUST. (Epist. 178 *ad Pasc.* t. II). *Sit anathema, maranatha*. Simul Graeco et Syro utitur verbo.

Si quis, inquit, *non amat Dominum, sit anathema, maranatha*. Anathema Graeco sermone dixit, *condemnatus*. Maranatha definivit, *donec veniat Dominus, vel redeat*.

8. HERON. *Maranatha*. Magis Syrum est, quam Hebraeum, tam etsi ex confinio utrarumque linguarum aliquo et Hebraeum sonet, et interpretatur, *Dominus noster venit*. Ut sit sensus: Si quis non amat Dominum Jesum, anathema, et illo completo, deinceps inferatur: *Dominus noster venit*. Quod superflue sit adversum eum odiis pertinacibus contendere velle quem jam venisse constat.[Column 215-216]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS SECUNDA. CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 215]

CAP. 1.—1. AMBROS. *Deus totius consolationis*. [Column 216]

consolatione incoepit, unde refrigerium dat eis,[Column 217]

qui correptionis causa fuerant contristati, et Patrem misericordiarum ait, propter diversa peccata, et ut cognosceretur per misericordiam reformare poenitentes.

2. LANFR. *Qui consolatur nos*. Per hoc jam ostendit consolatoriam esse Epistolam; vult enim omnibus consolari, et illis contristatis, et illi abjecto qui uxorem patri abstulerat; et propter hoc dixit: *Pater misericordiarum et Deus totius*, etc.

3. *Pro vestra exhortatione*. Quamdā causam tribulationis suae supponit, ut videlicet Corinthii exemplo ejus provocati exhortentur ad ferendum tribulationes, et sic salutem sempiternam consequantur.

4. *Quae operantur tolerantiam*. Spes salutis aeternae operatur tolerantiam, id est, patientiam in servis Dei, quia propter ipsam adversa tolerantur.

5. *Ut spes nostra*. Cum principalis causa tolerantiae illorum dicta sit salus aeterna, aliam causam supponit, ut videlicet spes sua, quam pro his habebat,

firma appareat.

6. AMBROS. *Non enim volumus*. Ideo passiones pressurarum indicat, ut ostendat quae mala, causa salutis eorum patiebatur; ut non gravius ferrent, si ab illo corriperebantur, qui tam aspera pro illis tolerabat.

7. LANFR. *Non enim volumus*. Exponit quod superius dixit; *Sive autem tribulamur*. Et quod posterius: *Sicut socii passionum*, etc.

8. *Quae facta est in Asia*. Non de ea Asia loquitur[Column 218]

hic, quae est totius mundi tertia pars; sed de quadam provincia, quae ipsius majoris Asiae pars est; ejus tamen nomine nuncupatur.

9. *Multarum personis*. Causa cur adhuc eripiet, ut videlicet, ex multarum facierum personis, ad Deum propter eorum praedicationem conversis, gratiae agantur Deo per eorum praedicationem, per multos habentes eam donationem fidei quae in ipsis est. Personas autem multarum facierum vocat, infantes, pueros, et caeteras aetates hominum utriusque sexus.

10. *Nam gloria nostra*. Ratio cur eos **87** adjuvare debeant, in orationibus videlicet, quia conscientia eorum testis sit quod sincere conversati sint inter eos.

11. AMBROS. *Nam gloria*. Ratio quamobrem de Deo non diffidebat, quia in simplicitate conversabatur. Et haec est gloria conscientiae, simplicitas et sinceritas.

12. LANFR. *In sapientia*. Sapientia carnalis est voluptates diligere, labores vitare.

13. *Sed in gratia*, id est, observantia bonorum operum, quae per gratiam Dei datur.

14. AMBROS. *Abundantius autem*. Quia cum ab aliis acceperit, ab his noluit, ne arguendi eos auctoritatem amitteret.

15. LANFR. *Non enim alias scribimus*. Vel dicitur: In simplicitate dicis: Tu in alia Epistola promisisti te venturum ad nos, et non venisti. Non sum, inquit, levis, quia quae scripsi, et legistis in Epistolis meis, vos ita esse cognoscitis.[Column 219]

16. *Spero autem*. Quasi diceret: In bono cognovistis nos, in principio; et in bono cognoscetis usque in finem.

17. AMBROS. *Quia gloria vestra*. Proficere illis [*al.*, illos] sperat, quia gloriabantur in eo, velut in patre charissimo; unde et gloriam suam videri testatur in filios obaudientes; et tunc videri, quando prodest, id est, in die iudicii.

18. LANFR. *In die Domini*, etc. Sancti enim in praesenti de sua bona conscientia gloriantur, ut in psalmo: *Omnis gloria ejus filiae regis ab intus*.

19. *Et hac confidentia*, id est, propter hanc confidentiam, qua speramus per alterutrum glorificari.

20. AMBROS. *Aut quae cogito*. Qui secundum carnem cogitat, tunc implet [*al.*, non implet] quod disponit, quando aut personis amplioribus defert, aut certe litteris [*al.*, lucis], aut apparatus vincitur. Spiritualis autem tunc dispositum non implet, quando aliquid providentius pro salute animae meditatur.

21. LANFR. Secundum carnem, id est, more carnaliter viventium; qui pro terreno commodo, facile voluntatem suam mutant.

22. *In illo est, et non*, id est, praedicatio nostra, non docuit vos mentiri, et leviter mutare sententiam

23. *Non fuit, est, et non*. Quasi diceret: Praedicatio nostra non docuit homines mentiri, quia Magister noster, quem praedicamus vobis, non docuit nos de eadem re dicere, est, et non; id est, proferre mendacium. Sed *est*, tantum de re quae est; et *non est*, similiter de re quae non est.

24. *Quotquot enim*, id est, merito Christus veritatem docuit, quia Deus Pater promissiones suas in illo etiam, id est, vere, complevit.

25. AUGUST. (*expos. psal. LXXI, tom. VIII.*) *Quotquot enim. Omnes promissiones Dei illo etiam, id est, in illo firmatae, quia in illo impletum est quidquid pro*[Column 220]

salute nostra prophetatum est.

26. AMBROS. *Ideo et per ipsum.* Manifestum quia in Deo veritas est, hoc est Amen, manifestata per Christum.

27. LANFR. *Per ipsum amen Deo.* Per Christum amen dicitur, quia Deus Pater, quidquid de eo promisit, in eo complevit.

28. *Ad gloriam nostram.* Gloria apostolorum fuit veracem praedicare Magistrum, et in quo promissiones Dei completae sunt.

29. *Qui autem confirmat.* Quasi diceret: Quod in Christum creditis, non nostrae praedicationi imputare debetis, quia Deus est, cujus gratia in fide confirmamur, et ad serviendum sibi mente delectamur, quia etiam nos signo baptismatis ab infidelibus separavit; et Spiritum sanctum, aeternae haereditatis pignus, in cordibus nostris dedit.

30. AMBROS. *Qui unxit nos*, id est, qui dedit regiam honorificentiam, ut dicit Petrus, quia sumus, inquit, genus regale per unctionem spiritalem.

31. *Dedit pignus.* Si enim adhuc mortalibus Spiritum suum dedit, dubium non est quin jam immortalibus gloriam addat.

32. *Non quia dominamur fidei vestrae.* Fides non necessitatis, sed voluntatis res est. Ideo dicit, non quia dominemur fidei vestrae. Dominatus enim necessitatem habet.

33. LANFR. *Dominamur*, etc. Diceret quis: Parcens tunc vis nos cogere ad fidem. Non est, inquit, ita, *non dominamur fidei vestrae*, non cogimus vos ad fidem. Vel parcens dixit de quibusdam, qui fide non stabant; et ne stantes fide putarent hoc dictum de se, dicit, *non dominamur fidei vestrae*, id est, nolumus exercere dominium in illos qui stant in fide, sed adjuvare vos in emendatione corrigendorum.

34. AMBROS. *Adjutores gaudii vestri.* Sic in malo[Column 221]

opere tristitia est, ita in emendatione gaudium; hujus autem gaudii adjutor erat, dum volentibus emendare admonitiones offerebat.

CAP. II.—1. LANFR. *Si enim ego contristo.* Si doctor corripiendo contristat discipulum, laetitia illius est, si discipulus ad poenitentiam contristatur.

2. *Et hoc ipsum.* Quod est contristans vos, non laetificet, nisi vos ipsi ad poenitentiam contristemini.

3. AMBROS. *Et hoc ipsum.* Idcirco se dicit scripsisse, ut postea veniens non esset, unde contristaretur, sublatis vitiis.

4. LANFR. *Si quis autem.* Si quis, inquit, praedicans contristavit me, non me tantummodo contristavit, sed vos ex parte, id est, quosdam ex vobis, ut non onerem vos omnes, et ideo dico vos ex parte contristatos, ut onus tristitiae non imponam omnibus, non enim omnes justitiam sincere diligitis. Potest et ita intelligi, non me contristavit ex toto, sed ex parte.

5. *Magis donetis*, etc. Satis comprobatur apostolum non contristari pro fornicatore, qui patris uxorem duxerat, ex hoc quod modo subjungit, ut recipiatur et consoletur.

6. AMBROS. *Ne forte abundantiore*, id est, ne desperans de se, daret animum ad mundum fruendum,[Column 222]

quasi locum apud Deum jam non haberet.

7. *An in omnibus.* Quantum datur intelligi, obediens hos factos in caeteris probat.

8. *Ut non circumveniamur.* Dicit quia consolatio debet subsequi, ne diabolus suggerat ei, ut vel praesentibus fruatur, qui de spe futuri praemii dejectus est.

9. LANFR. *Ut non circumveniamur*, id est, ut non sit inter vos discordia.
10. *Cum venissem autem*, etc. Excusato se quod non venerit, narrat quod fecit, commendans se in eodem opere, ne vos contristarem non veni, *Cum autem venissem Troadem*, etc.
11. *Titum fratrem*. Titus iste interpres Apostoli erat, et horum lingua expressius loquebatur quam Apostolus.
12. *Vale faciens eis*, etc. Ad hoc quod dixit parcens vobis non veni Corinthum, sed veni Troadem, ubi me libenter audiebant, hoc est ostium mihi apertum est; et sic hortatur ut et isti libenter accipiant, postquam hoc de illis audierunt.
13. AMBROS. *Odorem notitiae*. Praedicationem Christi, ideo dicit odorem, quia sicut res quaedam, cum non videantur, per odorem cognoscuntur, ita invisibilis Deus per praedicationem Christi se voluit intelligi.[Column 223]
14. *Bonus odor*. In lege, qui hostias bono voto offerebat, bonus odor Deo erat et acceptabilis, ita et praedicationis piae vir [al., virtus], doctrinae odorem praestat fragrantem Deo.
15. AUGUST. (*lib. sent. Prosp.*, c. 35, tom. III). *Christi bonus odor*. Bonus Christi odor est, praedicatio veritatis; quem odorem in vitam capit qui Evangelio bonis moribus servit et congruit. Mortem incurrit, cujus ab his quae bene loquitur, vita dissentit, quae conditio etiam auditores obstringit cum recta praedicatio ab aliis per incredulitatem auditur in mortem, ab aliis per fidem suscipitur in salutem.
16. LANFR. *Bonus odor*. Praedicatio quidem bona est in utrisque, sed qui inobedientes sunt, illis sit praedicatio odor mortis, id est, peccati, in mortem aeternam.
17. AMBROS. *Aliis odor mortis*. Incredulis praedicatio Christi odor mortis est. Audientes enim verbum Dei, sic accipiunt quasi pestem, ex qua oritur mors.
18. *Adulterantes*, id est, pseudoapostolos tangit, qui verba Dei per malam interpretationem adulterabant. Nam tollentes divinum sensum, humanum ponebant.
19. LANFR. *Adulterantes*. Adulter non quaerit prolem, sed voluntatem corporis explorare. Tales sunt qui pro terreno commodum verbum Dei praedicant, non quaerentes filios spirituales generare.
20. *Ex Deo*. Ex Deo, inquit, loquimur, quia ex Deo accipimus, quod praedicamus.
- AMBROS. *Ex Deo*, id est, quomodo Deus dedit
21. LANFR. *Coram Deo*. Quia illi placere contendimus.
- CAP. III.—1. LANFR. *Incipimus iterum*, etc. Non nos, inquit, commendamus, nulla enim commendatione indigemus, quia nec illa quae fit vobis, nec quae fit litteris, quia per epistolam (a pari).[Column 224]

Nam nec per epistolam ad vos ab aliis missam. Per epistolam nolumus commendari, quia vos estis epistola nostra, quae nos commendat, id est, fides vestra.

2. *Epistola nostra*. Epistola, inquit, nostra vos estis, id est, fides nostra per eam laudatur, eo quod praedicatione nostra vos ad fidem convertimus.

3. *In cordibus nostris*. Vos et fidem vestram oblivioni non tradidimus, sed in memoria nostra semper estis.

4. AUGUST. (*lib. De spiritu et lit.*, c. 17. tom. III). *In tabulis cordis*. Carnales autem tabulas cordis dixit, non carnalis prudentiae; sed tanquam viventis, sensumque habentis, in comparatione lapidis, qui sine sensu est.

5. (*ibid.*, cap. 14). *Littera enim occidit*. Attende et

vide ut cum quidquam propter circumcisionem, vel Sabbatum, vel quid aliud umbratilis sacramenti, ac non totum propter hoc dicat; quod littera prohibens, peccatum non vivificat [*al.*, justificat] hominem, sed potius occidit, augendo concupiscentiam, et iniquitatem praevaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quae est in Christo Jesu.

6. LANFR. *Littera occidit*. Dupliciter potest hoc intelligi, vel quia sine misericordia peccantes occidi jubet, dicens: Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur. Vel carnaliter observata, animam observantis occidunt.

7. *Spiritus autem vivificat*, id est, spiritualiter intellecta observantis animam vivificat.

8. *Quod si ministratio*. Commendatio et laus Novi Testamenti; dicitque, si ministratio veteris legis formata litteris, in tabulis lapideis, fuit Moysi in tantam gloriam ut filii Israel faciem ejus videre non possent, propter claritatem vultus ejus, quae tamen transitoria fuit; quomodo non magis ministratio novae legis erit apostolis in gloriam sempiternam. Vetus autem lex ministratio mortis dicitur; vel[Column 225]

quia sine misericordia peccatores puniebat, vel quia post adventum Christi, ad litteram observata, animae mortem ministrat. Novum vero Testamentum ministratio spiritus dicitur, vel quia per ipsum Spiritus sanctus observanti datur, vel quia in eo vetus lex spiritualiter intelligitur et servatur.

9. AUGUST. (*lib. II contra advers. legis et prophet.*, c. 7, tom. VI). *Ita ut non possent filii Israel*. Quod non poterant filii Israel intendere in faciem ejus, propter gloriam vultus ejus, signum erat quia in lege Christum intellecturi non erant; et ideo velamen inter faciem Moysis et illos positum erat, ut non intenderent, sicut scriptum est: Filii Israel usque in finem, etc.

10. LANFR. *Nam nec glorificatum est*. Ordo: quod claruit, nec glorificatum est in hac parte, propter excellentem gloriam. Exponit gloriam praedicatorum Novi Testamenti. Dicit enim quod facies Moysis, quae in legis veteris latrone claruit, non potest dici glorificata, in consideratione istius partis, id est, si ad apostolorum gloriam referatur, propter excellentem gloriam quam habent et habituri sunt.

11. *Quod evacuatur*. Velamen veteris legis aufertur nunc, quia modo exponitur quidquid legales observationes significaverunt.

12. *Dominus autem spiritus est*. Ordo: Spiritus sanctus est Dominus, et potest operari quod vult; ac per hoc quod quos vult illuminat, quos vult in tenebris ignorantiae deserit.

13. *Ubi autem Spiritus Domini*. Exponit causam cur Judaei libere non possunt intelligere Vetus Testamentum, et cur praedicatores Novi Testamenti ipsum libere intelligant: videlicet quia illi Spiritum Dei non habent, hi autem habent.

14. Ibi libertas? Ab Israele converso auferetur velamen; libertas enim Dei erit in eo, quia Spiritus[Column 226]

ibi erit, qui eam dabit; et hoc probat: Spiritus est Dominus; sed ubicunque est Dominus, ibi libertas; ergo ubicunque est Spiritus, ibi libertas (a genere, assumptio et conclusio); sed in Israele converso erit, ergo in eo erit libertas.

15. *Nos vero omnes revelata*. Nos, inquit, omnes apostoli revelata facie non cooperta, sicut Moyses, coelestem gloriam speculantes ad ipsam enim est intentio nostra quia nunc per speculum et aenigma videmus in eamdem gloriam, quae adhuc, non qualis est, apparet; sed quasi quaedam imago videtur fide, et bonis operibus transformamur. In hoc enim contendimus ut conformes ejus fieri possimus a claritate fidei perventura in claritatem spei.

16. AMBROS. *Nos vero omnes revelate*. Per fidem

speculantes, ad eandem imaginem transformari speramus, id est, ut similes inveniamur, transacta hac vita, imaginis gloriae Christi. Unde Joannes Scimus, inquit, *quia, cum apparuerit, similes ei erimus*.

17. AUGUST. (lib. XV *De Trin.*, cap. 8, tom. III.) *Gloriam Domini speculantes*. Hoc speculum si quaeramus, profecto illud occurrit, quod in speculo nisi imago [ad., non] **93** cernitur. Hoc ergo facere conati sumus, ut per hanc imaginem, quod nos sumus videremus utcunque a quo facti sumus, tanquam per speculum. Speculantes ergo dixit per speculum videntes, non de speculo [al., specula] prospicientes. Quod vero ait in eandem imaginem transformamur, utique imaginem Dei vult intelligi, eandem dicens istam ipsam scilicet, id est, quam speculamur, quia eadem imago Dei est, et gloria Dei, sicuti alibi dicit: *Vir quidem non debet velare caput suum, cum sit imago et gloria Dei*. Transformamur ergo dixit, de forma in formam mutamur atque transimus.[Column 227]

18. (*ibid.*) *A claritate in claritatem*. Natura in rebus creatis excellentissima, cum a suo Creatore justificatur ab impietate, a deformi forma transformatur in formosam formam; est quippe et in ipsa impietate, quanto magis damnabile vitium, tanto certius natura laudabilis, et ob hoc addidit, de gloria in gloriam, de gloria creationis in gloriam justificationis. Quamvis possit hoc et aliis modis intelligi quod dictum est, de gloria in gloriam; de gloria fidei in gloriam spei; de gloria qua sumus filii Dei, in gloriam qua similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est.

19. (*ibid.*) *Tanquam a Domini Spiritu*. Quod vero addidit: *tanquam a Domini Spiritu*; ostendit gratiam [al., gratia] nobis conferri, tanquam [al., tam] optabilis confirmationis [al., transformationis] bonum.

CAP. IV.—1. LANFR. *In iis quibus Deus hujus saeculi*. Quasi diceret: Qui non solum invisibiles creaturas, sed etiam hoc invisibile saeculum regit, potest et ita construit, in quibus Deus excaecavit mentes infidelium hujus saeculi; quia si de diabolo dictum est, Deus hujus saeculi, sic intelligitur in Evangelio; *Princeps mundi hujus*.

2. *Non enim nos*. Ostendit quod non sint ambulantes[Column 228]

in astutia, neque adulterantes verbum Dei, et cur dixerit: *Gloriae Christi*, et non dixerit, Evangelii gloriae nostrae.

3. *Qui dixit de tenebris*. Ratio cur praedicaret, videlicet scientiam praedicando dedit illis Deus.

4. AUGUST. *Ipse illuxit*. Ut nos illuminaret, et sic haberemus scientiam claritatis ejus per Filium qui est splendor Patris quo illuminamur.

5. AMBROS. *Illuxit in cordibus*. Illuminantur enim, ut cognitionem habeant gloriae Dei per Christum.

6. AUGUST. (*Apud Bedam in idem caput*). *Ad illuminationem*.

Haec est scientia Dei, quia scimus illum esse lumen quo tenebrae nostrae illuminantur, et ipsum attende, quemadmodum inculcet.

7. LANFR. *Habemus thesaurum*. Thesaurum claritatis scientiae Dei dicit apostolos habere in terrenis corporibus, ut quando aliquid subtiliter agunt, virtuti Dei imputent, non sibi.

8. AMBROS. *In omnibus tribulationem*. Nunc ostendit quia idonei erant praedicatores; qui passi tribulationem non angustabantur, id est, non tantum opprimebantur, ut cederent. Aporiabantur, id est, inopiam patiebantur, et aderat pastor Deus. Dejiciebantur, id est, verberibus prosternebantur, nec mortificabantur.[Column 229]

9. *Mors in nobis operatur*. Dubium non est quia in martyribus Christus occiditur. Unde vita qua

resurrexit a mortuis Christus, mortali carni eorum praestabitur.

10. *Vita autem*. Hoc dicit, quia pro salute eorum morti subiciebatur, habens eundem spiritum, id est, communem cum illis, per quem fides firmatur, secundum quod scriptum est: *Credidi*, et quia credidit, audet praedicare hoc.

11. AUGUST. (*contra duas epist. Pel.*, c. 21, tom. VII.) *Habentes eundem spiritum*. Quid est, eundem spiritum, nisi quem iusti quoque habuerunt, qui ista dixerunt?

12. LANFR. *Eundem spiritum fidei*. Quasi quis dicat: Cur patimini? Quia, inquit, de Deo loquimur. Cur ergo loquimini? Quia credimus in eum; omnes enim fideliter in eum credentes, loquuntur de eo; scriptum enim de David, quia propter hoc locutus est, quia credidit. Quid inde? Nos, inquit, habemus spiritum fidei, quem habuit David.

13. *Omnia propter vos*. Exponit quomodo constituentur in coelis, omnia enim propter vos, ut vestro exemplo gratia, id est, fides vestra abundet cum gratiarum actione, et sic constituamini in coelis.

14. AMBROS. *Omnia enim propter vos*. Apostolus persecutiones et pericula pati non timuit, ut plures crederent, et abundans Dei donum, non per paucorum gratiarum actionem minueretur ad contumeliam Dei; sed multis proficiens afflueret per multorum gratiarum actionem, ad gloriam Dei.

15. LANFR. *Omnia enim propter*. Omnia enim propter vos instruendos patimur, ut gratia, id est gratiarum actio, abundans actione gratiarum facta per[Column 230]

multos, abundet in gloriam Dei. Quasi diceret: Ad hoc patimur ut exemplum patientiae a nobis discatis, et Deo gratias referatis, et multi alii vobiscum.

CAP. V.—1. AUGUST. (*expos. psal. LXVIII, in enar.*, I part. tom. VIII.) *Aedificationem ex Deo*, id est, immortalitatem praeparatam nobis, qua induendi sumus in fine, cum resurrexerimus a mortuis, Et ait: *In quo nolumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita*, si fieri potest; sic vellemus fieri immortales ut jam veniret ipsa immortalitas, et modo sicut sumus invitaret [*al.*, mutaret] nos ut mortale hoc nostrum absorberetur, non per mortem corpus puniretur, ut in fine iterum reciperetur.

Quamvis ergo a malis ad bona transeamus, tamen ipse transitus aliquantum amarus est.

2. AMBROS. *Aedificationem*. Corpus immortale significat, cuius forma jam in coelis est, in Domini corpore declarata.

3. *Si tamen vestiti*, id est, si exeuntes de corpore Christum induti fuerimus. In Christo enim baptizati, Christum induimus, sive Spiritu sancto erimus digni super promissa coelesti gratia [*al.*, quem cum induti, sive Spiritu sancto dato nobis videbimus, erimus digni superindui promissa coelesti gloria.]

4. *Nam qui sumus in tabernaculo*. Dicit nos gravatos passionibus corporis, postulationes ad Deum dirigere, ne simus nudi Spiritu sancto. Tunc enim superindui gloria poterimus, si exuti corpore, non despoliati a Spiritu sancto fuerimus; ac sic absorbebitur mortale a vita, ne ultra possit mori, aut passionibus implicari; non enim dicendum est absorberi a vita, quia ad hoc surgit ut poenis arguatur [*al.*, agatur]. [Column 231]

5. *Peregrinamur a Deo*. Deus ubique est, sed quia sedes Dei in coelis est, et illic semper videtur, ideo hic positi, ubi non videtur, peregrinari ab eo dicimur.

6. LANFR. *Peregrinari a corpore*. Quia, inquit, non potest fieri ut ad Deum eamus corpore, eligimus magis separari a corpore, et praesentes esse ad Deum.

7. AMBROS. *Et ideo contendimus*, id est, sive in hac

vita positi, sive ante tribunal Christi praesentes placeamus ei.

8. AUGUST. (epist. 107. *Vitali Cart. de orando pro incredulis*, tom. II.) *Ut referat unusquisque*. Omnes astabimus ante tribunal Christi; ut referat unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, non secundum ea quae, si diutius viveret, gesturus foret, sive bonum, sive malum. Scimus etiam parvulos, secundum ea quae per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum. Gesserunt autem non per seipsos, sed per eos qui pro illis respondentibus, et renuntiare diabolo dicuntur, et credere in Deum: Unde et in numero fidelium computantur, pertinentes ad sententiam Domini dicentis: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit* (Marc. XVI).

9. AUGUST. (tract. 7 in *Evang. Joan.*, tom. IX). *Sive enim mente excedimus*. Quid est mente excessimus? Ut illa videamus quae non licet homini loqui. Quid est temperantes sumus vobis? *Non*, inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum*.

10. LANFR. *Mente excedimus*. Mente excedere est in divina contemplatione esse, et hoc dicit se propter Deum, non propter laudem hominum facere.

11. *Sive sobrii sumus*. Sobrii erant apostoli, cum[Column 232]

ab illa altitudine coelestis contemplationis discedebant ad ordinandam vitam subjectorum. Et hoc dicit se propter utilitatem subjectorum facere, non propter humanam gloriam.

12. *Sobrii sumus*. Pro vobis, inquit, facimus, quia de vobis quasi commendando nos, loquimur. Omnia enim propter vos facimus, quia sive mente excedimus, id est, profunda divinitatis praedicamus, et hoc ad laudem Dei; sive sobrii sumus, id est, subditorum vitam, intermissa contemplatione divina, humana temperantes ordinamus.

13. *Aestimantes hoc*. Existimamus, inquit, quia si Christus pro omnibus mortuus est, et omnes homines mori debent pro honore illius.

14. *Et pro omnibus mortuus est Christus*. Ergo quia Christus mortuus est pro omnibus, neminem approbamus secundum carnem viventem. Et si cognovit priusquam in Christum crederet Apostolus, secundum carnem novit eum, quia hominem tantum aestimabat.

15. *Itaque vos*, id est, quia Christus pro omnibus mortuus est, ut omnes pro honore illius moriantur. Ex hac consideratione neminem novimus, id est, approbamus secundum carnem viventem, et sua quaerentem, et non quae Jesu Christi.

16. AUGUST. (lib. II *contra Faust.*, c. 7, tom VI.) *Ex hoc neminem*. Itaque nos amodo neminem novimus secundum carnem. Sed quia illorum secum vitam futuram, tanquam praesentem meditabitur [*al.*, meditabatur], qui resurgentes commutabuntur. Amodo, inquit, neminem secundum carnem novimus, id est, tam certam spem tenemus futurae nostrae incorporationis et immortalitatis, ut amodo jam in ipsa notitia gaudeamus.[Column 233]

17. LANFR. *Et si novimus*. Priusquam in Christum crederet Apostolus, secundum carnem cognoverat eum, quia tantummodo hominem aestimabat.

18. AUGUST. (*Ibid.*, ante). *Secundum carnem*. Carnem namque hoc loco, non ipsam corporis nostri substantiam quam Dominus post resurrectionem suam, carnem appellat, dicens: *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere*; sed corruptionem mortalitatemque carnis vult intelligi, quae tunc non erit in nobis, sicut jam in Christo non est.

19. (*Ibid.*, c. 8). *Si qua ergo*. Omnis ergo nova creatura, id est, populus innovatur per fidem, ut habeat interim in spe, quod in re postea perficiatur.

In Christo habet etiam [al., jam] quod in se sperat. Itaque vetera transierunt secundum spem, quia modo jam non tempus Veteris Testamenti, quo temporale et carnale regnum exspectetur a Deo: et facta sunt omnia nova secundum eandem spem, ut regnum coelorum, ubi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus.

20. AMBROS. *Omnia autem ex Deo*. Quamvis nos Christus redemerit, omnia tamen ex Deo.

21. AUGUST. (*Enarr. in psal. LXVIII*, concio 1, tom. VIII). *Quoniam quidem Deus*, Deus, inquit, erat in Christo mundum reconcilians sibi, quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*: ut non solum Deus in illo esset, sed etiam ipse Deus esset.

22. AUGUST. (*Tract. 41 in Joann.*, ante med., tom. IX). *Obsecramus pro Christo*. *Obsecramus*, **98** inquit, *pro Christo*, id est, tanquam vos Christus obsecret. Quid? reconciliamini Deo.

23. AMBROS. *Obsecramus*. Ideo obsecrat, ne aliqua negligentia medicinae gratia effectum careat, quoniam[Column 234]

adest tempus, quo morbis mortalibus medicina possit infundi.

24. AUGUST. (lib. I *Contra advers. Legis et Proph.*, c. 14, tom. VI). *Eum qui non noverat*. Noverat enim per sapientiam, non noverat per experientiam.

25. AUGUST. (lib. *Ench. ad Laurent.*, cap. 41, t. III). *Pro nobis peccatum fecit*. Hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse est ergo peccatum, ut nos justitia, nec nostra, sed Dei: nec in nobis, sed in Deo, sicut ipse fuit peccatum, non suum, sed nostrum, nec in se, sed in nobis constitutum. Similitudinem carnis peccati, in qua crucifixus est, demonstravit. Haec est illa justitia Dei, non qua ipse justus est, sed qua nos ab eo facti.

26. LANFR. *Peccatum fecit*. Ordo: Deus Pater Christum peccatum, id est, hostiam pro peccato, ut nos efficeremur justificati in ipso, id est, in fide Jesu Christi.

CAP. VI.—1. LANFR. *Gratiam Dei*. Gratiam Dei vocat remissionem peccatorum; quam in vacuum recipit, quisquis se in bonis operibus postea non exercet.

2. *Ait enim*. In Isaia sic loquitur: *In tempore placito exaudivi te; et in die salutis auxiliatus sum tui*.

3. *Tempore accepto*, etc. Diceret quis: Est tunc aliquid gratia Dei? Est, quia exaudire Domini tempore accepto, et adjuvare est. Et hoc probat ab effectu, quia exaudit et adjuvat. Item hoc ab auctoritate: ipse enim dixit, *Tempore accepto*, etc.

4. AMBROS. *Nemini dantes*. Vigilantia sua omnem amputat offensionem, ne ministerium ejus vituperetur; vituperaretur enim, si quae doceret, operibus non compleret.[Column 235]

5. *In seditionibus*. In tantum Deo devotus erat ut nec seditio fiduciam, quam in Deo habebat, minueret.

6. *In laboribus*. Manibus enim laborabat, ne cui gravis esset.

7. AMBROS. *In longanimitate*. Grandis animi erat in bajulandis infirmitatibus fratrum.

8. *In virtute Dei*. Virtus in eo erat, quae per signa et prodigia idoneum se ministrum probabat.

9. *Per arma justitiae*. Liberum se fuisse significat fidelibus et incredulis, dum his qui Evangelium gloriam, et eis qui ignobilitatem putabant, et his qui fidei bonam famam, et qui malam faciebant, integrum et constantem se praebebat.

10. AUGUST. (*Enarr. in psal. XCIII*, tom. VIII). *Per arma*. Malitia enim iniquorum sinistra sunt arma justorum, sicut idem dicit: *Per arma justitiae dextera et sinistra*, id est, per gloriam et ignobilitatem; atque ita deinceps cuncta exsequitur. Dextera arma

demonstrans gloriam, bonam famam, veritatem, quod [al., qua] cognoscebantur, quod videbant, quod non mortificabantur, quod gaudebant, quod multos ditabant, quod omnia possidebant. Sinistra vero, quod ignobiles et malae famae habebantur, quod seductores putabantur, quod ignorabantur, occidebantur, coercerantur, contristabantur, egere ac nihil habere videbantur.

11. LANFR. *Per arma*. Per arma justitiae si muniti in prosperis et adversis, et sive gloriosi sive viles, seu, infames sive bonae famae habeamur.

12. *A dextris et a sinistris*. Exhibeamus nos, scilicet Dei ministros habendos justitiam, quasi libram, ut non pendeamus in hanc partem, vel in hanc, id est, non frangamur adversis, nec elevemur prosperis.

13. *Ignobilitatem*. Per gloriam exhibeamus nos sicut Dei ministros, ne extollamur; et per ignobilitatem,[Column 236]

id est vilitatem, si viles habiti simus, ne frangamur.

14. *Ut seductores*. Quasi diceret: Non est mirandum si vituperamur et laudamur, quia alii putant nos seductores, alii veraces, et alii cognoscunt, et alii nesciunt, et caetera quae sequuntur.

15. *Os nostrum patet ad vos*. Redarguit avaritiam eorum, et dicit eos a se non accepisse tenacitatis exemplum, quia cor suum in dando amplum et dilatatum est.

16. AMBROS. *Os nostrum patet ad vos*. Hoc libertatis causa loquitur, et purae conscientiae. Male [al., mali] enim sibi conscia mens loqui trepidat, sensum perdit, in verbis errat.

17. *Non angustiamini*. Hoc, dicit, non erat magistris ascribendum, si discipuli male uterentur, quia quod pertineret ad magistros non tacuerit.

18. LANFR. *Non angustiamini*. Id est, in nobis non videtis angustiae et tenacitatis exemplum, sed hujus vitii fomes est in visceribus vestris.

19. *Tanquam filiis dico*. Ordo: Tanquam filiis dico habentes eamdem remunerationem scilicet, quam nos habemus.

20. *Vos enim estis templum*. Probat quia jugum ducere cum infidelibus, aequipollenter. Nullum templum Dei debet habere consensum cum idolis; vos autem estis templum, quia ipse habitat in vobis. Ipse enim dixit: Inhabitabo in vobis. Propter quod exite de medio eorum, id est, ergo nolite jugum ducere cum infidelibus. Utitur autem verbis prophetae pro suis.

21. *Quoniam inhabitabo*. Et Joel sic dicit: *Ponam tabernaculum meum in eis, et ego ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus*(Joel II, 27).

22. *Propter quod exite*. In Isaia sic legitur: *Recedite, recedite, exite inde; pollutum nolite tangere* (Isa. LII, 11).[Column 237]

23. AUGUST. (serm. 18 *De verb. Domini*, cap. 20). *Immundum ne tetigeritis*. Quid est tangere immundum, nisi consentire peccatis? Quid est autem exire inde, nisi facere quod pertinet ad correptionem malorum?

CAP. VII.—1. AMBROS. *Neminem laesimus*. Pseudo enim apostoli nocebant illis, corrumpentes sensus illorum circumventionem astuta.

2. LANFR. *Non ad condemnationem*, id est, non propterea commemoro, ut callide dicam vos fecisse, quod me fecisse nego.

3. *Praediximus enim*. Superius dixit: *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus vestris*.

4. AMBROS. *In cordibus nostris*, id est, participes vult eos habere, et ad praesentes passiones pro Christo et ad futuram vitam.

5. *Multa mihi fiducia*. Fiducia haec de primae Epistolae correptione est, quam quia non aspere susceperunt,

fiduciam dederunt admonendi se.

6. *Foris pugnae*. Pugnae enim erant corpori, dum caedebantur; animo timores. Illic enim timor, ubi intellectus est. Sed hic timor propter credentes, ne passione ejus scandalizarentur.

7. LANFR. *Intus timores*. A falsis fratribus; vel, ne passio mea perterreret fratres, id est, metuens ne conversi noviter, videntes afflictionem nostram ad suum, id est, qui fuit Judaeus, ad judaismum, gentilis ad gentilitatem converterent.

8. AMBROS. *Referens nobis*. Nuntiavit Titus desiderium[Column 238]

habere illos emendandi se, flere, quia peccaverunt, aemulationem habere pro Apostolo, quoniam addiscentes charitatem ejus erga se, coeperunt illum defendere contra adversarios.

9. LANFR. *Aemulationem*, id est, qualiter alter aemulatur desiderium alterius, ut me videatis.

10. *Epistola illa*. Ordo: Illa vos contristavit, etsi ad horam.

11. *Contristati enim*. Demonstratio de qua poenitentia dicat; est enim et mala poenitentia.

12. *Detrimentum*. Detrimentum auditor ex praedicatione doctoris patitur, quando praeceptis ejus inobediens existit, et priori peccato peccatum inobedientiae addit.

13. AMBROS. *Detrimentum*, id est, ut omnia nostra effectum habeant in vobis, etiam quod contristavimus vos.

14. LANFR. *Quae enim secundum*. Alia ratio quod secundum Deum contristati sunt.

15. *Saeculi autem tristitia*. Saeculi autem tristitia est dolere, quod sua tribuat, aliena non rapiat, et caetera in hunc modum.

16. *Ecce enim*. Alia ratio ejusdem rei.

17. AMBROS. *Quantam in vobis*. Solliciti enim sunt, ne denuo peccent, et defendunt se ab infestatione daemonum; indignantur in se, vel in alios peccantes timent, quia peccaverunt, desiderant se reformare, et incipiunt pati zelum bonorum operum perficiendorum; et quod deliquerunt, vindicant in seipsos.[Column 239]

18. LANFR. *Incontaminatos esse in negotio*. In quo vindicandum praecepit in eum qui uxorem patris accepit.

19. AMBROS. *Igitur etsi scripsi vobis*. Ostendit magis scripsisse propter Ecclesiam: quia in uno male agente, multi confunduntur; et in uno contumeliam patiente, multi indignantur. Emendando ergo injustos, et pollutos sanctificando, et Ecclesias reconciliando, totius populi sollicitudinem in se habere demonstrat.

20. LANFR. *Ideo consolati*. Et propter adventum Titi, et propter bonum studium vestrum.

21. *Apud illum de vobis*. Apud Titum gloriatus est Apostolus de Corinthiis, dicens eos benignos esse.

22. *Omnia de vobis*, id est, sicut vera locuti sumus vobis de aliis, ita vera locuti sumus Tito de vobis.

CAP. VIII.—1. AMBROS. *Altissima paupertas*. Cum tenues essent facultatum substantia, animus dives inventus est, ita ut cum lacrymis offerrent, et sic cogèrent accipi a se, quod accipiendum non videbatur:[Column 240]

quia plus erat, quam poterat eorum substantia.

2. LANFR. *Paupertas eorum*. Pauperes erant rerum terrenarum, sed divites simplicitatis et benignitatis.

3. *Testimonium*. Ordo: Testimonium aliis reddo, quia secundum virtutem.

4. *Obsecrantes nos*. Id est, precati sunt me, ut permitterem eos gratiam et communicationem facere de substantia sua, in hanc eleemosynam, quae fit in sanctos qui sunt Hierosolymis.

5. *Ut rogaemus Titum*. In tantum, inquit, largitate

eorum provocati sumus, ut rogaremus Titum, ut sicut coepit praedicatione et admonitione sua, perficiat in vobis gratiam, id est, largitatem istam.

6. AMBROS. *Sed per aliorum*. Exhortatur ut penuriam patientibus mittant sumptus, et per eorum sollicitudinem, quam revelent, bonum animum suum ostendant.

7. LANFR. *Scitis enim gratiam*. Quasi diceret: Propter amorem Christi libenter debetis largiri, quia ipse dives propter vos pauper factus est.[Column 241]

8. AMBROS. *Si enim voluntas*. Quoniam Corinthii ad hoc opus provocantur, hoc eis indicitur, ut non plus tribuant quam possunt, ne plus forte offerentes coacti, non voluntarii, viderentur sine mercede futuri: quia qui coactus aliquid facit, mercedem non habet.

9. LANFR. *Secundum id quod*, etc. Vel ille dat secundum quod non habet, qui de quinque solidis, dat quatuor; quod faciendum est illi, qui habet decem libras, vel huiusmodi. Diceret aliquis: Non valet si darent secundum quod habeant; illi enim Macedones, plusquam posset eorum pati facultas, dederunt. Ad hoc respondet: Si enim, etc. Quod est: Qui vult dare secundum id quod habet, acceptus est Deo, non tantum ille qui vult facere ultra quam habet. Vel ita: Voluntas prompta facere ultra quam possit, secundum id quod vult, est accepta, non secundum quod potest.

10. AMBROS. *Sed ex aequalitate*. Non enim plus exigitur, quam sibi debent retinere, quia *diliges*, inquit, *proximum tuum sicut teipsum*.

11. *Vestra abundantia*. Id est, hi qui facultates habent, ministrent sanctorum inopiis, ut iterum illic sancti ubi sunt divites, et isti inopes, communicent his, quasi vicem rependentes ministerio illorum.

12. *Ut fiat aequalitas*. Haec est aequalitas, ut, quia isti in hoc tempore ministrant sanctis, reddant [*al.*, reddantur] illis vices in futuro.

13. *Qui multum non*. Plus habent sancti in spe futuri saeculi quam hi qui hoc tempore videntur divites, et tamen aequabuntur illic utrique, ut sicut beneficio horum, sanctorum inopia sustentatur, ita beneficio sanctorum divites fiant hi in futuro saeculo, in quo (52) Epistula redundat, vel sane inter parentheses[Column 242]

videntur pauperes.

14. LANFR. *Qui multum*. Qui multum saepe collegerat, id est, amplius quam gomorum non abundavit, id est, non plus habuit quam gomorum, et qui modicum scilicet collegerat, id est, minus habuit quam gomorum. In Exodo autem ita habetur: *Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus*.

15. *A nobis ad Domini gloriam*. Ordo: A nobis destinata, ad Domini gloriam, et ad voluntatem.

16. *Devitantes hoc*. Quasi diceret: Ideo misimus fratrem boni testimonii cum Tito, ne quis vituperet nos in hac Epistola (52), eleemosyna, dicens nos ex ea aliquid ad nostrum opus retinere.

17. AMBROS. *Devitantes hoc*. Ideo hoc subiecit, ne negligens circa curam sanctorum judicaretur, si segnius hoc ageret.

18. *Providemus enim bona*. Providet bona coram Deo, dum quod jubet Deus circa ministeria sanctorum, fieri docet coram hominibus, quia tales mittit ad hoc opus exhortandum, qui probitate sua non faciant eis scandalum.

19. LANFR. *Providemus enim*. Ideo, inquit, misimus eos, ne ministerium nostrum vituperetur, existimando nos esse fures, postquam viderint tot bonos quibus accommodatur, vel propter hoc mittimus tot, ne dicamur negligere illud mittendo unum, et existimari esse fur, vel negligere illud; bonum

est nos evitare, ne simus causa malae existimationis eorum; et hoc est quod dicit: *Providemus enim bona*, etc.

20. *Pro Tito*. Dicit fratrem, quem mittebat, multam fiduciam habere in eis, quia Titum et alios apostolos bene tractaverunt.[Column 243]

21. *Ostensionem*. In illis, inquit, quos vobis mittimus, ostendite quam charitatem habeatis, et quae bona sit gloriatio vestra pro nobis.

CAP. IX.—1. AMBROS. *Quoniam Achaia parata*. Post Macedonas, Achaia dicit paratam. Deinde ut Corinthii fiant parati.

2. LANFR. *Erubescamus vos*. Si imparati, inquit, fueritis, nos verecundiam habebimus in hac substantia, id est, eleemosyna, vos forsitan non habebitis.

3. *Et praeparent*. Ordo: Ut praeparent benedictionem hanc repromissam paratam esse, sic quasi benedictionem, non quasi avaritiam. Promiserant enim Apostolo quod ita praepararent eleemosynam, benedictio non avaritia [forte benedictione non avaritia].

4. AMBROS. *Qui seminat in benedictionibus*. Hic in benedictionibus seminat, qui bona voluntate spe futurae retributionis hoc agit.

5. *Justitia ejus manet*. Justus est qui sibi soli non[Column 244]

detinet quod sit omnibus datum.

6. LANFR. *Qui autem administrat*. Id est, qui dat vobis unde eleemosynam faciatis, dabit unde post datam eleemosynam vos sustentare possitis. Nec propter hoc tamen remanebit, quando quidem semen multiplicet et fruges crescere faciat.

7. AMBROS. *Et multiplicabit*. Danti addit, ut eo amplius habeat unde largiri.

8. LANFR. *Non solum supplet ea*. Quatuor dicit fieri per administrationem hujus officii, id est, beneficii. Sanctis enim qui sunt Hierosolymis necessaria exinde ministrantur, et per multos alios, probantes hoc ministerium, gratiae Deo referantur; et multi, exemplo Corinthiorum provocati, et illis sanctis qui sunt Hierosolymis et multis aliis plurima largiuntur, ut et ipsos Corinthios videant, propter eminentem gratiam, quam habent, sedulo eos deprecantur.

9. *In obedientiam*, id est, quia dum Evangelium Christi vobis praedicaret, statim obedientes fuistis ad confitendum Christum.[Column 245]

CAP. X.—1. LANFR. *Audeam*. Ordo: Audeam in quosdam; id est, aliquid molestiae inferam quibusdam vestrum.

2. AMBROS. *Per eam confidentiam*. Confidentia itaque fiduciam severitatis significavit, quam in Epistola tantum habere putabatur; et ideo commonet ne eadem severitate praesens utatur, sicut non sperabant.

3. *Nam arma militiae*. Arma ideo dicit quia repugnant vitiis.

4. LANFR. *Arma militiae*. Arma militiae Christianae sunt virtutes, quae potentes sunt auxilio Dei, ut destruant munita diversis calliditatibus consilia adversariorum, sive hominum, seu daemonum.

5. AMBROS. *Ad destructionem*. Arma spiritualia fides est incorruptae praedicationis, per quam vincit munitiones, id est, principes et potestates nequitiae, quae se extollunt et armant in fidelium animos ad contradicendum Christo.

6. LANFR. *Consilia destruentes*. Superiori sententiae conjungitur, non secundum carnem militamus.

7. AMBROS. *In captivitatem*. Captivat intellectum, dum contradicentem rationem vincit, et ad fidem Christi humilem et mansuetum inducit.[Column 246]

8. LANFRANCUS. *In obsequium*. In pro contra intellegi

potest, ut sit sensus: Captivantes intellectum ad obsequium Christi vel intellectum, qui est contra obsequium Christi; id est, diligenter considerate opera eorum qui in conspectu vestro tantum bona agunt, ne forte vos seducant.

9. AMBROS. *Quae secundum faciem*. Nunc vult eos quae palam sunt considerare, id est, ea quae dicturus est, quia aperta sunt, dijudicare.

10. LANFR. *Nam etsi amplius*. Quasi diceret: Possem dicere: Apostoli sumus, et plus nobis obedire debetis.

11. *Non erubescam*. Merito erubesceret, si se Apostolum diceret, et non esset.

12. AMBROS. *Non existimer*. Ipse potest videri terrere per Epistolam, quia [al., qui] neque auctoritatis alicujus est, neque praesens fiduciam habeat arguendi.

13. LANFR. *Non existimer*. Hoc dicit occasione illius sententiae, quam superius dixit, parati ulcisci omnem inobedientiam, ut, inquit, non existimer a vobis tanquam terrere quod minor implere, sciatis quod minor dictis implebo factis.[Column 247]

14. *Non enim audemus*. Inserit et comparem se facit aliquibus, qui opera eorum imitantur. Non, inquit, volumus imitari eos, qui seipsos commendantes adulantur vobis; sed bona vestra laudamus; mala punimus. Quales verbo, tales et facto.

15. *Sed ipsi in nobis*. Metientes sumus nosmetipsos, id est, conscientias nostris comparantes nosmetipsos nobis, id est, nostris operibus, viribus, ne plus, vel aliud dicamus, vel conemur quae facere possimus, vel debeamus.

16. *Nos autem non in immensum*. In tantum, inquit, gloriabimur, ut vestros esse apostolos nos dicamus; haec est enim mensura gloriae nostrae quam mensus est nobis Deus.

17. *Secundum mensuram regulae*. Exponit quomodo intelligendum sit quod superius dixit: in immensum gloriabimur.

18. *Pertingendi usque ad vos*. Mensura nostrae praedicationis pertingit usque ad vos, id est per mensuram praedicamus, quia invasionem non facimus. Et hoc est quod dicit: *non enim*, etc.

19. *Quasi non pertingentes*. Si alii ante hunc Apostolum in praedicatione Corinthiorum laborassent, et iste se eorum Apostolum vocasset immensum, id est, ultra modum gloriari videtur.

20. AMBROS. *In vobis magnificari*. Magnificari se credit apud Deum, si augeantur in fide auditores illius.

21. LANFR. *Secundum regulam*. Regulam hic vocat regimen, secundum hoc, inquit, quod vos regimus, a vobis, id est, per vos a Deo magnificamur.

22. *In abundantiam*. In abundantia autem dicit, vel quia haec praedicatio super praedicationem apostolorum abundavit, vel quia in ea erat abundantia donorum Dei.

23. *Etiā in illa quae ultra*. Spem hanc, inquit, habemus evangelizandi fidem Christi in illa loca quae ultra nos sunt.[Column 248]

24. *Non in aliena regula*. Non, inquit, spem habemus gloriari in aliena regula, in his videlicet locis quae praeparata, id est, evangelizata ab ipsis apostolis.

25. AMBROS. *Non in aliena regula*. Non audet in hos qui aliis praedicantibus crediderunt, nec in alienis laboribus videtur gloriari; sed per hoc nititur ut eis praedicaret quibus non erat [sup. Annuntiatum Evangel.], ut gloriam suo labore acquirat; gloriam autem Domino dandam significat dicens: *Qui gloriatur in Domino gloriatur*.

26. *Non enim qui seipsum commendat*. Verum est quia illum Dominus commendat; et ille probatus est, quem dignum habet ac mittit ut praedicet donum

eius. Quem autem non mittit, non illum commendat. Ipse autem se commendat, quia [a/, qui] non missus praedicat.

111 27. LANFR. Ille probatus est. Non in alienis sed in Domino volumus gloriari, quia omnis qui gloriatur in Domino, debet gloriari; quia non in se nec in alio: in se vel alio non, quia qui sic agit non probatur a Deo.

CAP. XI.—1. LANFR. *Utinam sustineretis!* Utinam; inquit, sustinere velletis, id est, audire quomodo me commendo, quod videtur insipientia! Et si ego refero vos debetis audire; et subditur: Aemulor enim vos, etc.

2. AMBROS. *Utinam sustineretis!* Incipiens se laudare insipientem se dicit, quia scriptum est: *Non laudent te labia tua, sed proximi tui* (Prov. XXVII).

3. *Aemulor enim vos.* Quae locutus est, amore eorum se dicturum ostendit, ut non magis ad laudem ejus proficiat; sed ad horum profectum, ut discant quemadmodum parenti suo in Evangelio faveant.

4. LANFR. *Aemulor enim vos.* Aemulatio est motus mentis propter alienum statum. Rogat ergo ut patienter ferant reprehensionem suam, quia ipse circa[Column 249]

opera eorum movetur eo motu qui secundum Deum est. Est enim in aliis motus, qui invidia dicitur.

5. AUGUST. (lib. 83 *Quaest.*, quaest. 59, tom. IV). *Despondi enim vos.* Nunc desponsata Ecclesia est, et virgo est, ad nuptias perducenda, id est, cum se continet a corruptione saeculari. Illo autem tempore nubet, quo universa mortalitate praetereunte [a/, in eo pereunte], immortalis conjunctione fruatur.

6. LANFR. *Despondi enim vos.* Causa cur eos aemuletur, quia videlicet annulo fidei desponsavit eos uni viro, scilicet, Christo, ut exhibeant seipsos castam virginem sibi.

7. AMBROS. *Timeo autem.* Ostendit qua causa cogitur vera de se protestari, non ut se laudet, sed ut eos deformet, qui sub nomine Christi contra Christum praedicant. Hoc enim agit, ne audiantur seductores, quos diabolo comparat propter astutiam.

8. *Nam si is qui venit.* Loquitur hoc loco de veris praedicatoribus, quia plebs Corinthiorum variis erroribus fluctuabat. Nam alii pseudoapostolis, alii apostolis favebant qui cum Domino fuerant, de quibus Apostolus ait: Si potior Christus ab his vobis praedicatus fuisset, aut potior Spiritus datus, recte nobis eos praeponeretis.

9. LANFR. *Nam si is qui venit.* Si is, inquit, praedicator qui venit et a Deo non mittitur, aliam fidem praedicaret vobis, et per eam fidem alium Spiritum acciperetis, utcunque tolerabile esset, si ejus damnationem pateremini; possetis enim dicere: Praedicatio ejus melior est quam Pauli. Nunc vero, cum eamdem fidem praedicant, et ex sua parte plura respuenda addant, pati non debetis; et hic incipit exponere illud: *Modicum insipientiae*, de quo superius dixit.

10. *A magnis apostolis.* A magnis, quanto magis ab his qui nihil sunt? *Imperitus*, vel humilitatis[Column 250]

causa hoc dicit, vel ut quidam dicunt, impeditae fuerit linguae; scientiam enim causam fuisse dicit quod tanta operatus sit.

11. AMBROS. *Nam et si imperitus.* Hoc non ad apostolos pertinet, sed hos tangit quos praeferrebant Corinthii, causa accurati sermonis, cum in religione vis sermonis necessaria sit, non sonus dulcis.

12. LANFR. *In omnibus*, etc. Omnibus vobis manifestus sum quod in omnibus, licet imperitus sermone, scienter me habui, quia non peccavi in hoc quod me humiliavi, vel quod gratis praedicavi, id est, non capiens a vobis sumptus, dum praedicarem. Et hoc probat; nam ab aliis, inquit, Ecclesiis tantum capiebam stipendium, dum vobis praedicarem.

13. AMBROS. *Nunquid peccatum.* Seipsum humiliat,

cum id quod sibi debebatur non exegit.

14. LANFR. *Nam quod mihi deerat.* Quasi aliquis diceret: Unde ergo vivebas?

15. AMBROS. *Haec glorificatio non infringetur.* Gloria est a licitis abstinere, maxime ad aliorum salutem.

16. *In quo gloriantur.* Gloria pseudoapostolorum in pecuniis erat accipiendis. Ideo Apostolus hoc refutavit, ne illis similis videretur, quia nisi hoc ab Apostolo fuisset vitatum, major occasio illis fuisset data accipiendi.

17. LANFR. *In quo gloriantur.* Ideo, inquit, non accipio, ut in quo gloriantur, id est, in accipiendo, inveniantur nobis similes cum nos quoque nihil capiamus. Vel ideo non accipio, quia quidam praedicatorum sine stipendio praedicabant mendacium, ut religiosi viderentur, et se nobis praeferre possint.

18. *Nam ejusmodi pseudoapostoli.* Reddit causam, cur quidam illorum sine stipendiis praedicarent. Per hoc, inquit, transfigurant se in apostolos lucis, seu Christi.[Column 251]

19. AMBROS. *Iterum dico.* Semper proponit quod postea multis prosequatur.

20. LANFR. *Iterum dico.* Superius dixit: *Utinam sustineretis modicum quid insipientiae meae!* scilicet commendationem sui quae indiscrete facta insipientia dicitur. Iterum dicit, ne quis putet eum insipientem, cum hoc non pro se, sed ad illorum aedificationem faciat; alioquin si volunt, putent, dum ipse gloriatur, tamen ad aedificationem.

21. *Iterum dico.* Item, inquit, et saepe narro vitia illorum, ne quis audiens me redarguere illos, putet insipientem.

22. *Alioquin velut.* Concessio adversae partis, quae tunc competenter fit, quando concedenti non est nocitura.

23. AMBROS. *Ut ego modicum.* Modicum dicit, quia in verbis non in sensu est.

24. *Quod loquor.* Secundum Deum non loquitur, quia ad carnis tumorem haec pertinent; nec de inflatione apud Deum surgit gloria, quia apud Deum humilitas gloriosa est.

25. LANFR. *In insipientia.* Insipientia esset, si sponte gloriaretur; sed quia coactus, quasi in insipientia dicit.

26. *In hac substantia,* id est, in hoc genere gloriae quae fit secundum insipientiam.

27. *Libenter enim.* Causa cur contra fallacium praedicatorum gloriam velit gloriari, quia videlicet Corinthii libenter ferebant insipientiam illorum, cum quidam ipsorum in verbo Dei sapientes essent.

28. AMBROS. *Si quis devorat.* Contenti erant devorari res suas a falsis doctoribus.[Column 252]

29. LANFR. *Si quis vos in servitute,* id est, carnales observantias legis, quae servili timore implori faciebat dicens: Si quis hoc, vel illud fecerit, morte moriatur.

30. AMBROS. *Si quis vos in servitute.* Redigebantur in servitute per stultitiam, ut famularentur pseudo-apostolis.

31. *Si quis in faciem.* In faciem caeditur in cujus os injuria irrogatur. Nunc hos significat qui, eo quod essent ex genere Abrahae, obtrecebant eis quod essent incircumcisi. Unde sequitur: *Secundum ignobilitatem dico.*

32. AUGUST. (lib. I *De sermone Domini in monte*, c. 19, tom. IV). *Si quis in faciem.* Quid sit in faciem caedi? hoc est contemni et despici. Quod quidem non ideo dicit Apostolus ut illos non sustinerent, sed ut se magis qui eos sic diligeret ut seipsum pro eis vellet impendi.

33. LANFR. *Si quis in faciem.* In faciem caedere est praeterita mala ad memoriam revocare.

34. *Secundum ignobilitatem*. Viriliter, inquit, dico quasi impotentes (vel intentiores) fuerimus, id est, facere; magnificentius enim possem dicere: quasi nos potentiores non fuerimus quae faciunt facere.

35. *A Judaeis quinquies*. Quinquies verberatus fuit, et in unaquaque percussione corrigia nodata quadraginta percussiones sustinuit, una minus, quaque vice. Vel quadragena vocatur ipsum flagellum quadraginta corrigiis confectum, cum quo quinquies se dicit percussum, corrigia omni vice retenta; sic enim lex misericorditer fieri praecipiebat.

36. AMBROS. *Nocte et die*. Hoc factum est, cum missus esset Romam, quia appellasset Caesarem, sic[Column 253]

scriptum est in alio loco: Ita ut desperaremus (*al.*, taederet] nos etiam vivere (II. *Cor.* I).

37. LANFR. *Quis infirmatur*. Hoc et alterum quod sequitur, interea computanda sunt, quia [*f.*, quae] extrinsecus ponuntur.

CAP. XII.—1. LANFR. *Ad visiones et revelationes*. Si haec non sufficiunt ad gloriationem majora subjungam, quod non est, id est, quod stultum est; ideoque tacet sui nomen, dicitque simpliciter se scire hominem cui haec facta sunt, et sic removet sponte gloriari; et si gloriatur pro huiusmodi, id est, secundum quod homo ipse habet has visiones a Deo, et non a se, pro se autem licet gloriatur, secundum ea quae patitur, gloriatur.

2. AMBROS. *Raptum huiusmodi*. Significat supra firmamentum, in tertium numero coelum de spiritualibus coelis raptum semetipsum.

3. *Pro huiusmodi*. Pro huiusmodi homine, id est, tam dignus est Deo ut hoc experiretur, gloriari se dicit, et non vult aperte dicere quia de se loquitur, ne laudare se videatur.

4. AMBROS. *Nisi in infirmitatibus*. In infirmitatibus, inquit, gloriabor. Exponere enim pressuras passionum et infirmitates angustiarum, non videtur gloriosum, sed flebile. Idcirco se in his gloriari dicit.

5. LANFR. *Nam si voluero gloriari*. Non gloriabor nisi pro his quae Deus concessit posse, et nisi factis; et hoc est quod dicit: *Nam et si voluero gloriari, non ero insipiens*. Insipiens aliquis de suis gloriatur, alius de fictis. Sed de fictis non gloriabor; veritatem enim dicam.[Column 254]

6. AMBROS. *Ne quis me existimet*. Ne quis me existimet, inquit, ultra gloriam meam tendere quam limes meritorum admittit.

7. *Et ne magnitudo*. Hoc remedium datum est Apostolo, ut injuriis pressus animo non posset extolli magnitudine revelationum, ne otiosum pectus rei esse haberet in his quae viderat, extolli.

8. AUGUST. (*Expos. psal. CXXX*). *Angelus Satanae*. Ne extolleretur tanquam juvenis, colaphizatur tanquam puer; et a quo? Ab angelo Satanae. Quid est hoc? Dolore quodam corporis trahitur, exagitur vehementer. Dolores autem corporum plerumque immittuntur ab angelis Satanae; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et sanctus Job sic probatus est.

9. AMBROS. *Sufficit tibi*. Responsum sibi dicit ut sufficeret sibi gratia Dei, quia vires tolerandi addebantur. Unde gloriandum subjungit, quando injuriis humiliatur, a Christo autem virtus tolerandi adhibetur.

9. LANFR. *Sufficit tibi gratia mea*, id est, sufficere tibi debet gratia mea, id est, haec infirmitas quae ideo tibi do ut virtus tua probetur, et ita coroneris; omnis enim virtus per infirmitatem probatur.

10. *Nam virtus in infirmitate*. Perfectam virtutem dicit esse, quae habet infirmitatem contrariam, cum qua legitime certet, ut postea

coronetur.

11. AMBROS. *Cum enim infirmor*. Verum dicit,[Column 255]

quia tunc vincit Christianus, cum perdere putatur, et tunc perdit perfidia, cum se vicisse gratulatur.

12. *Nihil enim minus*. Supra modum dicit, sicut quibusdam videbatur. Nam et hoc erant, quod et apostolus Paulus.

13. LANFR. *Tametsi nihil sum*. Quamvis secundum quorundam stultorum opinionem, nihil sum, ea tamen feci super vos quae solent apostolum designare. Omnem patientiam inter vos habui, signa et prodigia et caeteras virtutes, cum opus fuit, feci. Distat autem inter signum, et prodigium et virtutem. Signum genus est prodigii. Virtus genus est utriusque. Virtus potest vocari omne miraculum; signum illud tantum quod in quocunque tempore aliquid significat; prodigium quod in futuro tantum.

14. *Quid est enim*. Superiorem sententiam probat. *Nihil minus feci*, etc. Quasi dicere [f. diceret]: Per hoc liquet me nihil minus fecisse aliis apostolis, quia vos nihil minus habetis quam aliae Ecclesiae quae instructae sunt ab illis; quales enim sint magistri, probant discipuli, sicut omnia quae sine se esse non possunt.

15. AMBROS. *Quid est enim*. Ostendit non minus illos, sed amplius, quod gratis illis Evangelium praedicaverit quod nonnullis Ecclesiis concessum est, dicente Domino: *Dignus est operarius mercede sua*.

16. *Donate mihi hanc*. Omnis stultus boni est accusator. Ut hos ergo imperitos ostendat, veniam ab eis postulat ejus facti de quo laude dignus est.[Column 256]

17. LANFR. *Ecce tertio paratus sum*. Semel venerat ad eos, et alia vice paratus fuit, sed non venit, et hoc est tertio, quo ad eos paratum se dicit venire.

18. *Non ero gravis vobis*. Ne diceretur ideo nunc venire, ut quidquid olim eis pepercerat modo subriperet, dicit: Non ero gravis vobis, quia non quaero vestra, et hoc est, non gravabo vos.

19. AMBROS. *Nec enim debent filii*. Patrem se eorum significat. Carnales tamen patres sunt qui filiis thesaurizant. Nam spirituales dignum est ut a filiis accipiant sumptus. Hic autem in tantum se probat nolle accipere ut transferat causam carnalis patris ad spiritualem.

20. *Ego autem libentissime*. Dicit non solum sua pro salute eorum impendere, sed se etiam mori paratum.

21. LANFR. *Nunquid per aliquem*. Ne quis dicat: Tu quidem per te non gravasti nos, sed callide per tuos, hoc removet.

22. *Quos misi ad vos*. Per nullum, inquit, quos ad vos miserim decepi vos; quia neque per Titum, neque per Barnabam, neque per quemlibet alium decepi vos, nam semper idem fui, et hoc est quod dicit, Nonne eodem spiritu? etc.

23. *Timeo enim ne forte*. Facilius enim ad fidem veniebant, quod ab eis nihil accipiebat, et si acciperet tutius peccarent, et ideo dicit: Timeo enim, etc.

24. AMBROS. *Ne iterum cum venero*. Illis peccantibus se humiliari dicit, quia ut pius pater eorum peccato deflet[Column 257]

25. *Et lugeam multos*. Cum dicit ut lugeam multos, eis probat quosdam ex his egisse poenitentiam, quosdam non egisse. Quod Novatiano adversum est, qui dicit fornicatores non posse peragere poenitentiam.

26. LANFR. *Et non egerunt poenitentiam*. Hinc

comprobatur falsum esse quod perverse intelligentes inconsiderate attestantur Apostolum in Epistola sua ad Hebraeos scripsisse lapsos renovari ad poenitentiam non posse.

CAP. XIII.—1. LANFR. *Ecce tertio hoc*. Non dicit quod bis venerit, et tertia vice venturus sit, sed quod bis se praeparavit, et venire non potuit, sed hoc tertio apparatu venturus sit.

2. *Ut praesens vobis*. In primo adventu suo in praesentia omnium bis praedixit quod subsequitur.

3. AMBROS. *An experimentum?* Probationem quaerunt Christi loquentis in Apostolo, dum praeceptis non obediunt, volentes probare si audet vindicare.

4. LANFR. *An experimentum quaeritis*, id est, vultis experiri saevitiam meam vindicando in vos? *Christus loquitur*, dicit ad exaggerationem.

5. AMBROS. *Sed potens est*. Potens est in his Christus, quia viderunt in nomine ejus mortuos suscitatos, daemones fugatos; haec omnia virtutis sunt, non infirmitatis.

6. LANFR. *Nam etsi crucifixus est*. Quasi aliquis diceret: Quomodo eum non infirmari dicitis, sed potentem esse, quem constat esse crucifixum?

7. *Sed vivit ex virtute Dei*. Vivit, id est, vigore et fortitudine plenus est. Sicut ad Hebraeos: *Vivens est enim sermo Dei et efficax ex virtute Dei, ex verbo Patris, ex quo assumptus est*.

8. *Infirmi sumus*. Non est, inquit, mirum si Christus ex virtute divinitatis potens est; cum nos infirmi ex eadem virtute fortes simus. In *illo*, id est,[Column 258]

in illa re in qua ipse infirmus sit, id est, in carne; potest intelligi in *illo*, id est, in praedicatione.

9. AMBROS. *Vos quod bonum est*. Orat ut his bene agentibus, dum non auderent corripere, ut humiliati, vel reprobis appareant; probati autem a Deo videntur, dum judicant peccatores auctoritate concessa. Si ergo quos judicent non sint, cessante in his auctoritate, quasi reprobis videntur.

10. LANFR. *Nos autem ut reprobis*. Quasi diceret: Nos patienter portamus, si in conscientiis vestris reprobis sumus tantum, ut vos id quod bonum est faciatis.

11. AMBROS. *Non enim possumus*. Hoc dicit, quia potestas non est data contra veritatem, ut arguant bene viventes; sed pro veritate, ut vindicent in eum, qui inimicus est legis.

12. LANFR. *Non enim possumus aliquid*. Reprobis volumus esse vobis beneficientibus; non enim volumus esse probis, potentes adversus veritatem, id est, contra beneficientes. Vel ita: *Non enim possumus aliquid adversus veritatem*, id est, non reprehendimus, nec damnamus in his qui veri sunt, id est, qui bene faciunt, et reprehensibiles sunt.

13. *Adversus veritatem*. Contra justitiam, id est, veritatem, mando [*f.*, quando] posset si illis bona facientibus, orationibus proficeret, ut in conscientiis eorum probus appareret. Non justum est, nec placet Deo, ut homo sanctus apparere quaerat, nisi propter id tantum, ut videntes bonum exemplum accipiant.

14. *Gaudemus enim*. Alia ratio cur nolit apparere probatus.

15. AMBROS. *Gaudemus enim*. Hoc est infirmari, non exercere potestatem. Hos autem optat fortes esse, ut bene viventes, vitia vincant; et prohibeant a se vindictam aut correptionem.[Column 259]

16. *Gratia Domini nostri*. Dilectio Dei misit nobis Salvatorem Jesum, cujus gratia salvati sumus, et ut possideamus hanc gratiam facit communicatio S.[Column 260]

Spiritus. Haec [*al.*, Hic] enim dilectos a Deo, et salvatos a gratia Christi tuetur, ut trium perfectio, consummatio sit hominis in salutem.

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD GALATAS,
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 259]

119 ARGUMENTUM. Galatae, sunt Graeci. Hi verbum veritatis primum ab Apostolo acceperunt, sed post discessum ejus, tentati sunt a falsis apostolis[Column 260]

ut in Legem et circumcisionem verterentur. Hos Apostolus revocat ad fidem veritatis, scribens eis ab Epheso.[Column 259]

CAP. I.—1. LANFR. *Paulus non ab hominibus*, etc. In aliis Epistolis data salute, statim incipit a gratiarum actione; hic autem non, neque enim tales erant, unde redderet.

2. AUGUST. (*Exposit. capitis primi in Epist. ad Galat.*, tom. IV). *Non ab hominibus*. Qui ab hominibus mittitur, mendax est; qui per hominem [add. mittitur] verax esse potest: quia Deus verax potest per hominem mittere. Priores ergo apostoli a Deo per hominem missi sunt, per Jesum scilicet adhuc mortalem. Novissimus Apostolus per Christum, jam totum Deum, id est, omni ex parte immortalem. Sit ergo ejus aequalis auctoritas in cujus honorem implet clarificatio Domini; si quid habeat ordo temporis, minus ideo, cum dixisset et *Deum*, addidit: *qui suscitavit illum*.

3. AMBROS. *Non ab hominibus*. Idipsum dicens dividit, ut ostendat ipsa multitudine narrationis, nullo modo illos verum dicere.

4. LANFR. *Non ab hominibus*. Quidam putabant illum non esse Apostolum missum a Christo, sed ab aliis apostolis, aut ab Anania; hoc abnegat, ut majoris auctoritatis sit apud eos, quibus verbum Dei praedicabat.

5. AUGUST. (*ibid.*). *Gratia vobis et pax*. Gratia Dei est, qua nobis donantur peccata, ut reconciliemur[Column 260]

Deo. Pax autem qua reconciliamur Deo.

6. AMBROS. *Ut eriperet*. Liberavit nos Christus a praesentis saeculi vita, in qua multa de illis quae non conveniebant, fiebant. Constituitque in spe futurae vitae, quod nullo modo praestare nobis lex valuit.

7. AUGUST. (*ibid.*). *De praesenti saeculo*. Saeculum praesens malignum propter malignos homines, qui in eo sunt, vocat. Sicut malignam domum propter malignos inhabitantes dicimus.

8. AMBROS. *Miror quod sic*. Conveniens principium novitati factorum. Sic enim posuit, miror, quasi quia et res accidit, quae nunquam fieri credebatur.

9. LANFR. *Transferimini*. Galatae isti, pars ex Judaeis, pars ex gentibus ad fidem Christi ab Apostolo fuerant conversi; sed post discessum ejus venerunt pseudopraedicatores, qui eos qui ex Judaeis conversi fuerant, cogeant judaizare: eos vero qui ex gentibus ad fidem venerant, elementa mundi adorare, dies et annos observare.

10. AMBROS. *Transferimini*. Non dicit, transducimini, sed transferimini, quasi exanimes aliquos, et qui animi motum non habeant.

11. *Ab eo qui vos*. Ut non viderentur a Christo tantum discedere, adjecit a Deo.[Column 261]

12. LANFR. *In aliud Evangelium*. Evangelium est bona annuntiatio; praedicatio ergo illorum non erat Evangelium, quia bona annuntiatio non erat. Potest etiam intelligi aliud Evangelium, observatio judaeae legis, quae ab Evangelio Christi non discordat, si spiritualiter intelligatur; hoc est enim quod ait: Non sint aliqui, id est, non desunt illi qui carnaliter et perverse eam intelligunt.

13. *Aliud Evangelium*. Evangelium non est diversum

nisi his qui spiritualiter intelligere nolunt. Vel illud non est Evangelium, nisi illis qui vos decipiunt, et illi tales anathematizarentur. Et hoc non dicit, sed ut exaggeret, apponit.

14. AUGUST. (*ibid.*). *In aliud Evangelium*. Evangelium si est aliud praeter id quod sive per se, sive per alios Dominus dedit, jam nec recte Evangelium dici potest.

15. AUGUST. (*ibid.*). *Qui vos conturbant*. Cum dixisset conturbant vos, non dixit: et convertunt; sed, volunt convertere Evangelium: sed manet firmissimum, et non conversum.

16. AMBROS. *Sed licet nos*. Ostendit quod non se illis praeponat; sed ut veritatem vindicat.

17. *Aut angelus*. Hoc adjecit, quod neque loci dignitas, neque personae veritati exaequaretur.

18. *Modo enim*. Hoc dicit, ut ostenderet se, qui pro veritate hujusmodi verba deprompsit, nullius momenti eos qui sibi derogaverant existimans.

19. AUGUST. (*ibid.*). *Modo enim hominibus*. Sensus iste est: Hominibus suadeo, et non Deo. Deo enim manifestati sumus, et quia hominibus suadeo, quaero hominibus placere? si hominibus placerem, id est, placere quaererem, Christi servus non essem.

20. LANFR. *Modo enim hominibus*. Quasi diceret: Non adulando loquor, ut placeam vobis, sed increpando levitatem vestram, ut placeam Deo.

21. *Hominibus suadeo an Deo?* Diceret quis: Cur ita anathematizas? Ideo, inquit, ut suadeam me non[Column 262]

esse participem, vel persuasorem circumcisionis, ut pseudoapostoli. Vel ideo anathematizo, quia non suadeo, ut hominibus velim placere: et hoc sub interrogatione ita: *An quaero hominibus placere?*

22. *Notum enim vobis*. Ad hoc respondet, quod superius dixit: *Non ab hominibus, neque per hominem*.

23. *Neque enim ego*. Quasi diceret: Homo me non docuit, quia ego non didici ab homine.

24. *Audistis enim*. Exponit qualiter Evangelium acceperit per revelationem Jesu Christi.

25. AMBROS. *Audistis enim*. Dicendo de lege qualiter desudaverat, ostendit quoniam legem non sprexit, sed quod melius est cognovit et elegit.

26. *Supra multos*. Bene coaetaneos. Hoc enim majus si juvenibus vehementior videbatur.

27. AUGUST. (*ibid.*). *Aemulator existens*, id est, imitator traditionum, quae erant contrariae Ecclesiae. Lex enim spiritualis est; multa autem tradiderant dissolventes mandata Dei propter traditiones suas.

28. LANFR. *Cum autem placuit*. Probat quia non accepit Evangelium ab homine; nam neque post conversionem, nec ante conversionem. Ante conversionem non accepi ab homine, quia impugnabam illud quod audistis. Post conversionem non accepi, quia neque statim, quod est: non *acquievi*, nec *post tres annos*, nec *post quatuordecim*; post aliud tempus constat. Removet illas partes de quibus suspicabatur.

29. AUGUST. (*ibid.*). *Cum autem placuit*. Segregatus de utero matris quodammodo quisquis a carnalium parentum consuetudine caeca separatur. Acquiescit autem carni et sanguini quisquis carnalibus propinquis carnaliter suadentibus assentitur.

30. AMBROS. *Non acquievi*. Non dicit Apostolus: sed neque hominibus, sed: carni et sanguini; et dixit: statim non exposui; exposuit enim postea illis.[Column 263]

31. AUGUST. (*ibid.*) *Ecce coram Deo*. Jurat itaque. Juratio quae a malo est, non jurantis sed incredulitatis ejus quae jurare cogit. Nam ita intelligitur Dominum prohibuisse a jurando, ut, quantum in ipso est, quisque non juret. Quod faciunt multi habentes in ore jurationem tanquam magnum aut

suave aliquid.

32. LANFR. *Eram autem ignotus*. Ab eis non accepi, quia cum constet me jam praedicasse, eram illis ignotus facie, quia eram tantum notus auditu.

CAP. II.—1. LANFR. *Ascendi Hierosolymam*.

Ascendit quidem, non ut disceret; imo quia putabatur Evangelium suum ab apostolis divisum, propter hoc quia non fuit cum caeteris electus, nec audierat a Christo. Ideo dicit se divina revelatione venisse, ut conferret cum eis Evangelium suum, nec amplius juste posset reprobari.

2. AUGUST. (*Expos. ad Galat.*, cap. 2). *Seorsum autem*.

Hoc non ideo factum est quod aliqua falsa dixerit, ut seorsim paucioribus vera diceret; sed aliqua tacuerat, quae parvuli portare non poterant.

Perfectionem ergo illius opus erat ut scirent caeteri apostoli.

3. (*Ibid.*) *Videbantur*. Carnalibus hominibus videntur esse aliquid; nam non sunt ipsi aliquid: etsi enim boni ministri Dei, Christus in illis est aliquid.

4. (*Ibid.*). *Ne forte in vacuum*. Ne forte in vacuum curro, aut cucurri? Quasi per interrogationem dictum intelligendum, ut ex eo appareret non eum in vacuum currere, aut cucurrisse, quia jam, attestazione caeterorum, nihil ab Evangelii veritate dissentire approbatur.

5. AMBROS. *Ne forte in vacuum*, id est, nequando existimarer proprium, quod iter exsequi, et caeteris apostolis inconveniens.

6. LANFR. *Sed neque Titus*. Voluerunt alii apostoli ut Titus circumcideretur propter vitandum scandalum quorundam fidelium qui ex circumcisione crediderant; sed non permisit Apostolus eum circumcidi propter quosdam falsos Christianos qui

clam conversabantur inter fideles, ut explorarent libertatem eorum, qua circumcisionem et alias carnales observantias non curabant. Ad hoc explorabant, ut eam libertatem cum aliqua calliditate destruerent et legales observantias persuaderent.

7. *Titus qui mecum erat*. Sed neque tunc accepit. Et hoc est quod dicit: *Non fui subditus illis*, quia nec etiam Titus. (a minori) Sed tamen non fuit hoc ex arrogantia, sed propter falsos fratres. Libertatem vero dicit, quia libere praedicabat, negligens carnales observantias. Quidam autem falsi venerunt, ut viderent an ipse Hierosolymis consentiret legis observantiis.

8. AUGUST. (*Ibid.*). *Ut nos in servitute*, id est, ut jam circumcisionem ipsius, etiam Pauli attestazione, tanquam saluti necessariam praedicarent.

9. AMBROS. *Veritas Evangelii*, id est, ut sit evidens probatio Evangelium nostrum praedicatum esse, cum adversarios [neque quando apud illos eramus] non pertinuimus.

10. LANFR. *Veritas Evangelii*. Veritas Evangelii est, sine circumcisione et aliis legalibus observantiis, moralia Dei praecepta cum fide observare.

11. *Ab his autem*. Hoc dicit, ne vane videatur contra majores se extollere, et est interjacens, ab eo loco ubi dicitur: *Sed neque Titus*, usque ad locum: *Mihi autem videbantur esse aliquid*.

12. *Ab his autem*. Ordo: Qui autem videbantur ab his esse aliquid, Petrum et Joannem et Jacobum significat, quia majoris inter caeteros apostolos dignitatis erant, quos paulo post columnas vocat. Dicit ergo nihil ad se pertinere, ostendere quales et loco et scientia ante vocationem fuerint. Non aliis apostolis derogat, sed quia Galatae alios apostolos ultra modum magnificabant huic eos praeferentes, atque ideo auctoritatem hujus viliorem habentes, ostendit se aequalem esse eis, et doctrinam Evangelii ab eis non accepisse.

13. *Qui videbantur esse aliquid*. Ne quis diceret

eum debere eis consentire, quia meliores eo fuerunt, quia non persecuti sunt Ecclesiam, sicut ille.[Column 265]

Ad hoc respondet, non ex invidia, sed ut se commendet, id est, suam predicationem, dicitque: *ab his autem qui videbantur esse aliquid*, id est, hi qui videbantur esse aliquid, licet possem dicere quales, scilicet viles, et, ut ego, peccatores essent, nihil tamen mihi contulerunt.

14. *Deus personam hominis non accipit*. Hoc ideo dicit, quia reprehendebatur quod prius persecutus fuerat Ecclesiam, quasi hi qui modo sunt justi, et sancti et magni apud omnes, non fuerint, sicut ego, peccatores. Et hoc inde, quia Deus non est acceptor personarum. Similiter ego, quamvis persecutor fuerim, non debeo a vobis vilipendi.

15. AUGUST. (*Expos. ad Gal.*) *Qui videbantur*. Petrus et Jacobus et Joannes honoratiores caeteris erant, quia ipsis se in monte Dominus ostendit, in significatione regni sui cum ante sex dies dixisset: Sunt quidam de his stantibus qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis in regno Patris sui (*Matth. XVI*).

16. (*ibid.*) *Sed econtra cum vidissent*, id est, econtrario pro reprehensoribus approbatores perfectionis fuerunt. Potest et sic esse ordo, sed econtra ut nos quidem in gentes iremus, quae sunt contrariae circumcisioni.

17. (*apud Bed.*) *Dexteras dederunt mihi*. Dicit venisse se Hierosolymam, et Evangelium cum apostolis contulisse, dexteras sibi datas fuisse, id est, concordiae signum consonantiae, quod ab eis quae sibi didicerant, in nihilo discrepabat.

18. LANFR. *Barnabae societatis*. Per hoc ostendit se discipulorum Christi non fuisse discipulum; alioquin non se socium vocaret.

19. AUGUST. (epist. 10 *ad Hieron.*, tom. II). *Cum venisset Cephas*. Neque enim negamus in hac sententia fuisse jam Petrum, in qua et Paulus fuit; non itaque tunc eum quid in ea re verum esset, docebat, sed ejus dissimulationem, qua gentes judaizare cogebantur,[Column 266]

arguebat. Non ob aliud nisi quia illa omnia sic simulatoria gerebantur, tanquam verum esset quod dicebant illi qui sine circumcisione praeputii, atque aliis observationibus umbrae futurorum, putabant credentes salvos esse non posse.

20. LANFR. *Cum autem venisset*, etc. Item probat quia nec Antiochiae a Petro Evangelium accepit, quia restitit ei; erat enim reprehensibilis.

21. *In faciem ei restiti*. Utile non esset quod palam nocebat corrigi in occulto; praesumendum namque erat de charitatis infirmitate [*f.*, firmitate] tanti apostoli. Vel ideo quod quidam subinducti insidiabantur, qui referrent Paulum non esse ausum arguere Petrum; et circumciderentur.

22. *Si tu cum Judaeus*. Gentiliter vivebat; quia indiscrete cum omnibus edebat, et neminem immundum putabat. Probat autem quia cum sit Judaeus, et tamen gentiliter vivat, non debet gentes ad judaismum cogere. Est autem in libro totus syllogismus praeter conclusionem.

23. *Cogis judaizare*. Exemplo suo gentes judaizare cogebat Petrus, et ritum Judaeorum sequi, quando ipse in praesentiam eorum qui ex Judaeis crediderant, a consortio gentilium more Judaico se subtrahebat.

24. AUGUST. (*Exposit. in Epist. ad Galat.*, c. II.) *Et non ex gentibus*. Peccatorum nomen gentibus imposuerunt Judaei, jam vetusta quadam superbia, tanquam ipsi justi essent, videntes stipulam in oculo alieno, et non trabem in suo; sicut interest inter iridentes et irrisores, inter murmurantes, et murmuratores, inter scribentes et scriptores, et caetera similia; ita Scriptura peccatores appellare consuevit

valde iniquos, et peccatorum sarcinis oneratos.

25. LANFR. *Peccatores*]. Generali vocabulo peccatores vocat idololatrias.[Column 267]

26. *Ex operibus legis*. Ex operibus legis, non; nam si hoc esset, non in Christo tantum esset justificatio, sed in Christo tantum est. Si in Christo tantum non est justificatio, peccamus qui, deserentes legem, quaerimus tantum in Christo justificari; sed hoc non est; nam si hoc esset, quod peccaremus quaerentes tantum justificari per Christum, Christus minister esset peccati; sed hoc absit ut Christus sit minister peccati! ergo non peccamus quaerentes in Christo tantum justificari. Quod si verum est, ergo ex operibus legis non justificabitur omnis caro; nam si hoc dixero, praevaricatorem me constituo, qui legem deseruerim, quam justificantem concedo.

27. AMBROS. *Quod si quaerentes*. Est obscuritate involutus intellectus. Vult autem dicere, quod secundum legem non justificemur; accessimus ad Christum quasi per eum justificandi. Si autem hac spe in eum credentes invenimur peccatores, quia legem non custodimus, videtur adventu suo peccati exstitisse provisor.

28. AUGUST. (*Expos. in Epist. ad Gal. c. II.*)

Quod si quaerentes. An forte quia in Christo voluerunt justificari, peccaverunt? Quia si justi erant, utique aliud quaerendo peccaverunt. Sed si ita est, ergo Christus minister est peccati.

29. LANFR. *Nunquid Christus*. Ex persona infirmorum hoc sibi dicit. Dixit Judaeos superius non esse peccatores; et postea subintulit quod etiam ipsi justificantur ex fide Jesu Christi; sed omnis qui justificatur, in peccato fuit. Videbatur ergo male intelligenti [*f.*, intelligi], ut Christus peccata prius ministraret, ut per fidem et gratiam suam postea vivificaret.

30. *Si enim quae destruxi*. Quasi diceret: Hanc quaestionem saepe mihi oppositam destruxi; quam si iterum aedifico, mendacem et praevaricatorem me constituo.

31. AUGUST. (*ibid.*) *Si enim quae destruxi*. Destruit autem superbiam gloriantem de operibus legis quae destrui et deberet et posset, ne gratia fidei videretur non necessaria; et ideo praevaricator est, si rursus illa aedificat, dicens quod opera etiam legis sine gratia justificant, ut Christus peccati minister inveniatur.

32. AMBROS. *Ego enim per legem*. In ipsa enim[Column 268]

lege praedicatum inveni Christum, cui credens, mortuus sum legi.

33. AUGUST. (*ibid.*) *Ego enim per legem*. Quia **125** Judaeus fuerat, et tanquam paedagogum legem acceperat. Hoc autem agitur per paedagogum, ut non sit opus paedagogo: sicut per ubera nutritur infans, ut jam uberibus non indigeat.

34. LANFR. *Ego enim per legem*. Ad superiora probanda redit. Dixit superius quod ex operibus non justificatur omnis caro; et hoc probat dicens se mortuum legi suae per legem Christi, ut Deo vivat; frustra enim moreretur legi suae ut Deo viveret, si per eam justificari posset, cum nihil sit aliud Deo vivere quam in conspectu Dei justum esse.

35. *Christo confixus*, id est, cum Christo crucifixus sum sicut ille carne, ita ego vitiis et concupiscentiis.

36. AMBROS. *Vivo autem*, quia in baptismo mortis et resurrectionis forma impletur. Ea quae ipsa re futura sunt, facta jam dicit, quia eorum habet spem.

37. *Vivit vero in me Christus*, quoniam illius vitam mortalem spe vivit.

38. AUGUST. (*ibid.*) *Vivit vero in me Christus*.

Vivit vero in me Christus, quid ergo? Nega te, noli tu ipse vivere in te. Quid est noli tu vivere in te, nisi facere voluntatem tuam, sed illius qui habitat in te?

39. (*ibid.*) *Non abjicio*. Si ergo me Christus dilexit, et tradidit semetipsum pro me, non irritam facio gratiam Dei, ut dicam per legem esse justitiam.

40. LANFR. *Non abjicio*. Quamvis, inquit, Judaeus sim, et observantia legis videar esse justus, non tamen abjicio gratiam Dei, id est, remissionem peccatorum per fidem Christi.

41. *Si enim per legem*. Ad superiora item probanda redit, *quia ex operibus legis non justificatur omnis caro*, etc. Contrariam partem ad inconveniens ducit.

42. *Si enim per legem justitia*, etc. Adhuc probat per legem non esse justitiam; nam si hoc esset, non esset per Christum; etsi non esset per Christum, mors Christi gratis fuit, id est, cassa, cum nullum fructum attulerit. Inter diffinitionem et diffinitum.

43. *Christus gratis mortuus est*. Ad hoc Christus[Column 269]

mortuus est ut credentes in se justos faceret. Gratis ergo mortuus est, si legalis observantia justos facere posset.

CAP. III.—1. AMBROS. *O insensati Galatae!* Interjectum est, ab eo loco, usque ad hunc, *solum a vobis volo*, etc. Poterat enim dicere: Hoc solum volo a vobis discere.

2. *Ante quorum oculos*. Praescriptus est et in vobis crucifixus; vult quidem dicere quod, cum multo affectu verba crucis audistis, ita ut ante oculos nostros depingeretis ipsam crucem, paulo minus et illa quae eo tempore facta sunt. Qua ergo fascinatione tantum abjecistis affectum, quem erga Christum habere videbamini?

3. AUGUST. (*In exposit. in Epist. ad Galat.*, cap. III, tom. IV.) *Ante quorum*, hoc est, quibus videntibus Christus Jesus haereditatem suam possessionemque amisit; his utique auferentibus eam, Dominumque inde expellentibus, ad legis opera eos qui crediderant revocando, et auferendo illi possessionem suam, id est, eos in quibus gratia fidesque inhabitat.

4. LANFR. *Ante quorum oculos*. Ante oculos mentis eorum Jesus Christus proscriptus est, id est, damnatus et crucifixus erat, id est, contemptui habitus, putantibus eis per fidem ipsius non justificari hominem, sed per observantiam legis.

5. AUGUST. (*ibid.*) *Jesus Christus praescriptus*. Aliter Jesus Christus praescriptus est crucifixus; addidit, *crucifixus*, ut hinc eos maxime moneret [*al.*, moveret], cum considerarent quo pretio emerit possessionem, quam in eis amittebat.

6. (*ibid.*) *Hoc solum a vobis*. Hinc incipit demonstrare gratiam, quemadmodum gratia fidei sufficiat ad justificandum sine operibus legis.

7. LANFR. *Ex operibus legis spiritum accepistis*. Si spiritum habetis ex fide, quod jam probaverat,[Column 270]

et ideo dicit: Ergo virtutes habetis ex fide, quae sunt causa justitiae, id est, ipsam justitiam habetis ex fide; sed hoc est, ergo illud. Illis sunt virtutes ex fide, quia justitia fuit Abrahae ex fide: nam scriptum est, etc. Habet autem pro paribus virtutes et justitiam, quorum alterum alterius causa est.

8. *Spiritum accepistis*. Spirituales gratias acceperunt credentes, non opera legis facientes.

9. *Ut cum spiritu coeperitis*. Cum spiritu coeperitis velut [*f.*, vivere], spiritualiter, vel legem spiritualiter intelligere nunc carne, id est, carnali vita, vel lege carnaliter intellecta. Consumamini, conjunctivum a *consumor*, *consumeris*, id est, pereatis. Consummamini, indicativum a *consummor*, *consummaris*: id est, vitam finitis; utraque enim in hoc loco Scriptura reperitur.

10. *Sine causa*. Sine causa, id est, inutiliter patitur qui fidem Christi non habet.
11. *Cognoscite ergo*. Quia Abraham ex fide justus; et omnes ex fide tantum justi, quod est aequipollens hi sunt filii Abrahae.
12. AMBROS. *Benedicentur in te*. Hoc est tecum, et communicabunt tibi benedictionem.
13. LANFR. *Quicumque enim*. Quasi diceret: aut ex fide est benedictio, aut ex operibus; sed ex operibus non est (ex illa enim benedictio) ex fide igitur.
14. AMBROS. *Maledictus omnis*. Lex omnem, qui super lignum pendet, existimat maledictum; eo quod huiusmodi poena illis statuta qui multis rei inveniuntur.
15. LANFR. *Ex fide vivit*. Si iustitia non est ex lege, est ex sola fide.
16. *Lex autem non est*, id est, fides Christi non permittit legem Judaeorum servari, vel lex et fides non concordant. Sed lex dicit: Qui fecerit; non dicit: Qui crediderit.[Column 271]
17. *Christus nos redemit de maledicto*. Dicis quia omnis qui non permanserit in his quae sunt scripta in libro Legis, est maledictus; ita et tu qui manes. Ad hoc respondet: *Christus nos redemit*, etc.
18. AUGUST. (*Expos. in Epist. ad Gal. c. III.*) *Factus pro nobis*. Ea parte mortali pependit in ligno. Mortalitas autem unde sit notum est credentibus. Ex poena quippe est, et maledictione peccati primi hominis, quam Dominus suscepit, et peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum.
19. LANFR. *Benedictio Abrahae fieret*. Probat quia fides, non lex, dat iustitiam. Nam si lex iustitiam daret, ea testamentum fidei Abrahae ad nos factum destrueret. Sed lex illud destruere non valet; nullum enim posterius testamentum destruit primum; sed testamentum fidei est prius, lex posterius. Haec assumptio est in libro ita: *Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo*, etc. Probat a simili in libro quia nullum posterius testamentum destruit primum, quia in humana consuetudine ita est quod posterius testamentum non destruit primum, mortuo eo qui fecerit; et hoc est, secundum hominem dico. Quod autem interponit, *Abrahae dictae sunt promissiones*, ad hoc respondet quod quaereret, si quod testamentum a Deo sit alicui confirmatum, dicens hoc Abrahae factum esse et semini ejus, qui est Christus.
20. *Pollicitationem Spiritus*, id est, promissionem Spiritus, quem se daturum promisit credentibus; vel justificationem, quam Spiritus sanctus credentibus pollicitus est, dicens: *In semine tuo*, etc.
21. *Confirmatum testamentum*. Testamentum, inquit, hominis de rebus suis nemo spernit, multo igitur minus testamentum Dei, per quod omnes gentes in semine Abrahae benedicendas esse testatus est, spernendum est.
22. *Non dicit et seminibus*. In promittendo non dicit Deus: In seminibus tuis *benedicentur omnes gentes*, sed *in semine tuo*.
23. AUGUST. *Et semini tuo*. De populo Israel nata est Virgo, et peperit Christum: Et ecce in Christo benedicuntur omnes gentes. Quid verius? Quid[Column 272]

certius? Quid apertius?

24. AUGUST. (*Ex Tractat. Evang. secundum Joan. 39.*) *In semine tuo*. Et quia et nos ad id pertinemus, quod est Christus nobis simul incorporatis et illi capiti cohaerentibus, unus est Christus, et quia et nobis dicit: *Ergo Abrahae semen estis, secundum promissionem haeredes*. Si enim unum est semen Abrahae, et illud unum semen Abrahae, non intelligitur nisi Christus; hoc semen Abrahae sumus nos; hoc ergo totum, id est, caput et corpus, unum est Christus.
25. LANFR. *Hoc autem dico*. Ordo: dico autem ex

quae post quadringentos et triginta annos facta est, non facit irritum hoc testamentum. Si enim soli observantes Iudaeorum legem in semine Abrahae benedicerentur, ex quadam parte irritum factum esset testamentum Dei, et evacuata promissio ejus, qua omnes gentes in semine Abrahae benedicendas esse promisit.

26. *Nam si ex lege haereditas.* Benedictio vel haereditas per fidem tantum accipitur, non enim per legem, quia lex testamentum fidei a Deo ad Abraham prius confirmatum non destruit. Ergo si ex non destruit testamentum fidei, non dat benedictionem, vel haereditatem. Sed non destruit hominis testamentum confirmatum, aliud testamentum posterius factum, a simili, hoc simile praemittitur propositioni probandae, quod lex non destruit testamentum, quod ita est in libro: *Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo*, etc.

27. *Jam non ex promissione*, id est, si hi soli qui legem Iudaeorum observant, haeredes sunt, jam non datur haereditas secundum promissionem Dei, quae de omnibus dicit.

28. AUGUST. (*ex serm. 13 de verb. Apost.*, c. 4, tom. X). *Quid igitur lex?* Quid igitur lex? Quasi, quae utilitas legis? praevaricationis gratia posita est; hoc est quod alibi dicitur: lex enim subintravit, ut abundaret delictum, praevaricationis gratia posita est. Unde humiliaretur cervix superbiorum multum[Column 273]

sibi tribuentium, ut liberum arbitrium sibi putarent posse sufficere ad justitiam.

29. AMBROS. *Propter transgressionem.* Superbienti populo lex posita est, ut quoniam gratiam charitatis nisi humiliatus accipere non posset, transgressionem humiliaretur, ut quaereret gratiam.

30. LANFR. *Donec veniret semen cui.* Deus Pater haereditatem totius mundi promiserat Christo, sicut in psalmo: *Postula a me, et dabo tibi gentes*, etc.

31. AUGUST. (*Expos. Epist. ad Galat.*, cap. III, tom. IV.) *Semen cui promisit.* Semen cui promissum est populum significat credentium.

32. AMBROS. *Mediator autem.* Si Filius Dei naturali aequalitate manere vellet, ne se exinaniret formam servi accipiens, non esset Mediator Dei et hominum; quia ipsa Trinitas unus est Deus. Sic itaque unicus Filius Dei Mediator Dei et hominum factus est, cum Verbum Dei Deus apud Deum et majestatem suam usque ad humanam deposuit, et humilitatem humanam usque ad divinam subvexit ut Mediator inter Deum et homines homo.

33. LANFR. *Deus autem unus est.* Quia Christum dixit [*sup.*, Mediatorem] Dei videlicet et nominum, et Christus est, videbantur esse duo dii, sed absit! Unus enim Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus.

34. *Lex ergo adversus promissa Dei.* Item, probat quod lex non dat haereditatem, vel promissionem, vel benedictionem; nam si lex daret, promissio, id est fides, non daret; sed promissio tantum dedit Abrahae haereditatem. Ergo lex non dat haereditatem, quod est, *lex ergo adversus promissa Dei?*

35. AUGUST. *Lex ergo adversus.* Replicat ipsam quaestionem.

36. LANFR. *Si enim data esset lex.* Item probat. Lex non dat haereditatem, quia non dat vitam, quia si lex daret vitam, daret et justitiam (a pari), sed non dat justitiam, quia omnia sunt sub peccato apud Iudaeos, quia Scriptura dicit: Ergo lex non dat justitiam (a relatione). Ergo nec vitam (a pari) Ergo nec haereditatem dat lex. Ergo per fidem tantum datur haereditas, vel promissio, vel benedictio, vel vita; omnibus his etenim utitur ut paribus.[Column 274]

37. AMBROS. *Sed conclusit.* Conclusio eorum erat, timor unius Dei.

38. LANFR. *Sed conclusit Scriptura.* Conclusit lex

omnia sub peccato, vel quia perfecte nullum malum liberavit a peccato, vel quia tamen difficilis data est, ut cum impleri non posset, praevaricatores omnes constitueret.

39. *Conclusi in eam fidem.* Conclusi, id est, constricti timore velut servi eramus, in expectatione ejus fidei, quae revelanda erat in adventu Christi.

40. *Omnes enim filii Dei.* Probat quia non sumus servi sub paedagogo lege; nam liberi, id est, filii estis, quia Christum induistis, id est ejus opera facitis. Omnes enim baptizati Christum induunt; sed vos estis baptizati. Ergo Christum induistis. Item, quod omnes baptizati Christum induunt; nullus enim excipitur, et hoc est, *non Judaeus*, scilicet exceptus, *neque Graecus*, etc. Ergo qui baptizati estis, Christum induistis, hoc est, *omnes enim vos unum estis*.

41. AUGUST. (*ibid.*) *Omnes enim filii.* Quod autem dicit Dei filios esse per fidem, quia induerunt Christum quicumque in Christo baptizati sunt, ad hoc valet ne gentes de se desperarent, qui non custodiebantur sub paedagogo.

42. AMBROS. *Non est Judaeus.* Differentia ista vel gentium, vel conditionis, vel sexus, jam quidem ablata est ab unitate fidei, sed manet in conversatione morali.

43. AUGUST. (*ibid.*) *Omnes enim vos.* In quantum enim fideles sunt omnes, unum sunt in Christo Jesu. Etsi hoc fides facit, per quam in hac vita juste ambulatur, quanto perfectius atque cumulatus id spes ipsa factura est, cum videbimus facie ad faciem.

44. (*ibid.*) *Si autem vos Christi.* Si autem ut hic subdistingatur, et subaudiatur: *Vos unum estis in Christo Jesu*; ac deinde inferatur: *Ergo Abrahae semen estis*.

45. (*ibid.*) *Ergo Abrahae semen.* Hic ostendit unum semen Christum, non tantum ipsum Mediatorem intelligendum esse, sed etiam Ecclesiam, cujus ille corporis caput est.

46. AMBROS. *Ergo semen.* Si unum est semen[Column 275]

Abrahae, et illud non intelligitur nisi in Christo.

Hoc autem semen Abrahae nos sumus; hoc est totum, id est, caput et corpus, unus est Christus.

CAP. IV.—1. LANFR. *Dico autem.* Diceret quis:

Servi fuimus, ut dicis, et modo dicis: Haeredes erimus, non potest esse. Quod probat per similitudinem praemissam de his qui sub custodia sunt.

2. AUGUST. (*Expos. Epist. ad Galat.*, c. IV). *Quanto tempore.* Cum superius legem paedagogum fecerit, sub quo erat populus Judaeorum; nunc procuratores dicit elementa, sub quibus serviebant gentes, ut populus fidelis partim sub lege paedagogo, partim sub elementis tempore suae pueritiae fuerit. Ad hoc quod dixerat in adventum fidei tanquam sub paedagogo custodiri populum usque ad aetatis opportunitatem, qua in libertatem vocandi erant, adjunxit: *Dico autem: Quanto tempore haeres parvulus est.*

3. LANFR. *Quanto tempore.* Comparisonem hanc tantum ad eos qui ex gentibus crediderunt. Haeres, parvulus, et servus, ita intelliguntur sicut multitudo hominum, quorum alii credituri sunt, alii non.

4. *Sub tutoribus*, id est, sunt tutores et auctores [vel actores]; sed pro diversitate causarum diversa nomina sortiuntur. Tutores dicuntur, quia personam pupilli, et res ejus contra calumnias tuentur. Auctores qui injuriis pupillo vel rebus ejus illatis agunt.

5. *Ita et nos.* Totum pro parte ponit, sicut saepe partem pro toto. Non enim unquam sub diis gentium, quos hic elementa vocat, solem enim, lunam, aerem, aquas adorabant. Quidam intelligunt elementa, carnales observantias; sed sequens sententia non vult: *Sed tunc quidem*, etc.

6. AUGUST. (*ibid.*) *Factum ex muliere.* Factum propter susceptionem creaturae.

7. (*ibid.*) *Factum sub lege*. Factum autem sub lege dixit, quia et circumcisis est, et hostia legitima pro eo oblata est. Nec mirum si legis opera sustinuit, ex quibus liberaret, qui eis serviliter tenebantur: qui etiam mortem sustinuit, ut ex illa liberaret eos qui mortalitate tenebantur.

8. LANFR. *Sub lege erant*. Redemit etiam eos, qui (53) Est Aug. in cap. III ad Gal., tom. IV[Column 276]

sub lege non erant; sed de his poterat esse dubitatio, sine causa non deserui [*f.*, *deseri*].

9. AMBROS. (53) *Ut adoptionem*. Adoptionem propterea dicit, ut distincte intelligamus unicum Filium Dei. Nos enim beneficio et dignatione misericordiae ejus filii Dei sumus. Non dixit, accipiamus, ut significaret hoc nos amisisse in Adam, ex quo mortales sumus.

10. AUGUST. (*in Epist. ad Gal.*) *Clamantem, Abba, Pater*. Eleganter intelligitur non frustra duarum linguarum verba posuisse idem significantia, propter universum populum qui, de Judaeis et gentibus, in unitatem fidei vocatus est, ut Hebraeum verbum ad Hebraeos [*al.* Judaeos], Graecum ad Graecos [*al.*, gentes]. Utriusque tamen verbi eadem significatio ad ejusdem fidei spiritusque unitatem pertineat.

11. (*ibid.*) *Itaque jam non est*. Propter hoc quod dixerat: *Nihil differt a servo*.

12. AMBROS. *Imo cogniti*. Non enim scientibus vobis, aut videntibus, divina vobis quodam modo illuxit scientia.

13. AUGUST. *Quomodo convertimini iterum*, etc. Ipsa tamen nolebant redire ad gentilitatem, sed ad circumcisionem. Sed pro eodem deputat; ideo dicit; iterum et denuo, quia idem est in genere, in servitio.

14. AMBROS. *Convertimini iterum*. Quid prodest vos evasisse servitutem, qua tenebamini, cum serviretis elementis mundi, quando rursus alia [*f.* ad illa *vel* ad alia] reditis.

15. AUGUST. (*ibid.*) *Ad infirma*. Quia infirma et instabili specie variantur.

16. (*ibid.*) *Egena*, quia stabili specie creaturae egent.

17. AMBROS. *Elementa*, id est, temporibus servitutis. Manifestum est enim volumina temporum per elementa mundi, hoc est coelum et terram, et motus atque ordinem siderum administrari.

18. LANFR. *Dies observatis*. Dies, suasio quaedam est; non enim dies observabant, nisi gratias agentes, ut nos.[Column 277]

19. AMBROS. *Estote sicut ego*. Eram, inquit, et ego sub lege; sed post elegi extra legem vivere, sicut et vos per eam quae in Christo est fidem vivebatis. Imitamini ergo et vos me cum illa quae in Christo est fide, a conversatione legitima vosmetipsos extraneos facientes.

20. LANFR. *Estote sicut ego*, id est, conformamini meis moribus, quia ego conformor vestris. Vel estote fideles, sicut ego sum, quia ego infidelis fui sicut et vos; ac per hoc me imitamini, quia ego priorem fidem non sine causa deserui.

21. *Quia et ego sicut vos*. Diceret quis: Quomodo possumus esse ut tu? Respondet: Potestis, quia sicut sumus idem in substantiali essentia, possumus esse in accidentali, id est, in sanctitate.

22. *Nihil me laesistis*. Ne quis diceret Apostolum ex invidia eos arguere, removet sic: Non me laesistis, quod debeam invidere vobis; sed omnia bona mihi fecistis, quia amicus factus. Hoc loquor vobis, quia amicus sum vobis, et quia verum est.

23. *Per infirmitatem*, id est, in infirmitate, sicut et per illud tempus, id est, in illo tempore.

24. *Tentationem*. Tanta fuit infirmitas carnis in Apostolo, ut auditores tentari possent, et putare

quod Apostolus Christi non esset, qui ita aegrotare permetteret.

25. AUGUST. (*in Epist. ad Gal.*) *Tentationem*. Tentati sunt, cum persecutionem pateretur Apostolus; utrum timore desererent eum, an charitate amplecterentur.

26. LANFR. *Non sprevisitis*, etc. Potuissent illi, videntes Apostolum affligi, spernere praedicationem ejus, sed non spreverunt, et putare Deum non curare illum qui sic affligebatur.

27. *Ergo beatitudo vestra*. Beatitudo illis erat Apostolum diligere, et praeceptis ejus in omnibus obedire; sed hanc beatitudinem quidam illorum perdiderant, qui ad culturam daemonum redire et eis servire volebant.

28. AUGUST. (*ibid.* B.) *Verum dicens*. Sed quid verum praedicans, nisi ut non circumciderentur?[Column 278]

29. (*ibid.*) *Aemulantur*, id est, invident vobis, qui vos carnales de spiritualibus velunt facere; hoc est aemulantur non bene.

30. (*ibid.*) *Filioli mei*. Parturitionem hanc pro curarum angoribus positam intelligamus.

31. LANFR. *Parturio*. Nati et parti erant in fide Christi; sed quia quidam illorum fidem dimiserant pariendi iterum ab Apostolo erant, quod usque formaretur Christus in eis.

32. AUGUST. (*ibid.*) *Donec formetur*. Formatur Christus in eo, cum formam Christi accipit.

33. (*ibid.*) *Mutare vocem*. Quid aliud dicatur, nisi quia filios suos dixerat esse, parcens eis per litteras, ne, severiore objugatione commoti, facile in ejus odium traducerentur. Vellem ergo, inquit, nunc adesse apud vos et mutare vocem meam, id est, negare vos filios meos, quia confundor in vobis.

34. LANFR. *Dicite mihi, qui sub lege vultis esse*. Non debetis velle sub lege esse, sed sub ecclesiastica gratia; lex enim servos generat, Ecclesia liberos: Quod Scripturae auctoritate sic probat, dicens ancillam Agar Abrahae servum genuisse, Saram vero liberam liberum filium edidisse. Et ne dicas quod Sara et Agar ad legem et Ecclesiam [*sup.* pertinent], et quod earum filii, ad utrumque populum. Et respondet Apostulus quod dictum est de duabus matribus et earum filiis, per allegoriam, de lege et gratia debere intelligi. Quod plenius invenies ibi: *Sed qui de ancilla*, etc.

35. *Quoniam Abraham*. Ostendere vult honestius sub gratia Novi Testamenti esse quam sub lege Judaeorum. Abraham, Deus Pater intelligitur; duo filii, plebs Judaeorum et populus gentium; ancilla, lex quae servos gignebat, timore cogens eos, dicens: Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur; libera, praedicatio Novi Testamenti, quae liberos generat, paterna dilectione admonens eos dicens: *Venite ad me*, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos requiescere faciam; jugum enim meum suave est, et *onus meum leve est* (*Matth.* XI).

36. *Secundum carnem*, id est, carnalem consuetudinem.[Column 279]

quia juvenis mulier ex sene homine solet concipere.

37. AUGUST. (*in Epist. ad Gal.*) *Unum quidem*. Agar populum Veteris Testamenti propter jugum observationum, Isaac natus de libera per repromissionem populum Novi Testamenti significat. Senectus autem parentum Isaac ad eadem significationem valet, quoniam populus Novi Testamenti, quamvis sit novus, praedestinatio tamen ejus apud Deum, et ipsa Jerusalem coelestis antiqua est.

38. AMBROS. *Quae est Agar*. Agar ancilla, pariens secundum usum naturae, significat legem, quam tenere habent qui in hac vita nascuntur secundum sequentiam naturae, qui etiam sub lege versabantur in ordine servorum; Sara autem, quae per gratiam peperit,

illos qui in Christo resurrexisse videntur per gratiam, qui etiam praeter spem naturae secundam exspectant nativitatem, quibus jam circumcisio, et oblatio sacrificiorum supervacua est.

39. *Sina enim mons est.* Arabia antiquis temporibus, non illa quae nunc nominatur, sola erat; sed et solitudo et pars non modica Aegypti, ubi est mons Sina, in quo data est lex. Unde et fuerat Agar, quae significat Vetus Testamentum, quae generat in servitutem, quae etiam conjungitur per significationem ei Jerusalem quae est in hoc saeculo, in qua testamenti legitima impletur.

40. LANFR. *Qui conjunctus est ei*, id est, ex honore ejus est. Vel quae Agar conjuncta est, id est, Vetus Testamentum conjungitur Novo, et servit, quia in hac praesenti vita servit Ecclesia. Vel servit conjuncta ei quae nunc est Jerusalem, id est, legis carnalia tenens in Jerusalem. Vel modo est conjuncta Ecclesiae, et prius serviit sub lege.

41. *Servit cum filiis.* Servire dicit terrenam Jerusalem, vel sub carnali lege, quae timore mortis cogeat vel sub jugo Romani imperii.

42. *Illa autem quae sursum est Jerusalem libera est*, id est, Sara signat Jerusalem coelestem, quae est[Column 280]

mater nostra secundum partem, id est, secundum hanc praesentem Ecclesiam, quae generat nobis Dei filios. Et probat quia libera est, nam laetatur; (effectus) probat quia mater est, nam parit filios: *Scriptum est enim*, etc.

43. *Libera est.* Libera est quia liberae filiae, id est, gratiae Novi Testamenti, et praedicationis Christi, quae est mater nostra, quia praedicatores ibi sunt, qui nos per Evangelium genuerunt.

44. *Scriptum est enim.* Hoc probat quia libera; liberorum enim est laetari, servorum vero timere.

45. AUGUST. (*ibid.*) *Laetare, sterilis.* Coelestem Jerusalem sterilem vocat Scriptura, quandiu filios in terra non genuit, quae deserta etiam dicta est, coelestem justitiam deserentibus hominibus, terrena sectantibus.

46. AMBROS. *Multi filii.* Hoc de resurrectione dictum est. Nos est enim qui resurrectionem assecuti, ex omni gente sumus, illi vero qui sub lege sunt, una gens est.

47. AUGUST. (*ibid.*) *Quae habet virum*, id est, terrena Jerusalem quae legem acceperat; et ideo coelestem Jerusalem Sara significat, quae diu deserta est a concubitu viri, propter cognitam sterilitatem.

48. LANFR. *Qua libertate Christus nos liberavit.* Ne putaremus nos naturaliter liberos esse, determinat ipsam libertatem: *qua libertate*, etc.

CAP. V.—1. LANFR. *Nolite iterum jugo servitutis contineri.* Quia continebimini, si circumcidamini; dictum est enim. Quia omnis qui sub lege est, servus; qui autem circumciduntur, sub lege sunt.

2. AUGUST. (*In cap. V ad Gal.*) *Nolite iterum.* Quomodo accepturi sumus quod dicit; ne iterum jugo servitutis attineamini, cum ad eos scribat qui Judaei nunquam fuerant? Quid aliud hoc loco dicat gentibus non invenio, nisi ut prosit illis, quod a servitute superstitionis suae, per fidem Christi liberati sunt, ne iterum servi esse velint sub observatione carnalium observationum.[Column 281]

3. (*In cap. V ad Gal.*) *Circumcidenti se*, etc. Quod ideo dicit, ut vel terrore tam innumerabilium observationum abstinerent se ab his quibus eos isti subjugare cupiebant.

4. LANFR. *Nam in Christo Jesu neque circumcisio.* Ex fide tantum justificatur, quia non per aliud; nam neque per circumcisionem, neque per praeputium.

5. *Fides quae per dilectionem.* Et hic illud tetigit, qui [*al.*, quia] sub lege servitutis [*al.*, servitus] per timorem operatur.

6. *Modicum fermentum*, etc. Ne dicerent: Circumcidi tantum possumus nos. Vel quidam illorum volebant circumcidi, id est, modicum.

7. AUGUST. (*ibid.*) *Modicum fermentum*. Eos autem paucos, qui ad illos veniebant, et isti [*al.*, ut ista] suaderent, quia cooperatione [*al.*, in comparatione multitudinis] Galatarum credentium exigui [*al.*, exiguo] numero erant, fermentum appellat.

8. (*ibid.*) *Ego autem*. Intelligendum est fuisse quosdam qui dicerent etiam ipsum Paulum id sentire.

9. LANFR. *Ego autem*. Dicebatur Galatis a falsis praedicatoribus, quod Paulus etiam Apostolus circumcisionem praedicaret, et hanc suspensionem a se removet; ideo enim a Judaeis persecutionem sustinebat, quia circumcisionem improbabat, et per fidem crucis justificari hominem asserebat. Unde et Judaei adversus eum scandalizabantur; quod scandalum evacuatum esset, si circumcidi debere fideles praedicaret.

10. AUGUST. (*ibid.*) *Ergo evacuatum est*, id est, sine causa Christum, cum ista contemneret, scandalizati Judaei crucifixerunt si adhuc eis, pro quibus crucifixus est, talia suaderentur.

11. LANFR. *Scandalum crucis*. Quod propter vos pertulit Christus, nihil prodest vobis, si circumcidi velitis.

12. AUGUST. (*ibid.*) *utinam et abscindantur*. Elegantissima ambiguitate, quasi sub specie maledictionis,[Column 282]

adjecit benedictionem. Non tantum, inquit, circumcidantur, sed abscindantur; sic enim fiunt spadones propter regnum coelorum, et carnalia seminare cessabunt.

13. LANFR. *Abscindantur*, id est, eunuchizentur a malis moribus, ne amplius generent in malum; non enim vocant vos ad id ad quod vocati estis, id est, ad libertatem, sed ad servitutem.

14. *Vos enim libertatem*, quia nec circumcisio, nec aliae legales observationes curantur.

15. AUGUST. (*ibid.*) *Ne libertatem*, id est, ne audito nomine libertatis vobis impune peccandum esse arbitremini.

16. LANFR. *Per charitatem*. Quasi diceret: sola charitas potest nos salvare, sprete carnali observatione; et reddit causam dicens: quia omnis lex dilectione impletur; et hac occasione breviter exponit quae vitare et quae servare debeant Christiani pro servanda charitate. Quibus expletis, ad superiorem circumcisionis redit tractatum.

17. AUGUST. (*ibid.*) *Omnis lex*. Omnem legem nunc dicit ex his operibus quae ad bonos mores pertinent.

18. LANFR. *Spiritu ambulate*. Et quia non sufficit abstinere a malo, nisi fiat bonum, sequitur *spiritu ambulate*, et habebitis hoc proficuum, quod desideria carnis non perficietis. Et subdit cur contraria non sunt, et ponit designationem in libro; hoc enim sibi invicem: et probat, quia concupiscunt adversum se, a specie.

19. AUGUST. (*De Genesi ad litteram*, cap. 12.) *Caro concupiscit*. Carnem itaque concupiscentem adversus spiritum dicit Apostolus; carnalem procul dubio delectationem, quam de carne et cum carne spiritus habet adversus delectationem, quam solus habet; solus quippe habet, ni fallor, illud desiderium non cum carnis voluptate, vel carnalium rerum cupiditate commistum; quod desiderat anima, et desiderat in atria Domini.

20. LANFR. *Caro concupiscit*. Quasi diceret: Ideo[Column 283]

utriusque desideria non potestis perficere quia contraria inter se sunt. Et hoc apte repetit subsequens: *haec enim sibi invicem adversantur*, etc.

21. AUGUST. (*ut sup. ad Galat.*) *Ut non quaecumque vultis*. De his dictum est qui gratiam fidei susceptam

tenere nolunt. Volunt enim opera justitiae operari, sed vincuntur concupiscentia carnis.

22. LANFR. *Quod si spiritu ducimini*, id est, si Spiritus sanctus moderatur vobis, legem carnaliter non observatis. Vel legem nisi plus facientes quam lex jubeat.

23. AUGUST. (*ibid.*) *Non estis sub lege*. Intelligamus eos esse sub lege quorum spiritus ita concupiscit adversus carnem ut non ea quae volunt faciant.

24. LANFR. *Manifesta autem sunt opera carnis*. Probat quia non perficient opera carnis, quia ista, et ista sunt opera carnis; sed hoc non perficient. Et hoc est quod dicit: *qui autem sunt Christi*, etc.

25. AUGUST. (*ibid.*) *Aemulationes*. Aemulatio est dolor animi cum alius pervenit ad rem quam duo pluresve appetebant, et nisi ab uno haberi non potest.

26. (*ibid.*) *Invidiae*. Invidia est dolor animi cum indignus aliquid videtur assequi, etiam quod tu non appetebas.

27. LANFR. *Fructus autem spiritus*. Et si spiritu ambulent, opera spiritus facient, quia charitatem, etc.

28. *Carnem suam crucifixerunt*. Ille crucifigit carnem suam cum vitiis, qui immobilis et crucifixus nullis declinatur vitiis.

29. AMBROS. *Si spiritu vivimus*. Convenit nos in illa vita, in qua per spiritum sumus regenerati, illa quae consentanea sunt illius vitae agere.[Column 284]

30. AUGUST. *Si spiritu vivimus*, id est si Spiritu sancto serviamus, spiritualiter serviamus.

CAP. VI.—1. LANFR. *Si preoccupatus homo fuerit*. Ita instrue ne propter instructionem extollaris, et cadas in vitium. Vel, leniter instrue, quia tu fortasse cades in vitium.

2. *Alter alterius onera portate*. Si videris fratrem in aliquo delicto, leniter corripe illum, vel ora pro illo, et sic levabis onus ejus.

3. AUGUST. (*Tract. 3. in psal. CXLIII.*) *Alter alterius* Qui portant invicem onera sua, nisi qui habent charitatem? Qui non habent charitatem graves sunt sibi. Qui autem habent charitatem portant se. Laesit te aliquis, petit veniam; si non dimittis, non portas onus fratris tui. Si dimittis, portas infirmum. Et tu si forte in aliquam infirmitatem cecideris, quasi homo, oportet ut sic te portet ille, quemadmodum et tu.

4. LANFR. *Legem Christi*, id est dilectionem. Ipse enim dixit: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos*.

5. AUGUST. (*Exposit. in Epist. ad Galat.*) *Ipse se seducit*. Non enim eum seducunt laudatores ejus, sed ipse potius, quia cum sibi sit ipse praesentior quam illi, mavult se in illis quaerere quam in seipso.

6. LANFR. *Ipse se seducit*. Ratio cur opus probari oporteat.

7. *Opus autem suum probet*. Pseudoapostoli laudabant eos, ideo dicit: Opus suum probet, ne quaerat gloriam in altero, id est, in alterius dicto, sed in se.

8. *Communicet*. Qui, inquit, verbo Dei instruitur, ei qui se instruit communicet in omnibus bonis suis.

Arguit eos tenacitatis in praedicatores suos.[Column 285]

9. *Nolite errare*. Quasi diceret: Si dixeritis vos non habere quod praedicatori tribuatis, hominem quidem potestis fallere, Deum autem, qui occultorum cognitor est, non potestis irridere, id est, decipere.

10. *Deus non irridetur*. Tunc quasi irrideretur, si illi qui non laborant in vinea denarium acciperent.

11. *Quae enim seminaverit homo*. Debetis, inquit, praedicatoribus et proximis vestra communicare, nam quod seminabitis metetis; omnis enim homo hoc quod seminaverit metet, quia et ille qui seminat in carne carnaliter operando, et ille qui seminat in spiritu, spiritualiter operando; iste quidem vitam

aeternam, ille vero correptionem.

12. *Quoniam qui seminat.* Omne quod seminatur, aut in carne, aut in spiritu, haec autem omnia metentur.

13. *In carne*, id est, qui facit ipsa carnalia opera, habebit gehennam, quae est perpetua corruptio.

14. AUGUST. (*in Epist. ad Galat.*) *Ad domesticos fidei.*

Quos eum, credendum est, nisi Christianos significare?

15. LANFR. *Quicumque enim voluerit placere*, etc.

Praeceptum est in rhetorica ut, cum aliquis vult persuadere aliquid, in principio et in fine mentionem faciat, quod facit Apostolus dicens: nolite facere quod vobis pseudo suadent, id est, circumcidi, quia propter hoc faciunt ut placeant Judaeis in carne vestra truncata, et non patiantur ab eis persecutionem in praedicatione crucis. Et est convertenda propositio ita: Quicumque volunt vos circumcidi, ideo faciunt tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur; neque enim faciunt, ut legem custodiant, vel propter aliud.

16. *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce*, etc.[Column 286]

In cruce Christi gloriabor tantum, quia hoc tantum valet ad Christi salutem promerendam; non enim aliud, quia neque circumcisio, neque praeputium.

17. AUGUST. (*Expos. ad Gal.*). *Per quem mihi mundus*, id est, ut non me teneat; *et ego mundo*, ut eum non teneam, id est, ut neque mihi mundus nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam.

18. (*Ibid.*) *Sed nova creatura.* Novam creaturam dicit vitam novam per fidem Jesu Christi.

19. (*ibid.*) *Super Israel*, id est, qui vivere ad visionem praeparantur; non qui vocantur hoc nomine, et carnali caecitate Deum videre nolunt.

20. LANFR. *De caetero.* De caetero, inquit, nemo vestrum onerosus et inobediens mihi sit, putans me non esse Apostolum Christi.

21. AUGUST. (*ibid.*) *De caetero.* Non vult per turbulentas contentiones taedium sibi fieri de re, quantum satis erat, exposita.

22. (*ibid.*) *Ego enim stigmata*, id est, habeo alios conflictus et certamina cum carne mea, quae in persecutionibus quas patior, mecum dimicant. Stigmata Jesu dicuntur quaedam notae poenarum servilium.

Propter culpam enim persecutionis, qua persecutus est Ecclesiam Dei, haec sibi retribuere cognoverat.

23. LANFR. *Stigmata.* Stigma proprie nota fugitivo servo impressa; quod Apostolus se portare dicit, eo quod prius Dominum fugerit.

24. *In corpore meo.* In corpore suo portabat cicatrices vulnere et virgarum, in collo et manibus catenas; quae omnia signa erant se esse Domini nostri Jesu Christi. Stigmata autem erant signa quaedam, quae in manibus militantium fiebant, per quae cognoscebantur esse de militia imperatoris.[Column 287-288]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD EPHESIOS,
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 287]

ARGUMENTUM.—Ephesii sunt Asiani. Hi, accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide. Hos collaudat[Column 288]

Apostolus, scribens eis a Roma, de carcere, per Tychicum diaconum.[Column 287]

CAP. I.—1. AMBROSIUS. Docet illa bona quae Christus nobis suo adventu praestitit cum gratiarum actione. Postea transit ad ethicam exhortationem. sic inchoans: *Obsecro vos, ego vincitus in Domino* (*infra.* IV).

2. *Benedictus Deus.* Benedictio quae fit in Deo, confessio sola est bonorum quae praestita sunt ab eo. Benedictio quae fit a Deo, in nobis impletur, dum ejus beneficiis implemur.

3. *In coelestibus.* Hoc est quam in coelo participabimus;

dicit enim resurrectionem quae per spiritum nobis adierit, et ne ipsa novitas mentem turbaret; quoniam non ante tanta donasset, neque aperte dixisset; quae sint illae spirituales benedictiones, utrique respondet dicens: Sic elegit nos ex ipso ante mundi constitutionem esse sanctos coram eo.

4. AUGUST. *In coelestibus*. In coelestibus, quasi de coelestibus. Quia omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est.

5. LANFR. *In coelestibus*. Coelestia vocat virtutes, per quarum observantiam itur ad coelum, in quibus dicit se habere omnem spiritualem copiam in fide Christi.

6. *In ipso*. In ipso, subaudiendum est permansuros; vel in ipso elegit, quia omnia in sapientia fecit, quae est Christus.

7. AMBROS. *In charitate*. Ex hoc magnitudo ostenditur liberalitatis.

8. *Qui praedestinavit*. Majus est quod dicit filiorum[Column 288]

adoptionem, ab eo quod dixerat sanctos et immaculatos.

9. *In ipsum*. Quoniam dixit: praedestinavit in adoptionem filiorum, incertum erat cujus diceret filios esse adoptivos, adjecit: in ipsum, hoc est in sui ipsius, ut illius filii nuncupemur.

10. *Secundum propositum*. Volens ex omni parte ista extollere quod multa digna sint gratiarum actione, frequenter dicit per ordinationem, et bonum placitum, et voluntatem.

11. LANFR. *Divitias gratiae suae*. Per quam gratiam non solum remissio et redemptio, sed sapientia (qua dicitur, sapitur) et prudentia morum.

12. *In omni sapientia*, id est, dans nobis omnem sapientiam, in agnitione sui, et prudentiam morum nostrorum.

13. *Quod proposuit*. Bonum placitum suum in Christo Deus Pater proposuit, id est, palam mundo ostendit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui*.

14. *In dispensatione plenitudinis*. Vel tunc cum disponebat omnia tempora vel in ipso milliario quo natus est Christus, quod fuit plenitudinis, quia in eo completa sunt promissa. Vel quia alia tempora vacua fuerunt a salute.

15. *Plenitudinis*. In dispensatione, id est, in consummatione. Exponit quid sit illud bonum placitum

Dei, videlicet impleto tempore ordinationis suae instaurare in fidem Christi qui in coelis sunt, id est, numerum angelorum qui diminutus erat, et quae[Column 289]

[f., qui in terra] sunt, homines videlicet qui magna ex parte perierant.

16. AUGUST. (*Tract. psal. XXX, concion. 2, tom. VIII*).

In quo et nos sorte. Sorte dixit gratiam, qua salvi facti sumus. Quare sortis nomine appellat gratiam? Quia in sorte non est electio, sed voluntas Dei. Nam ubi dicitur: iste facit, iste non facit, merita considerantur, et ubi merita considerantur, electio non est sors. Quando autem nulla merita nostra invenit, sorte voluntatis suae nos salvos facit, quia voluit, non quia digni fuimus; haec est sors.

17. LANFR. *In quo et nos*. Immutatio casuum est, quasi diceret: in quem, id est, in cujus fidem; vel in quo, id est, per quem.

18. AMBROS. *Cum audissetis*, in ipso et vos verba Evangelii audistis, et ad fidem accessistis, et spiritus participatione confirmationem accepistis, hoc enim dicit: *Signati estis*.

19. LANFR. *Signati estis*. Ordo est: signati estis in redemptionem acquisitionis; spiritus enim credentes signat, id est, ab aliis hominibus discernit, et separat; quia a peccatis eos purgat et spiritualibus gratiis ornat.

20. AMBROS. *Spiritus promissionis*. Bene autem spiritum promissionis vocavit, quoniam bona quae exspectant in futuro, sancti Spiritus participationem exspectant.

21. *Pignus haereditatis*. Redemptionem illam, fruitionem, quae tunc erit, vocat, quod formae illius dabitur.

22. *In redemptionem*. Redemptionem vocat immortalitatem, quae erit per resurrectionem, acquisitionem vero familiaritatem suam quae ad Deum erit.

23. *Ut Deus Domini nostri*. Dicens Christi susceptum indicat hominem; pater gloriae gloriosa est enim divina natura.

24. *Quae sit supereminens*, id est, qualia, et quam[Column 290]

magna erga nos qui in eum credimus ab eo efficientur; et hoc explanat memoranda quae in Christo facta sunt. Et considera quia non dicit gloriam haereditatis absolutae, sed divitias gloriae; neque virtutem ejus, sed neque magnitudinem virtutis ejus; sed vehementius: quae sit supereminens magnitudo virtutis ejus.

25. LANFR. *Qui credimus*, etc., id est, qui credimus omnia quae operatus est in Christo, possit operari in nobis, id est, resurrectionem.

26. AMBROS. *Constituens*, hoc est participem illum honoris accepit, de suscepto homine id dicens, propter inhabitantem mecum [*f.*, secum] naturam verbi Dei.

27. LANFR. *Supra omnem principatum*, etc., id est, super angelorum et archangelorum nomina, quae modo sciuntur, et super omnia quae ad praesens ignorantur: vel super coeleste et terrestre nomen.

28. *Et omne nomen*. Hoc est sive aliquid secundum praesentem vitam nominatur, et cognoscitur esse magnum quod nos in futuro cognoscere poterimus, quod nunc forsitan nescimus, omnium illorum superiorem fecit.

29. *Quae est corpus ipsius*. Corpus ejus sumus, similitudinem naturae, et participem spiritus suscipientes, et corpus unum erimus omnes, quia communem suscepimus resurrectionem et immortalitatem. In ordine vero caput nobis Christus erit: ex quo omnis causa secundae regenerationis in nos derivasse videtur.

30. LANFR. *Plenitudo ejus*. Plenitudo Christi est Ecclesia, quia in ea et per eam adduntur membra Christo, id est, fideles.

31. AMBROS. *In omnibus adimpletur*. Hoc est in omnibus plenus est. Necessario autem adjecit omnia, ostendens totum existere in omnibus, prout quis cogitare voluerit sive essentia, sive in operatione, sive in virtute.[Column 291]

CAP. II.—1. AMBROS. *Secundum saeculum*. Saeculum non creaturam dicit, sed temporalem hujus saeculi conversationem.

2. LANFR. *Secundum principem*, id est, secundum quod persuadebat vos princeps qui in hoc aere potestatem habet vel fideles tentandi, vel ipsum commovendi.

3. AMBROS. *Potestatis aeris*. Diabolus mandatum accepit ut principetur aeri et potestatem habeat commovere eum.

4. LANFR. *In filios diffidentiae*. Filii diffidentiae dicuntur, vel quia de promissis ionibus Dei diffidunt, vel quia de conversione eorum nulla spes est fidelibus.

5. AMBROS. *In quibus et nos*. Quoniam dixerat vos, ne se subtrahere existimaretur ab illis qui necessariam videbantur habere gratiam, adjecit, in quibus et nos.

6. *Deus autem qui dives est*. Sic coeperat, Et vos cum essetis mortui, caetera interjecit, donec iterum illud resumpsit, ultra non dicens vos, sed nos.

7. *Et consedere.* Illis nos, ait communicasse quae de Christo dixit, per illam, quae apud illum est, conjunctionem.

8. *Ut ostenderet.* Bene in saeculis supervenientibus dixit, quando ipsarum rerum manifestam erga nos ostendet Dei bonitatem, et gratiam illam quam perficere dignatus est per illa quae secundum Christum sunt.

9. LANFR. *In secundis supervenientibus.* In nobis, inquit, qui tantam misericordiam a Deo consecuti sumus, ostendit Deus quantam homines in futuris temporibus sperare possint.[Column 292]

10. *Ipsius enim sumus.* Ratio cur ex operibus suis nemini sit gloriandum. Quasi diceret: ipse fecit et creavit nos in fide Jesu Christi, et in operibus bonis quae per gratiam suam praeparavit nobis. Potest et factura ablativus esse, ut sit sensus: operatio ipsius est, quod creati sumus in fide Jesu Christi, etc.

11. *Propter quod memores.* Quia, inquit, fidem, et bona opera Deus dedit vobis, memores estote verborum Dei; malorum, in quibus fuistis, ut pro collatis beneficiis majorem Deo gratiam rependatis.

12. AMBROS. *Qui dicebamini.* Quod dicit in carne adjici illi debet, qui dicimini non in illo dicto, quo gentes dixit, ut sit sensus in carne praeputiatos debere dici.

13. LANFR. *Hospites testamentorum.* Hospites erant gentes in eos qui testamenta habebant, vel quia ad tempus more hospitum veniebant et recedebant; vel quia si qui eorum ad Judaicum ritum convertebantur advenae et proselyti vocabantur.

14. AMBROS. *Medium parietem.* Inimicitiam et separationem quae ex circumcissione fiebat, cum omni lege fecit cessare. Nam post resurrectionem, immortalitatem nobis praestans destruxit haec. In immortaliter enim natura circumcisio nequaquam poterit celebrari.

15. LANFR. *In carne sua.* In carne sua vel assumpta, vel crucifixa, solvit Christus legales observationes, quas parietem et inimicam [*f.*, inimicitiam] vocat inter Judaeos et gentes; lex enim non erat data, nisi usque ad adventum Christi.

16. *Reconciliet ambos*, etc. Reprimit Judaeos, dicens[Column 293]

cens eos quoque reconciliatione, ut gentes, indiguisset.

17. *Super fundamentum.* Fundamentum vocat fidem, eandem, inquit, fidem quam habuerunt et prophetae.

18. *Ipsa summo angulari.* Ordo: summo angulari lapide existente Christo Jesu.

CAP. III.—1 LANFR. *Si tamen audistis.* Interruptio est sententiae usque ad aliam sententiam, quae sic incipit: *Hujus gratia flecto*, etc.

2. *Factum est sacramentum.* Sacramentum hoc de aequalitate gentium est, cum gente Judaeorum, de quo supra breviter scripsit dicens: *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum*, etc., usque *jam non estis hospites et advenae*.

3. *Supra scripsi in brevi.* Breviter. Scriptum est superius, ut *notum faceret sacramentum suae voluntatis, instaurare omnia quae in coelis, et quae in terra*.

4. *Generationibus.* Revelatum quidem fuit prophetis Veteris Testamenti per gratiam Dei gentes esse salvandas, sed quod ad aequalitatem Judaeorum essent venturae ut cohaeredes et concorporales cum eis fierent, unam et aequalem cum eis haereditatem habiturae, spirituale corpus, id est, unam Ecclesiam cum gente Judaeorum facturae aequaliter promissionis Dei participes, nulli nisi in Novo Testamento revelatum fuit.

5. *Ut innotescat.* Absconditi ad hoc ut postea multiformis sapientia (in hoc quod praemisit patriarchas,

prophetas et apostolos) notificaretur coelestibus per Ecclesiam, id est, per ea quae geruntur in Ecclesia.

6. AMBROS. *Ut innotescat*. Sicut hoc erat occultum ut nec invisibiles virtutes potuissent hoc scire. Nunc vero manifestum est per ea quae erga Ecclesiam facta sunt.[Column 294]

7. LANFR. *Ut innotescat* In cognoscendam sapientiam Dei coelestes spiritus etiam profecerunt per Ecclesiam, quia, dum eam Christus seu per se, seu per apostolos suos instrueret, plurima secreta didicerunt quae antea ignorabant.

8. *Multiformis*. Ordo: sapientia Dei multiformis secundum sapientiam Dei, quae in propria natura simplex est, secundum ordinem saeculorum multiformis dicitur, eo quod ipsa saecula in ipso Dei ordine multiformiter variantur.

9. *Propter quod peto*. Petit ne desperent de misericordia Dei circa seipsos, videntes eum tanta pati.

10. AMBROS. *Propter quod peto*. Omnia interjecit ab eo, *Paulus vinctus*, usque ad hoc, *propter quod peto*.

11. LANFR. *Peto ne deficiatis*. Utrumque noverat alterutro indigere, et gloriam libero arbitrio, ubi rogat ne deficiant; et liberum arbitrium dono gratiae, ubi Deum rogat, ut det eis corroborationem.

12. AUGUST. (Serm. 7 *De verb. Apost.*, tom. X.) *Hujus rei gratia*. Cujus rei gratia, nisi quae supra dixerat, peto, non infirmari in tribulationibus meis pro vobis, quae est gloria vestra. Quia ergo voluntatis habetis arbitrium, peto. Quia vero vobis voluntatis arbitrium non sufficit ad implendum quod peto: *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem*.

13. LANFR. *Paternitas in coelis*. Coelos vocat spirituales homines. Terram carnales. *Ad Patrem*, inquit, *flecto genua*. *Ex quo*, id est, per quem nominantur caeteri patres seu spirituales, seu carnales. Qui enim fecit esse res quod sunt, ipse causa est ut nominentur quod sunt. Aliter: *ex quo*, id est, cujus similitudine nominantur patres spirituales, vel carnales. Quia enim omnipotens Deus pro eo Pater dicitur, vel quod Filium ex se generavit, vel quod creata proprio moderamine gubernat et regit. Ex ea[Column 295]

similitudine propter eandem causam patres dicuntur, vel quia ex se ipsis filios generant; vel quia subjectos pio studio gubernant et regunt. Si vero per coelos angelos intelligi voluit, credendum est minores angelos, patres nominare majores; quoquo tamen modo sententia intelligitur, bona paternitas intelligi debet; neque enim ex Deo illa erat, de qua in Evangelio dicit: *Vos ex patre diabolo estis*. Et alibi: *ab initio mendax est*, et pater ejus patrem mendacii, diabolus dicens.

14. AUGUST. (Epist. 120 *De gratia Novi Test.*, c. 26, tom. II.) *Radicati et fundati*. Radicati propter agriculturam; fundati propter aedificationem; dicit enim alio loco: *Dei agricultura, Dei aedificatio estis*.

15. AMBROS. *Ut possitis*. Hoc est ut in fruitione vitae consistatis, quod ostendit dicendo cum sanctis, nam latitudinem, longitudinem, profundum. Altitudinem dicit gratiae magnitudinem, ex his nominibus quae apud nos magna esse videntur, oro, inquit, cum sanctis illa tam magna donatione Dei quam praestitit nobis charitas Christi.

16. AUGUST. (*Ibid.*) *Quae sit latitudo*. Latitudo in bonis operibus, quibus benevolentia porrigitur usque ad diligendos inimicos; et longitudo, ut longanimiter pro hac latitudine molestiae tolerantur; et latitudo, ut pro his aeternum, quod in supernis est, praemium, non vanum aliquid temporale speretur; et profundum, significat profunditatem gratuitae gratiae,

in qua multorum ingenia conteruntur, investigare conantur, ut ad extremum eis dicatur: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?*

17. LANFR. *Latitudo*. Latitudo Christianorum est cordis amplitudo, ad dandum et subveniendum pro Deo in quantum potest: unde alias dicitur: *Dilatamini et vos*.

18. *Longitudo*. Longitudo, quae et alias longanimitas dicitur, id est, exspectatio promissionum Dei cum alacritate mentis.

19. *Sublimitas*. Sublimitas est vita coelestis. Unde[Column 296]

alias dicitur: *Supra modum in sublimitate aeternum gloriae pondus*.

20. *Profundum*. Profundum infernum vocat. Orat ergo Apostolus quatenus haec quatuor possint intelligere, et intellecta, tria appetere, unum vitare.

21. AGUST. (Epist. 112 ad Paulinam De videndo Deo, cap. 23, tom. II.) *Ut impleamini*. Sic implebuntur in omnem plenitudinem Dei, non cum fuerint et ipsi plenus Deus, sed cum fuerint perfecte pleni Deo.

22. AMBROS. *Ut impleamini*, id est, ut ipsi in proportionem communis corporis videamini, in quo Deus inhabitat.

23. *Ei autem qui potens*. Post gratiae narrationem orat pro illis, et sub spem [f., specie] gratiarum actionis concludens dogmaticos sermones incipit ethicos.

24. LANFR. *Saeculi saeculorum*. Saeculum saeculorum est aeternitas cujus partes sunt tempora et omnia saecula. Potest etiam intelligi saecula saeculorum, hoc praesens saeculum ab initio mundi usque ad finem simul intellectum, quod in multa saecula dividitur.

CAP. IV.—1. AMBROS. *Ego vincitus*. Ad reverentiam mutat, quia adjecit: *Ego vincitus in Domino*; si quidem ipsa vincula propter praedicationem habere videtur.

2. *Unum corpus*, hoc est, hanc unitatem illibatam custodite, per pacem et charitatem; et hoc esse necessarium multis modis ostendere nititur per ea quae sequuntur.

3. LANFR. *Unum corpus et unus spiritus*. Unum habetis spiritum, sicut estis unum corpus, ut non sitis schismatici.

4. AMBROS. *Et unus spiritus*. Spiritus qui nos regeneravit; corpus, inquit, per regenerationem consistere videmini.

5. *Qui super omnes*. Qui omnibus supereminet. Hoc enim dicit super omnes, qui et per omnia[Column 297]

suam ostendit providentiam in omnibus, quanquam nobis et esse et habitare dignatur.

6. *Unicuique autem vestrum*. Hoc vult dicere, quamvis per omnia necessaria sit concordia, videtur tamen inesse in eis differentia ob gratiarum varietatem.

7. LANFR. *Data est gratia secundum mensuram*, etc. Quamvis unus sit spiritus, diversa sunt dona ipsius. Et hoc est quod dicit: *Data est gratia secundum mensuram*, id est, diversae; alii hoc, alii illud, alii plus, alii minus. Quod prius ab auctoritate, postea probat a partibus.

8. AUGUST. (*Enarr. in psal. LXVII*, tom. VIII.) *Captivam duxit*. Utrum quia vicit mortem, quae captivos tenebat, in quibus regnabat, an ipsos homines appellavit captivitatem, quia captivi sub diabolo tenebantur.

9. LANFR. *Quod autem ascendit*. Probat de Christo superiorem verum esse dictum; ipse enim ascendit in coelum et de coelo descendit.

10. AMBROS. *Descendit*. Inferiores partes ipsam terram nominat in comparatione coeli. Vult autem

dicere, quoniam non ascendisset, nisi primum in illo divina exstitisset natura, cui complacuit in illum habitare, qui super terram erat.

11. *Qui descendit*. Vult autem dicere quoniam is in quem divina descendit natura, super coelos effectus est, et hoc inseruit volens ostendere quomodo Christus homo aliis posset tribuere spirituales donationes; post recurrit ad suam sententiam.

12. LANFR. *Implet omnia*. id est, omnes gentes cultura divina, vel omnia quae de eo praedicta erant.

13. AUGUST. (*Epist. 59 ad Paulin.*, quae. 4, tom. II.) *Alios pastores*. Pastores et doctores, quos maxime ut discernemus voluisti, eosdem puto esse, sicut et tibi visum est, ut non alios pastores, alios doctores intelligamus; sed ideo cum praedixisse pastores, subjunxit et doctores, ut intelligant pastores ad officium suum pertinere doctrinam.

14. LANFR. *Alios autem pastores*. Propter hoc[Column 298]

Christus diversis diversa dedit, ut perfecte quisquis exerceri possit in opus ministerii quod accepit. Si enim unus accepisset omnia, non perfecte posset vacare ad singula. Quid autem sit opus ministerii sanctorum, quibus spirituales gratiae a Christo collatae sunt, subjungit dicens: *In aedificationem corporis Christi*, ad hoc enim spiritualia charismata dantur illis, ut corpus Christi, vel Ecclesiam aedificent.

15. *Donec occurramus*. Ordo: donec nos omnes, in unitatem fidei et agnitionem Filii Dei in hoc saeculo subsistentes, occurramus in virum perfectum, diem iudicii significat, quomodo [*f.*, quo] omnes qui nunc habemus unam fidem et unam agnitionem Filii Dei, sic ex diversis partibus mundi occurremus invicem, ut unusquisque sit vir perfectus, habens eam aetatem qua Christus de hoc saeculo transiit et resurrexit, hoc est quod dicit in mensuram aetatis plenitudinis Christi, id est, in qua aetate Christus plenitudinem annorum et corporis habuit. Potest intelligi occursuros nos in virum perfectum, ut omnes simus unus vir perfectus, id est una Ecclesia, cui nihil desit et cui nihil sit postea addendum

16. AUGUST. (lib. XXII *De civit. Dei.*, c. 15, tom. V.) *In virum perfectum*. Sic accipiamus dictum, ut nec infra, nec ultra juvenilem formam resurgant corpora mortuorum, sed in ejus aetate et robore, usque ad quam Christum pervenisse cognovimus.

17. (*Ibid.*, ante.) *In mensuram*. De mensura aetatis plenitudinis Christi, aut propter illud intelligamus dictum esse; id est, ut illi capiti in populis Christianis antecedente omnium perfectione membrorum, aetatis ejus mensura compleatur; aut hoc de resurrectione corporum dictum est.

18. LANFR. *In mensuram aetatis plenitudinis Christi*, id est, in aetate qua Christus plenitudinem annorum et corporis habens in terra de hoc saeculo transiit.

19. AMBROS. *Ex quo totum*. Ex Christo quasi ex capite copulatur corpus Ecclesiae, secundum quod[Column 299]

in unoquoque nostrum, spiritualis efficitur operatio.

20. LANFR. *Subministrationis*. Subministratio alicujus peccatoris ad Deum conversio, qui ita Ecclesiae copulatur ut membrum corpori.

21. *Secundum operationem*. Secundum id quod operatur magnum [*f.*, unum] membrum, erit augmentum corporis.

22. AMBROS. *In aedificationem sui*. Quod dicit (sui) de Christo dicit, ut dicat: Quoniam Christus facit proprii corporis aedificium, ob illam charitatem quam erga nos habere videtur

23. LANFR. *In charitate*. Exponit modum hujus aedificationis; quod non fit nisi sola charitate. Si

operari renuit, membrum non est.

24. AMBROS. *A vita Dei*, id est a resurrectione illa quae fieri exspectatur.

25. AUGUST. (lib. XIV *De Trin.* cap. 16, tom. III.) *Renovamini*. Quod autem ait: Spiritu mentis nostrae, non ibi duas res intelligere voluit, quasi aliud sit mens, aliud spiritus mentis.

26. AUGUST. (lib. III *De Genes. ad lit.*, cap. 20, tom. III.) *Qui secundum Deum*. Sicut enim post lapsum peccati, homo in agnitionem Dei renovatur secundum imaginem ejus qui creavit eum, ita in ipsa agnitione creatus est antequam delicto veterasceret; unde rursus in eadem agnitionem [al., in eadem cognitione] renovaretur

27. AUGUST. (*Enarr. in psal.* XXV, tom. VIII.) *Sol non occidat*. Intelligitur quid est, et secundum tempus.

Quasi ex ipsa conditione et infirmitate mortalitatis, quam portamus, subrepat ira Christiano non debet diu teneri et fieri pridiana; ejice illam de corde antequam occidat lux ista visibilis, ne te deserat[Column 300]

serat lux illa invisibilis. Sed aliter melius intelligitur, quia noster sol justitiae et veritatis Christus est, cujus veritate anima humana illustratur.

28. AUGUST. (*serm. de psalmo* XI intra fragmenta 24) *Non occidat*. Est ergo verum lumen justitia atque sapientia quod desinit mens videre, cum perturbatione iracundiae fuerit tanquam nubilo superata; et tum quasi occidat sol [al., et tunc occidit sol] super iracundiam hominis.

AMBROS. *Ut det gratiam*, id est, in quo laetari conveniat eos qui audiunt.

29. AUGUST. (lib. IV *De Genes. ad lit.*, cap. 9) *Nolite contristare*. Neque enim ipsa Spiritus sancti, qua est quicquid ipse est, substantia contristari potest, cum habeat aeternam atque incommutabilem beatitudinem, magisque sit ipsa aeterna et incommutabilis beatitudo. Sed quia in sanctis [al., ita] habitat, ut eos impleat charitate, quia [al., qua] necesse est ut homines ex tempore gaudeant profectu fidelium et bonis operibus, et ideo necesse est etiam contristentur lapsibus vel peccatis eorum de quorum fide et pietate gaudebant.

30. (*ibid.*) *Spiritum sanctum Dei*. Ipse spiritus dicitur contristari ab eis qui sic agunt ut eorum factis contristentur sancti, non ob aliud nisi quia Spiritum sanctum habent; quo dono tam boni sunt ut eos mali molestificent [al., moestificent].

31. LANFR. *Diem redemptionis*. Diem redemptionis diem vocat baptismatis, in quo Spiritus sanctus fide et sacramentis, et gratiis spiritualibus signat fideles, id est ab infidelitate secernit.

AUGUST. (*ex lib. Contra mend.*, c. 19, tom. IV) *Blasphemia*. Blasphemia est per quam de ipso Deo falsa dicuntur.[Column 301]

32. AMBROS. *Sicut et Deus*. Quoniam grave videbatur ut quis remittat nocenti se, adjecit: *sicut et Deus dedit in Christo vobis*.

CAP. V.—1. AMBROS. *Quod est idolorum*. Avaritiae pondus in simili monstravit, idolorum servitutem illam vocans, eo quod similiter a Deo averteret.

2. LANFR. *Nemo vos seducat*. Seducebant quidam auditores suos, persuadentes eis quod, propter superiora peccata, non amitteret homo vitam aeternam.

3. *Fructus enim lucis*. Illuminati inquit, hominis fructus est omnis bonitas et justitia, et veritas, praemisso genere sibi [f., ibi] junxit species, et justitiam; quidam in operibus veritatem intelligi vult in cogitationibus et sermonibus.

4. *Omnia autem quae aguntur*. Causam reddit cur dixerit *magis autem redarguite*. Omnia enim peccata hominum praedestinatorum ad vitam aeternam, quae aguntur a lumine, id est, a justo spirituali homine, confessione manifestantur; omne autem quod in

confessione manifestatur, lumen est, id est, facit eum lumen, qui manifestatur. Et recte quidem dictum est, sicut enim patratio sceleris tenebras, sic ejus confessio lumen facit.

5. AMBROS. *Omnia autem quae aguntur*. Dictum est hoc ab Apostolo non integre. Nam dicens quia manifestantur, quod sequebatur silentio tradidit, id scilicet quod possit ipsa manifestatio adjuvare. Omnis[Column 302]

enim super delictum suum si manifestatur, patitur confusionem.

6. *Omne autem quod manifestatur*. Aliud autem retulit quod dicit: *Nolite communicare operibus tenebrarum*; hoc est, nolite illorum opera imitari, sed talia agite quae, si fuerint manifestati, tristes vos minime faciant. Luminis enim sunt illa opera quae in manifesto fiunt; tenebrarum vero illa opera sunt quae occultantur.

7. *Surge qui dormis*. Testimonium hoc nullam habet sequentiam; de lumine enim disputas retulit hoc ad opera tenebrarum. Quidam autem dixerunt quod in illo tempore inter alias gratias, gratia psalmos faciendi daretur; unde hoc testimonio Apostolus abusus videtur.

8. AUGUST. (*Enarr. in psal. LXII*) Somnus animae est oblivisci Deum suum; quaecunque anima oblita fuerit Deum suum dormivit [*al.*, dormit].

9. AUGUST. (*Serm. 16 De divers. in appendice*, t. X.) *Redimentes tempus*. Redimere tempus, hoc est, quando aliquis tibi infert litem; perde aliquid ut Deo vaces, non litibus; perde ergo, ex eo quod perdis, pretium est temporis.

10. AMBROS. *Mulieres viris*. Tres effectus memoratus est, inter quos duos naturales praeposuit et in uno quoque ab inferioribus inchoavit.

11. *Quoniam vir caput est*. Illum ordinem Christus habet ad Ecclesiam, eo quod ex illo secundae[Column 303]

vitae causam habere videtur; hoc enim in isto loco dicit [*f.*, dicitur] ipse Salvator corporis hunc ordinem vir habet ad mulierem, eo quod, ut consistat, virum accipit.

12. AUGUST. (*Tract. 15 in Evang. Joan.*, t. IX.) *Mundans lavacro*. Quid est baptismus? Lavacrum aquae in verbo. Tolle aquam, non est baptismus. Tolle verbum, non est baptismus.

13. LANFR. *Lavacro aquae in verbo*. Verbum vocat prolationem divinitatis, quae a baptizantibus super aquam profertur.

14. AUGUST. 14. (*lib. De perfect. just.*, c. 15, t. VII.) *Ut exhiberet ipse sibi*. Tunc utique quando gloriosa; non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permistione hominum pessimorum, in tantis opprobriis impiorum dicendum est eam esse gloriosam.

15. AUGUST. (*Serm. 2 in monte*, cap. 22.) *Non habentem maculam*. Non habentem maculam neque rugam, id est, mundam et simplicem.

16. LANFR. *Qui suam uxorem diligit*. Debent uxores diligere, quia seipsos a toto, id est, carnem suam: nam non debent habere (a contrario). Nemo enim, etc., a genere.

17. *Nemo enim unquam*. Probat quod viri corpora sua diligant.

18. *Quia membra corporis ejus*. Potest legi, corporis ejus constantis de carne et ossibus ejus, id est, de infirmis et firmis, vel de carne et ossibus ejus sumus membra, eandem carnem, et eadem ossa habentia, quae ipse habuit.

19. *Propter hoc relinquet homo*. Quia, inquit, nos sumus de carne et de ossibus ejus, propter hoc, sicut scriptum est in Genesi: *Relinquet*, Verbum Patris qui futurus est homo, *Patrem*, id est, non eandem essentiam apparens, quia cum Patre permanet, *et matrem*, id est, Synagogam, *et adhaerebit uxori suae*, id est. Ecclesiae. Sic autem dicitur sacramentum.

Sed tamen quamvis de Christo dicitur, potest ad[Column 304]

litteram intelligi ut multi diligentes uxores patrem et matrem relinquunt. Et hoc est; *Verumtamen et vos*, etc.

20. AUGUST. (lib. XII *Contra Faust Manich.*, c. 9, t. VI.) *Relinquet homo*. Quis enim non agnoscat Christum eo modo reliquisse Patrem; *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens?* Reliquisse etiam matrem Synagogam Judaeorum Veteri Testamento carnaliter inhaerentem et adhaesisse uxori suae Ecclesiae [*al. sanctae*] ut pace Novi Testamenti essent duo in carne una, quia cum sit Deus apud patrem, per quem facti sumus, factus est participes noster, ut illius capitis corpus esse possemus.

21. ID. (*Exposit. in Evang. Joan.* 10, t. IX.) *Et matrem*. Quomodo reliquit matrem? Relinquendo Synagogam Judaeorum, de qua secundum carnem natus est Christus.

22. LANFR. *Sacramentum*. Quod de viro et uxore dicit, et ad litteram intelligendum est secundum saeculi consuetudinem, et spiritualiter de Christo et Ecclesia. Patrem Christus relinquere visus est, quando semetipsum exinanivit, et formam servi accepit. Matrem Synagogam, ex qua natus est, reliquit; quando ipsa in sua infidelitate persistente, ad praedicandum gentibus apostolos misit, et ex eorum conversione, Ecclesia congregata, quasi sponsae sponsus adhaesit, cum qua unigenitus est in carne una; quia carnem quam de virgine sumpsit, in missa et celebritatibus, quotidie Ecclesia sumit.

23. *Verumtamen*. Quasi diceret: quamvis ergo hoc sacramentum in Christo et Ecclesia intelligam spiritualiter, verumtamen vos a morali intellectu historiae nolite recedere.

CAP. VI.—1. LANFR. *Quod est mandatum primum*.

In prima quidem tabula tria fuere mandata ad Deum pertinentia, id est: *Non adorabis deos*[Column 305]

alienos. Non assumes nomen Dei tui in vanum. Sabbata custodies. Et reliqua septem in secunda ad proximum pertinentia; quorum fuit prius: *Honora patrem et matrem*. Unde dicit *quod est primum mandatum*.

2. AMBROS. *In simplicitate*. Modum quo illud dixerat expandit, subjungens: *Non ad oculum servientes*.

3. LANFR. *Et vos Domini eadem*, id est, similia in simplicitate cordis, et bona voluntate, ut servi Christi facientes voluntatem Dei erga illos.

4. AMBROS. *Remittentes*. Non dixit auferentes, sed remittentes. Non enim corrigere servos, si pertinaciter peccant, prohibet.

5. *Non est nobis*. Abusus est indifferenter colluctationis nomine, pro bello ponens.

6. AUGUST. (*Enarr. in Psal.* CXVII, tom. VIII.) *Rectores*. Rectores tenebrarum harum, id est, rectores iniquorum mundum istum diligentium.

7. *Contra spiritualia*. Sunt ergo spiritualia nequitiae in coelestibus non ubi sidera disposita fulgent, et sancti angeli commorantur, sed in hujus aeris infimi caliginoso habitaculo, ubi et nebula conglobatur.

AMBROS. *In coelestibus*. Hoc est, pro coelestibus, id est, pro regno coelorum adversus illos est nobis certamen.

8. LANFR. *In coelestibus*. Coelestia vocat virtutes, quae ad coelestia, in quibus exercendis spiritum nequam contradictionem patimur.

9. *Propterea accipite*. Quasi diceret: Quia contra spirituales hostes certatis, spiritualem armaturam sumere debetis.

10. AUGUST. (*ibidem in psal.* XXXIV.) *Accipite armaturam*. [Column 306]

Verumtamen, charissimi, arma ista ne putetis sic esse ut quasi quod scutum, semper scutum sit, aut quod galea est, semper galea sit; aut quae lorica, semper lorica sit. In istis enim armis corporalibus ita est, quanquam et de ferro quae fiunt mutari possint, ut ex gladio securis; tamen ipsum apostolum videmus dixisse quodam loco, *loricam fidei*, et alio dixisse, *scutum fidei*. Scutum ergo est, quia tela inimicorum excipit et repellit. Lorica est, quia interiora tua transfigi non sinit.

11. AMBROS. *In die malo*. Diem malum praesentem vitam dicit, eo quod in praesenti saeculo mala [f., mali] agunt.

12. LANFR. *Calceati pedes*. Calceatos jubet pedes nostros esse, quia cogitationes nostrae, per quas mens quodammodo deambulat, munitae debent esse contra insidias malignorum spirituum, ut praeparemus in nobis ea quae jubet Evangelium pacis, id est, Christi.

13. *Galeam salutis*. Salus aeterna debet esse nostra galea, quia in memoria mentem nostram, quae capitis nomine designatur, saepe debet obvolvere.

14. AUGUST. (*ibid. in psal.CXLIX.*) *Et gladium*.

Sermo ergo Dei gladius bis acutus; unde bis acutus dicit de temporalibus, dicit de aeternis. Gladius enim bis acutus, de quo Apostolus dicit, quia de utroque testamento feriens hoc gladio mactabant; de quibus dicebatur Petro: *Macta et manduca*.

15. LANFR. *Mysterium Evangelii*. Mysterium Evangelii, id est, quod Evangelium praedicat, incarnationem et passionem Christi et caetera sacramenta vult intelligere.[Column 307-308]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 307]

153 ARGUMENTUM.—Philippenses sunt Macedones. Hi, accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide, nec[Column 308]

receperunt falsos apostolos. Hos collaudat Apostolus, scribens eis a Roma de carcere per Epaphroditum.[Column 307]

CAP. I.—1. AMBROS. *Ad Philippenses*. Philippenses viri elegantes erant, sed de primatu contentio erat inter quosdam illorum, et hoc inter illos qui virtutibus ornati videbantur. Scribitur ergo his de custodia humilitatis, et ut non intenderent dictis illorum qui custodire eos legem suadebant.

2. *Cum episcopis*. Episcopus dixit, qui nunc presbyteri dicuntur, nec enim hujus ordinis fas erat multos esse in una civitate.

3. LANFR. *Communione vestra*, id est, qua communionem habetis in Evangelio Christi, vel ut majorem habeatis; ad utramque enim sententiam refertur.

4. *Confidens hoc ipsum*. Hoc ideo adjecit, quia incautum videbatur gaudere de his quorum exitus erat incertus.

5. *In diem Christi*. Diem Christi Jesu vocat vel uniuscujusque diem extremum, quo de corpore exit, et ad judicium Christi perducitur; vel finalem saeculi diem, quo ad judicandum venturus est Dominus.

6. *Sicut et mihi justum est*. Quasi diceret: Gratias pro vobis ago, Deum oro. De vobis bene confido, sicut justum est mihi de vobis hoc sentire, id est,[Column 308]

ita velle. Exponit causam: *Eo quod*, inquit, *habeam vos in corde*, sive vinctus, sive defendens, sive confirmans Evangelium, ut omnes sitis socii gaudii mei, id est, regni coelestis.

7. AMBROS. *Cupiam vos*. Quod dixit in visceribus Christi, dicere voluit in charitate illa quae secundum Christum est.

8. *Ita ut vincula*. Nam vinctus ad omnium notitiam pervenit, et fideles cum fiducia docebant ex

his quae circa illum facta sunt, fiduciam accipientes; quidam propter invidiam Christum annuntiant; quae utraque latius significat adjiciendo: *Alii ex contentione, quidam quidem ex charitate.*

9. LANFR. *Sine timore.* Videntes alii Apostolum in vinculis non timentem verbum Dei loqui abundantio-rem audentiam sumebant sine timore loqui verbum Dei, cum ipsi non essent vin-cti.

10. AUGUST. (lib. *Contra mendacium ad Consent.*, c. 6, tom. IV.) *Quidam quidem.* Fuerunt enim etiam temporibus apostolorum qui veritatem non veritate, id est, non veraci animo praedicarent, quos dicit Apostolus Christum annuntiasse non caste, sed per invidiam et contentionem; ac per hoc etiam tunc[Column 309]

nonnulli tolerati sunt annuntiantes non casto animo veritatem. Non tamen illi laudati sunt tanquam annuntiantes casto animo falsitatem. Deinde de illis dicit: *Sive occasione, sive veritate, Christus annuntietur.*

11. LANFR. *Propter invidiam*, vel ne Apostolus solus videretur praedicator, vel contententes se pressuram suscitare Apostolo.

12. *Ex contentione Christum annuntiant.* Neque homines reducebant ad memoriam illud propter quod Apostolus incarceratus erat, ut ideo magis punirentur.

13. *Existimantes.* Vituperabant Christum, ut magis puniretur Apostolus, qui ligari se passus est propter talem Dominum.

14. *Scio enim.* Vituperationem etiam adversariorum in Christum jaculatam pervenire sibi dicit in salutem, quia quo magis propter eum punitus est, eo amplius coronatur.

15. AMBROS. *Et subministrationem.* Largam mercedem significat, quantam decet spiritum tribuere.

16. LANFR. *In nullo confundar.* Quod esset, si ab incepto destituissem, vel si quod spero non habiturus essem.

17. AMBROS. *Sive per mortem.* Sperabat enim Christo concedente mortem suam non fieri absolute aut vane.[Column 310]

18. *Mihi enim.* Quoniam dixit quia magnificabitur Christus per vitam, nec hanc probationem habebat, adjecit: *Mihi enim vivere Christus est*; neque enim, si vivam, inquam, alterius rei curam habeo.

19. LANFR. *Quod si vivere in carne.* Quandiu in carne possum proficere aliquid, ignoro quid eligam seu mori seu vivere; et si enim in carne nihil prodesse possem, haud dubium quin mortem eligerem.

20. AUGUST. (lib. III *De doct. Chr.* c. 2, tom. III.) *Et quid eligam.* Sic ergo distinguendum est, *et quid eligam ignoro.* Compellor autem ex duobus; quam distinctionem sequitur concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo. Et tanquam quaereretur quare hujus rei potius habeat concupiscentiam, multo enim magis optimum, inquit

21 AMBROS. *Idem certamen.* Exemplo sui magis eos adhortatur.

22. LANFR. *Idem certamen habentes.* Quando tunc dixit Pythonissae Philippis futura praedicare.

CAP. II.—1. AUGUST. (serm. 11, *De verb. Domin.* c. 17, tom. X.) *Si qua societas.* Ad ipsum enim pertinet societas qua efficimur unum corpus unici Filii Dei.

2. AMBROS. *Si qua viscera*, id est, si diligentes nos condoletis nobis talia patientibus.[Column 311]

3. LANFR. *Hoc enim sentite*, id est, humilitatem et charitatem (quae aliorum sunt quaerentes) habete in vobis quas in Christo fuisse, et quod Christum fecisse scitis, quod est: *Hoc sentite in vobis*, etc.

4. *Non rapinam.* Quisquis arbitratur se esse

quod non est, quodammodo in ipsa sua opinione aliunde rapit sibi quod non est.

5. AUGUST. (lib. II *Cont. Maximin.*, c. 5, tom. VI.) *Non rapinam*. Ergo intellige Apostolum ideo dixisse *non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo*, quia non aliorum arbitratus est esse quod natus est; sed tamen quamvis aequalitatem Dei non fuerit arbitratus alienam, sed suam, semetipsum exinanivit, non quaerens quae sua sunt, sed quae nostra sunt.

6. GREG. *Semetipsum exinanivit*. Semetipsum exinanisse est, ab invisibilitatis suae magnitudine, visibilem se demonstrare, ut formam servi tegetet, quod incircumscripse omnia ex divinitate penetraret.

7. AMBROS. *Sed semetipsum*, hoc est dignitatem suam abscondit, hoc solum enim audientibus esse existimabatur quod et videri poterat.

8. *Formam servi*. Quod dixit, *Formam servi accipiens*, exposuit addens, *in similitudinem hominum factus*, factus posuit pro habitans, *in similitudinem hominum*, id est, in homine.

9. AUGUST. (lib. LXXXIII, *Quaest.* q. 73, tom. IV.) *Habitu inventus*, id est, habendo hominem, inventus ut homo est.

AMBROS. *Humiliavit semetipsum*. Usque in hunc locum illa quae ad divinam naturam pertinent visus est dixisse. Jam vero ad illa transit quae humanae possunt aptari naturae.

10. *Propter quod*. Illis sermonibus qui erant deitatis tsuadebat nobis humilitatem; de illis vero qui secundum humanitatem facti sunt, ostendit ipsam humilitatem lucrativam rem esse.

11. *Et donavit illi*. Evidens est quod non vocabulum,[Column 312]

sed rem quamdam acquisitam ei, quia assumptus est a Verbo, ut illud et cognoscant, quoniam nomen tibi Dominus.

12. *Coelestium*. Coelestium dicit invisibilium virtutum; terrestrium vero, vivorum hominum: infernorum etiam, illorum qui mortui sunt, qui et ipsi per resurrectionem Deum confitebuntur suae resurrectionis auctorem.

13. *Sicut semper*. Optime per memoriam praeteritorum, persuasit illis nihil de caetero indignum sapere.

14. AUGUST. (lib. *De grat. et lib. arb.*, cap. 9, tom. VII.) *Cum metu et tremore*. Tanquam ergo interrogaretur Apostolus et diceretur ei: Quare dixisti cum timore et tremore? horum verborum rationem reddidit dicens: *Deus enim qui operatur in vobis*. Si enim timetis et tremitis, non extollimini tanquam de vestris bonis operibus, quia Deus est qui operatur in vobis.

15. LANFR. *Deus est enim*. Ratio cur dixerit cum metu et tremore; summa enim reverentia et mentis et corporis faciendum est illud, cuius Deus cooperator existit.

16. *Sed et si immolor*. Immolatus, id est, occisus est Apostolus, quia hos et alios ad Deum convertit, quorum fidem quasi sacrificium et obsequium Deo obtulit. Et est sensus, quamvis sacrificium corporis mei [*sup.*, offeram], addo sacrificium, et obsequium fidei vestrae, etc.

17. *Gaudeo*, etc. Gaudeo, inquit, de obsequio fidei vestrae, id est, de hoc quod fidem vestram Deo sacrificavi; et non de hoc tantum, sed etiam si contingat mihi pro vobis, id est, si immolor.

18. *Et congratulor*, id est, gratias ago, quia obedientia vestra hoc mihi contulit.

19. *Spero autem*, etc. Mittens Apostolus hanc Epistolam per Epaphroditum, promittit quod et[Column 313]

Timotheum non multo post ad eos mittet; non enim simul utrumque mittit.

20. *Sine tristitia*. Quam habeo pro eo quod contristati

estis, audita infirmitate illius.

21. *Excipite*. In carcere erat Apostolus, ad serviendum ei accessit iste cum magno periculo.

CAP. III.—1. AMBROS. *Eadem vobis*. Eadem dicit, quia de his docuerat eos quando apud eos fuerat; et haec [f., hoc] ad ea quae sequuntur, referendum est.

2. AUGUST. (*Epist.* 120 *ad Honor.* cap. 16.) *Videte canes*. Canes appellavit non ratione, sed consuetudine contra insolitam veritatem latrantes; haec enim natura est canum, ut cum quibus habent consuetudinem, sive illi boni sint, sive mali, non ad eos latrent; insolitorum autem personis visis etiam innocentibus irriterentur.

3. LANFR. *Videte canes*. Canes et malos operarios vocat eos qui carnalem circumcisionem praedicabant, quos cavendos praecipit. Concisionem vocat vel circumcisionem, id est, Judaeos, vel separationem, id est, eos qui in aliam doctrinam a coetu fidelium eos separabant.

4. AMBROS. *Videte canes*. Canes vocavit, quia verecundiam non habent, sed frequenter reprehensi, in vana doctrina persistere videntur.

5. *Videte concisionem*. Bene concisionem dixit, quia quandiu Deo placuit, circumcisio erat, quia[Column 314]

vero nunc Deo non placet, tantum concisio est.

6. LANFR. *Videte circumcisionem*. Quidam enim cum non essent Judaei, circumcidebantur, et post jactabant se esse ex genere Abrahae.

7. *Nos enim*. Ratio cur illi sunt cavendi, et apostoli audiendi, quia videlicet illi carnalem, isti spiritualem circumcisionem praedicabant.

8. AUGUST. (*lib. De ver. apost.* serm. XV, c. 1, tom. X.) *Nos enim sumus*. Sed nos sumus circumcisio: sic accipite hoc voluisse Apostolum dicere, sumus nos justitia. Circumcisio enim justitia est. Magis enim commendat quod dicit, dicendo nos esse justitiam, quam dicendo nos esse justos: sic tamen ut cum justitiam dicit esse, justos intelligamus.

9. (*Ibid.*, c. 3) *Ex genere Israel*, id est, non proselytus, non advena ad populum Dei, non major circumciscus, sed a parentibus natus Judaeus, habeo circumcisionem octavi diei.

10. (*Ibid.*) *Secundum legem Phariseorum*. Primarii quidam erant, et quasi ad nobilitatem Judaicam segregati, non contemptibili plebi commisti, qui dicebantur Pharisei. Nam dicitur hoc verbum quasi *segregationem* interpretari, quomodo in Latina lingua dicitur egregius quasi a grege separatus.

11. LANFR. *Sed quae fuerunt*. Carnales observationes, quae ante adventum Christi animarum fuerunt lucra, servatae post adventum ejus, fuerunt detrimenta; fides enim Christi observari eas non[Column 315]

permittit. Quae enim adventum Christi tantummodo significabant, si jam servantur, advenisse eum negant.

12. *Eminentem scientiam*. Scientiam Christi habere non potest quisquis carnalia praecepta legis observat, vel observanda putat.

13. *Ad agnoscendum*. Quasi diceret: Qui se in lege justificari putat, non cognoscit Christum; sed ego sprete legali justitia, in fide ejus justificari volo, ut agnoscam illum, id est [f., quod, aut quomodo], incarnatus et mortuus sit.

14. AMBROS. *Virtutem resurrectionis*. Resurrectionis ejus virtus est, ut omnes assequantur similem resurrectionem.

15. AUGUST. (*Ibid.*, c. 10.) *Virtutem resurrectionis*. Et ubi nominavit virtutem resurrectionis Christi, agnosce ibi justificationem tuam. Ex illius enim resurrectione justificamur.

16. LANFR. *Virtutem resurrectionis*. Virtus resurrectionis Christi est, justificare credentes; unde

alibi dicit: *Et resurrexit propter justificationem nostram.*

17. *Et societatem.* Ille habet societatem passionis Jesu Christi, qui ita patitur in hoc saeculo, sicut idem passus est; quae societas tunc bene cognoscitur, quando per eam perveniri ad gaudia coelestia creditur.

18. AUGUST. (*Ibid*, c. 12.) *Et societatem passionis.*

Si enim in te fuerit charitas Dei, communicabis Christi passionibus, et verus eris martyr. In quo charitas coronatur, erit [adde, ipse] verus martyr.

19. (*Ibid.*, c. 13.) *Configuratus morti. Consepulti enim sumus*, inquit, *Christo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis, sic et nos in novitate vitae ambulemus.*

20. LANFR. *Configuratus morti ejus.* In baptismo, ut enim tribus diebus jacuit Christus in sepulcro, sic in baptismo trina sit immersio.

21. *Sequor.* Imitor, inquit, Christum bonis operibus, conans si aliquo modo quandoque capiam illum perfecta intelligentia, in qua ipse coepit me[Column 316]

in hac vita. Sic alibi: *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum.*

22. AMBROS. *In quo comprehensus.* De coelo illi apparuit Christus, et suam gloriam ostendit; hoc dixit: Omnia facio ut illa assequar in quibus Christum esse perspexi, quando persequentem sua revelatione in suam cognitionem me convertit.

23. AUGUST. (*Ibid.*) *Unum autem.* Hoc me non arbitror apprehendisse.

24. (*Ibid.*) *Unum.* Multa habeo, et unum nondum apprehendi. *Unam petii a Domino, hanc requiram.* Quid petisti? *Ut habitem in domo Domini per omnes dies vitae meae.*

25. LANFR. *Unum autem.* Unum, inquit, de me possum confidenter asserere; terrenas namque substantias, quas propter Deum reliqui, penitus obliviscens, ad aeterna, quae temporalibus potiora sunt, tota intentione me extendens, festino ad destinatum, id est, ad id quod me festinaturum mente proposui, videlicet ad bravium, id est, praemium supernae vocationis, id est, vitae aeternae, ad quam vocat nos Deus.

26. AUGUST. (*Ibid.*, c. 15.) *Quicumque ergo perfecti.* Dixerat: non sum perfectus, et dicit quotquot perfecti hoc sapiamus; ego me non arbitror apprehendisse, non quia jam acceperim aut jam perfectus sim, et dicit quotquot perfecti hoc sapiamus, perfecti et non perfecti. Perfecti viatores nondum perfecti possessores.

27. LANFR. *Et si quid*, id est, si perfectam Christi cognitionem vos habere putatis, et hoc, id est, male vos sapere, vobis per misericordiam suam revelabit Deus.

28. AUGUST. (*Ibid.*) *Verumtamen.* Sive quo pervenimus, in eo ambulemus, sicut dicit Apostolus, non solum quod nescimus et scire debemus, sed etiam si quid aliter sapimus, id quoque nobis revelabit.

29. LANFR. *Pervenimus.* Quasi diceret: quod de Christo sapimus, firmiter teneamus, et opere compleamus.[Column 317]

30. AMBROS. *Imitatores*, hoc est, nolite sub lege vivere, sicut nec ego vivo sub lege.

31. *Quorum Deus venter.* Quasi Deo quidam ventri intendent, pietatem esse existimant, quod alia quidem offerre alia, alia minime studeant [f., alii quidem offerre alia, alii alia minime studeant].

32. *Qui reformabit.* Corpus quod nunc humiliatum est sub morte, ad immortalitatem transferet, simile illud suo corpori faciens.

33. LANFR. *Qui reformabit.* Sic in die resurrectionis

reformabit Christus corpus nostrum, ut eamdem claritatis figuram habeat quam habet et suum.

CAP. IV.—1. (Serm. 37 *De verb. Dom.*, c. 5, t. X.) *Gaudete in Domino*. Gaudete in Domino non in saeculo, id est, gaudete **161** in veritate, non in iniquitate.

2. AUGUST. (*Epist.* 159. in medio, tom. II) *Modestia vestra*. Omnia bona opera amant in luce constitui, non propter humanam gloriam, sed *ut videant*, ait Dominus, *opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in coelis est*.

3. (*Ibid.*) *Dominus prope est*. Ille enim qui ascendit in coelum, ut tolleretur ab oculis nostris, promisit nobis dicens: *Ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*. Merito sic nos Apostolus alloquebatur: *Dominus in proximo, nihil solliciti fueritis*. Sedet super coelos Christus, et longe sunt coeli, et ipse qui ibi sedet, prope est.

4. LANFR. *In omni oratione*, etc. Oratio quae ante Evangelium; obsecratio, secreta; gratiarum actio,[Column 318]

post communionem. Hoc ponit pro omni oratione.

5. *Oratione*, id est, quotiescunque oratis, vel gratias refertis, tunc petite si quid a Deo petere vultis.

6. AUGUST. (*epist.* 121. *Ad prob. de orando Deo*, cap. 9, tom. II.) *Petitiones vestrae*. Non sic accipiendum est tanquam Deo innotescant, qui eas et antequam essent noverat. Sed nobis innotescant apud Deum per tolerantiam, non apud homines per jactantiam. Aut forte etiam innotescant apud angelos, qui sunt apud Deum, ut quodammodo eas offerant Deo, et de his consulant, et quod Deo iubente implendum esse cognoverint, hoc nobis vel evidenter, vel latenter reportent. Dixit enim angelus: Cum oraretis, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei.

7. AUGUST. (lib. XXII. *De civit. Dei*, c. 29, tom. V.) *Et pax Dei*. Pacem qua Deus ipse placatus est, sicut Deus novit, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli angeli; superat itaque omnem intellectum.

8. LANFR. *Pax Dei*, id est, qua in semetipso pacatus est, vel qua humanum genus reconciliavit sibi.

9. AUGUST. (lib. *De bono viduit*, c. 22, tom. IV.) *Quaecunque bonae famae*. Non neglexit ponere bonae famae; duobusque cuncta conclusit, ubi ait: *Si qua virtus, si qua laus*. Ad virtutem autem pertinent quae antea memoravit. Bona fama vero ad laudem.

10. AMBROS. *Gavisus sum*. In Domino dixit, ut non videretur ob pecuniam sibi directam laetari, sed propter propositum illorum qui miserunt.

11. LANFR. *Refluistis*, id est, pristinum largitatis[Column 319]

florem resumpsistis, ut aliqua mihi daretis, sicut dare mihi solebatis.

12. AUGUST. (lib. II, *Quaest. Evang.*, quaest., t. IV.) *Et satiari*. Interest non quid vel quantum alimentorum pro congruentia hominum atque personae suae, et pro suae valetudinis necessitate quis capiat, sed quanta facilitate et serenitate animi careat, cum his vel oportet, vel etiam carere necesse est, ut illud in animo Christiano [*al.*, Christiani] impleatur quod Apostolus dicit: *Scio et minus habere, scio et abundare in omnibus, et in[al., in omnibus] imbutus sum, et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati*.

13. AMBROS. *Verumtamen bene fecistis*. Hoc adjecit,[Column 320]

ut tale habens institutum, non existimetur contemnere illa quae ab illis missa sunt.

14. LANFR. *In ratione dati*. Nulla, inquit, mihi aliquid Ecclesia dedit, considerando quid daret, et quid a me acciperet. Est enim ratio dati et accepti, quoties perpenditur quod accipitur, et, secundum id,

aliquid rependitur.

15. AUGUST. (lib. XIII. *Confes.* c. 25, tom. I) *Non quia quaero.* Datum, est res ipsa quam dat qui impertitur haec necessaria, veluti est nummus, cibus, potus, vestimentum, tectum, adjutorium. Fructus autem bona opera, et recta voluntas datoris est[Column 319-320]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD COLOSSENSES.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 319]

ARGUMENTUM. Colossenses, et hi sicut Laodicenses, sunt Asiani, et ipsi praeventi erant a pseudoapostolis. Nec ad hos accessit ipse Apostolus; sed et hos per Epistolam corrigit. Audierant enim verbum ab[Column 320]

Archippo, qui et ministerium in eos accepit. Ergo Apostolus jam ligatus, scribit eis ab Epheso per Tychicum diaconum et Onesimum acolytum.[Column 319]

CAP. I.—1. AMBROS. In hac Epistola ostendit eminentiam eorum qui in Christo sunt, et superfluum legis custodiam, et post haec ad exhortationem egressus, super multis ac necessariis rebus, illis loquitur.

2. *Semper pro vobis.* Ordo est: orantes pro vobis propter spem quae reposita est vobis in coelis, id est[Column 320]

ut assequi possitis coelestia bona.

3. LANFR. *Sicut et in universo mundo.* Ne se solos putent esse Christianos, et per hoc deceptos. Vel ne sibi arrogant, si soli credidissent.

4. *Ex ea die qua audistis.* Multi audiunt, et non cognoscunt, id est approbant.[Column 321]

5. *Conseruo nostro.* Hunc commendat sciens quoniam utile est ut venerabilis sit discipulis magister.

6. *In parte sortis sanctorum.* Sors dicitur aeterna haereditas, quia sicut illud quod forte capitur, non meritis acquiritur; sic ea non meritis, sed Dei gratia donatur.

7. AMBROS. *In lumine,* id est, per suam cognitionem.

8. AUGUST. (*epist.* 107 *ad vitalem*, tom. II.) *Qui eripuit nos.* Potestas enim tenebrarum quid est, nisi potestas diaboli et angelorum? qui cum fuissent angeli lucis, in veritate per liberum arbitrium non stantes, inde cadentes facti sunt tenebrae

9. AUGUST. (lib. XV, *De Trin.*, c. 19, tom. III.) *Et transtulit.* Quod autem dictum est, *Filii charitatis suae*, nihil aliud intelligatur quam Filii sui electi [*al.*, dilecti].

10. AMBROS. *Qui est imago.* In homine Christo quasi in imagine invisibilem illam videmus naturam; nam apparens in futuro imaginis nobis ordinem retinebit, quoniam in eo quasi in imagine quamdam divinam continemus naturam.

11. LANFR. *Primogenitus.* Per hoc probat quia genitus est a Patre ante omnem creaturam.

12. *Primogenitus creaturae.* Prior, inquit, est omnibus; omnia enim eo sunt posteriora; nam omnia ab eo sunt creata.[Column 322]

13. *Primogenitus ex mortuis,* id est, primus resurgens, quia ipsa resurrectio quaedam generatio est, sicut in Evangelio: *In regeneratione cum sederit*, etc.

14. AMBROS. *Ut sit in omnibus.* Non causam dicit, sed illud quod consequebatur.

15. *Quia in ipso.* Plenitudinem Dei Ecclesiam vocat, et dicit, quoniam placuit Deo in Christo omnem plenitudinem, ut dicat omnem creaturam quae ab eo repleta est, probavit illi conjungere, et hoc latius consequitur.

16. LANFR. *Complacuit in ipso.* Complacuit sibi

Pater, ut in Christo habitaret omnis plenitudo tam divinitatis quam omnium virtutum.

17. *Per sanguinem crucis.* Qua hora sanguis redemptionis de latere Domini in cruce pendentis exivit, dimissum est peccatum Adae humano generi, et pacificata sunt coelestia et terrestria, quia tunc patuit hominibus introitus in regnum coelorum.

18. *Alienati*, id est, habentes alienatum et inimicum consensum.

19. AMBROS. *Quod praedicatum.* Grave admodum erat ut discederent ab illa re quae in communi ab omnibus clamabatur.

20. LANFR. *Qui nunc gaudeo.* Duplici causa commendat se, quia patitur, et gaudet in passionibus pro eis illatis.[Column 323]

21. *Ea quae desunt.* Passiones Christi fuerunt vincula, sputa, colaphi, verbera, ad extremum mors ipsa; quorum partem jam se passum, partem passurum se esse fatetur. Fortasse ea quae desunt vocat mortis angustias, quas adhuc passus non erat.

Et est ordo: adimplebo in carne mea eas passiones.

22. AMBROS. *Ut exhibeamus omnem.* Perfectionem statum futurum vocat cui boni nihil deesse videbitur.

CAP. II.—1. LANFR. *Volo enim vos scire*, etc.

Ratio cur se laborare dixerit, videlicet ne diceretur ex jactantia dixisse *labore*.

2. *In omnes divitias plenitudinis intellectus.* Ut habeant divitem et plenum intellectum, cognoscentes mysterium Dei Patris, quod est Christus Jesus. Qui enim perfecte scit Christum, scit quid de Deo sentiendum sit, et quomodo, et in quibus vivendum sit.

3. *In sublimitate*, id est, in altitudine verborum, et syllogismorum, et aliorum generum disputantium; non artem disputandi vituperat, sed perversum disputantium usum.

4. *Nam etsi corpore absens sum.* Ac si quis dicat: Vult nos aliquis decipere? ita; sed vos, inquit, contra illos firmati estis in fide. Quod satis scio, quamvis absens.

5. *Secundum traditionem.* Tradiderunt philosophi (quos homines vocat) Creatorem omnium non posse fieri creaturam; hominem non potuisse nasci ex virgine: Hominem mortuum revivere non potuisse, considerantes elementa mundi, has visibiles creaturas, in quibus animalia quae nascuntur, ex utriusque sexus commistione generantur, et in quibus quidquid moritur ultra vivere impossibile est.[Column 324]

6. AMBROS. *Secundum elementa*, id est, secundum dierum et temporum observantiam. Elementa enim mundi dicit solem et lunam, ex quibus dierum et temporum cursus effici videtur.

7. AUGUST. (lib. XII, *De Genes. ad litt.*, cap. 7, tom. III.) *Quia in ipso habitat.* Quia inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter neque enim divinitas corpus est, sed quia sacramenta Veteris Testamenti appellat umbras futuri; propter umbrarum comparisonem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem divinitatis, quod in illo impleantur omnia quae [*al.*, in] illis umbris figurata sunt, ac si quodammodo umbrarum illarum ipse sit corpus, hoc est figurarum illarum et significationum ipse sit veritas.

8. AUGUST. (lib. XVI, *contra Faust.*, cap. 29, tom. VI.) *In quo circumcisi.* Quid significat circumcisio carnis, nisi exspoliationem mortalitatis, quam de carnali generatione portamus? haec est fides nostra.

9. *Circumcisione non manufacta.* Resurrectio Christi quae facta tertio quidem a die passionis, sed octavo in diebus hebdomadis, ipsa nos circumcidit. Audi circumcisos vera petra, Apostolo admonente: *Si ergo resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt*

sapite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quae sursum sunt quaerite, non quae super terram. Resurrexit Christus abstulit nobis desideria carnalia, abstulit concupiscentias malas; abstulit superfluum cum quo nati eratis, et multo pejus quod male vivendo addideratis; circumcisi per petram, quare adhuc sapitis super terram?[Column 325]

10. AUGUST. (*epist. 59, ad Paul in quaest. 7. t. II.*) *Et praeputium carnis.* Praeputium vocat, quod significatur praeputium hoc est delicta carnalia, quibus expoliandi sumus.

11. AMBROS. *Delens quod adversum nos.* Chirographum adversum nos legem vocat eo quod erat contraria nobis hoc est non permittens assequi propter suam scrupulositatem. Hanc delevit resurrectione et immortalitate.

12. LANFR. *Decreti.* Decretum Dei fuit, *de ligno quod est in medio paradisi, ne comedas.* Hujus decreti violati chirographum (*id est, memoria*) delevit Deus, quando peccatum primi parentis humano generi, per fidem sanguinis Christi dimisit et ipsius praevaricationis peccatum oblivioni tradidit.

13. *Exspolians.* Spoliavit Christus infernales potestates animabus quas habebant, vel habiturae erant, in cruce pendens vel ad inferna descendens traduxit easdem potestates, id est, ab Ecclesia sua exterminavit, sicut in Evangelio dixit: *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras.* Vel fideles suos de infernis secum duxit confidenter, velut homo Deus sine peccato.

14. *Palam,* id est, in cruce, vel cum angelicis legionibus ad inferna descendens, triumphans illos, id est, vincens in semetipso, id est, in passione sui corporis, in praesentia suae majestatis.

15. *Nemo ergo.* Quia ergo in Christo circumcisi estis spirituali circumcissione, nemo vos nihil debentes legi judicet, id est, damnabiles faciat, suadens cibo vel potu abstinere, vel uti Judaeorum.

16. AMBROS. *Nemo ergo vos,* id est, nemo vos decipiat, aut bravium vestrum tollat.

17. HIERON. *Nemo vos judicet.* Nemo vos superet, nemo adversum vos bravium accipiat, sicut quis in certamine iniquitate agonistae, vel insidiis magistrorum perdit bravium.

18. *Nemo vos judicet.* Nemo vos judicet, et de his qui magistros legis esse jactant, in cibo et potu, quod alia munda sunt, alia immunda, aut in parte dici festi, ut alios dies festos putent esse, alios non[Column 326]

festos, quae erant umbra venturae felicitatis; spiritualis [f., spiritualiter] autem intellectus, veritas et corpus.

19. AUGUST. (*Or. advers. Judaeos, c. 1, tom. VI.*) *Aut Sabbatorum.* In illo requiem cum invenimus, vere sabbatizamus, et novae lunae observatio, vitae novae sanctificatio est, et Pascha nostrum immolatus est Christus, et azymum nostrum sinceritas veritatis, fermentum veritatis [*al.*, non habens vetustatis]; et si qua alia sunt, in quibus nunc immorari non opus est, quae illis veteribus adumbrata sunt signis, in isto habent finem, cujus regni non erit finis.

20. LANFR. *Aut Sabbatorum.* Dies festi, inquit, neomeniae et Sabbata significabant futura, et in ipsa significatione erant corpus Christi, id est, significabant corpus Christi, vel assumptum ex Virgine, vel Ecclesiam, qualis nunc est, vel in alio saeculo futura.

21. AMBROS. *Quae sunt umbra,* id est, in comparatione futurorum umbrae sunt omnia ista, unde ad significantiam umbrae, corpus adjecit, hoc dicens: *Quoniam Christus veritas est.*

22. LANFR. *Nemo vos seducat.* Nemo, inquit, vos decipiat, volens persuadere vobis ea quae nunquam intellexit, ostendens vobis in semetipso humilitatem

et religionem angelorum, ut citius eis credatis. Angelos autem vocat vel coelestes spiritus, vel sanctos praedicatores.

23. HIERON. *Volens in humilitate*. Adorabant enim militiam coeli. Unde Amos: *Tradidit eos ut servirent militiae coeli*.

24. AMBROS. *Volens in humilitate*. Nolite, inquit, intendere illis qui angelos dicunt indignari si lex non fuerit custodita, eo quod per angelos lex data esse dicatur et humilitatem quamdam simulantes, ostendere properant quasi qui legem contemnere metuant.

25. *Si mortui estis*. Si sic constituti estis quasi qui jam commortui estis Christo, et consurrexistis. Hoc dicit ab elementis mundi hujus.

26. HIERON. *Si mortui estis*. Elementa mundi, a[Column 327]

quibus mortui sumus, lex Moysi intelligenda est, quibus quasi elementis, et religionis exordiis Domini discimus quomodo elementa appellantur litterae, per quas, syllabas ac verba jungimus, et ad texendam orationem procedimus: sic elementis Veteris Testamenti ut ad Evangelicam plenitudinem veniat, sancti viri eruditur infantia.

27. LANFR. *Ab elementis*. Elementa vocat has visibiles creaturas, quae in tota universitate partes mundi sunt. Si, inquit, cum fidem Christi acceperitis, mortui, id est, separati estis ab abstinentia creaturarum mundi, Judaico ritu abstinebatis, quid adhuc tanquam viventes in eadem creaturarum mundi abstinentia Judaico ritu decernitis dicentes: *Ne tetigeritis, neque gustaveritis*, etc. Potest etiam intelligi cum [f., de] Christo, quasi diceret: si mortui estis sicut et Christus, id est, et Ecclesia Christi.

28. *Et ad non parcendum corpori*. Quae, scilicet carnes suillas non esse comedendas, constituta sunt ad non parcendum corpori, ut corpus affligatur; cibo enim substracto corpus affligitur. Vel non sunt constituta ad parcendum corpori, hoc est ad providendum corpori nostro; cum enim a mortiferis cibis abstinemus, corpori nostro providemus. Sed propter hoc non abstinent Judaei ab hujusmodi carnibus; nec ideo quod honestius possit saturari aliis quam prohibitis carnibus.

CAP. III.—1. AUGUST. (*Cont. Faustum* lib. XI, cap. 7, sub finem.) *Igitur si consurrexistis*. Non utique resurreximus sicut Christus, sed tamen secundum spem quae in illo [al., nobis in illo] est, jam nos cum illo resurrexisse testatus est.[Column 328]

2. AUGUST. (lib. *De resurr. mort.*, inter frag. 31, tom. X.) *Mortificate*. Spiritualia nequitiae dicit membra super terram. Nam sequitur, et exponit avaritiam, immunditiam, etc., quae illic exsequitur, exspoliantes, etc.

3. LANFR. *Membra vestra*, id est, partes veteris hominis, qui universitas peccati intelligitur, vel membrorum nostrorum concupiscentias.

4. *Servitus*. Hoc dicit propter imagines imperatorum quae nummis reperiuntur insculptae; unde qui nummis inserviunt quasi idolis, et simulacris servire videntur.

5. AUGUST. (lib. XXIV *contra Faust.*, tom. VI.) *Exspoliantes veterem*. Veterem hominem nihil aliud Apostolus dicit, quam veterem vitam, quae in peccato est, in quo secundum Adam vivitur.

6. LANFR. *Induentes novum*, id est, induentes vos novitatem, facite vos novum hominem.

7. AUGUST. (lib. XIV *De Trinit.*, c. 16, tom. III.) *Qui renovatur*. Ista renovatio, est reformatio mentis secundum Deum, vel secundum imaginem Dei; sed ideo dicitur secundum Deum, ne secundum aliam creaturam fieri putetur. Ideo autem secundum imaginem Dei, ut in ea re intelligatur fieri haec renovatio,

ubi est imago Dei, id est, in mente. Non itaque sic intelligamus secundum imaginem ejus qui creavit eum; quasi alia est imago secundum quam renovatur, non ipsa quae renovatur.

8. LANFR. *In agnitionem*. In agnitione Dei renovatur homo ad imaginem Dei: haec est enim imago Dei, ad quam creavit hominem, ut videlicet rationalis esset, et coelestia semper diligeret[Column 329]

9. AMBROS. *Quod est vinculum*. In futuro, inquit, saeculo ubi constiterimus, charitati colligati invicem permanebimus, nullam separationem ulterius sustinentes.

10. LANFR. *Domino Christo*. Quasi diceret: Quamvis jubeam quosdam ex vobis debere aliis subditos esse, quosdam diligere, alios aliis obedire et caetera quae sequuntur, in his tamen omnibus Domino Christo servite.

11. *Qui enim injuriam*. Ratio superiora probans, ab eo loco quo dicatur: *Mulieres*, etc.

CAP. IV.—1. AMBROS. *Tempus redimentes*. Praesens tempus ad utilitatem nostram comparantes.

2. GREG. *Tempus redimentes*. Tempus quidem redimimus, quando anteactam vitam, quam lasciviendo perdidimus, flendo reparamus.

3. LANFR. *Sermo vester in gratia*. Hic gratiam vocat bonam observantiam, quae per gratiam Dei datur, sicut ad Ephesios: *Ut det gratiam audientibus*. [Column 330]

4. *Et Marcus*. Propter hunc Marcum dissensio fuit inter Paulum et Barnabam, sicut in Actibus apostolorum legitur (Act. XV, 39). Quo audito, Colossenses ut auderent [*f.*, non auderent] nec Marcum nec Barnabam recipere, nisi imperatum eis ab Apostolo fuisset; ad utrumque enim referri potest, de quo

5. AUGUST. (*lib. De corrept. et grat.*, cap. 7, t. VII). *Ut stetis perfecti*. Nec aliud oramus, ut qui stat stet, nisi ut perseveret. Item Judas apostolus, cum dicit: *Ei autem qui potens est conservare eos* [*al.*, vos] *sine offensione, et constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos in laetitia*. Nonne apertissime ostendit Dei donum esse in bono perseverare usque in finem?

6. LANFR. *Et eam quae Laodicensium*. De dubitationibus suis Laodicensis epistolam ad Apostolum scripserunt, quam Apostolus Colossis legi praecipit, ut eorum Laodicensium nunc visa dubitatione, sciant quid respondeant, et eam quam eis scribit[Column 331]

Epistolam (54) ipsi Laodicensibus legi faciant; haec si esset Apostoli ad Laodicensis, diceret non Laodicensium, et plusquam tredecim [*f.*, quatuordecim] essent Epistolae Pauli.

7. AMBROS. *Et eam quae Laodicensium*. Apostolus non ad Laodicensis dicit, sed ex Laodicia, quam illi scripserunt ad Apostolum, in qua aliqua digna reprehensione (54) Negat Lanfrancus Epist. ad Laodicens. esse[Column 332]

inferebantur.

8. *Memores estote*. Hoc est, ad meam imitationem pro veritate nolite pigere.

9. LANFR. *Memores estote vinculorum meorum*. Memores eos esse vinculorum suorum rogat, vel, ut pro eo vinculato orent vel ut necessaria subministrent.[Column 331-332]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSES I. CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 331]

171 ARGUMENTUM.—Thessalonicenses sunt Macedones, qui, accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide etiam in persecutione civium suorum. Praeterea nec receperunt falsos apostolos, nec ea quae a falsis apostolis

dicebantur. Hos collaudat Apostolus, scribens eis ab Athenis per Tychicum diaconum et Onesimum acolythum.[Column 331]

CAP. I.—1. AMBROS. Apostolus scripsit ad Thessalonicenses hanc primam Epistolam, laudans eos quod sustinuerint fideliter in adversis pro fide certantes. Instruit vero eos et de illis quae apud eos inconvenienter geri cognoverat.

2. LANFR. *Paulus*. Non ponit nomen officii sui Apostolus. sicut in aliis Epistolis, ostendens hos esse bonos et perfectos.

3. AMBROS. *Ante Deum*. Ut dicat: quoniam placita Deo ista facitis.

4. LANFR. *Scientes, fratres dilecti*. Gratias agimus, vel quia scimus electionem, vel et vos, fratres, estis imitatores nostri.

5. *Et Spiritu sancto*, id est, in ostensione sancti Spiritus, per quem credentes spiritualia charismata accepistis.

6. AMBROS. *Sicut scitis*. Propter vos hoc dicit. Ut[Column 332]

eos ad reverentiam invitaret.

7. *Et vos imitatores*. Domini commemorationem faciens optime videtur exhortationem fecisse.

8. *Cum gaudio*. Neque enim aliter gauderent pro illis quae nondum videbantur.

9. LANFR. *A vobis enim diffamatus est*. Diceret quis: Sciebant tunc Macedones et Achaici eos verbum Domini accepisse. Ad hoc respondet: *A vobis enim diffamatus est*, sermo habetur de vobis inter eos de fide vestra.

10. AMBROS. *Servire Deo vivo*. Notandum est autem quod in simulacrorum abdicatione Deum et vivum et verum esse asseruit.

11. AUGUST. (lib. XV *De civit. Dei*, c. 25, tom. V). *Quem suscitavit*. Ira Dei non perturbatio est, sed iudicium quo irrogatur poena peccato.[Column 333]

CAP. II.—1. LANFR. *Nam ipsi scitis*. Ipsi annuntiant quod verum est; vos enim scitis qualem introitum. Vel alia ratio, cur ei non sit necesse loqui. Vel, eripuit nos ab ira ventura, nam ipsi scitis introitum nostrum, quanta in eo passi sumus.

2. AMBROS. *Quia non inanis fuit*. Scitis, inquit, quoniam non absolute neque fortuito ad vos venimus, sed passi multa.

3. LANFR. *Non quasi hominibus placentes*. Placere et in bono, et in malo invenitur, sed de quo placendi mihi hic locus sit, subjungit: *In sermone adulationis*. Adulari enim in malo semper invenitur.

4. AMBROS. *Nec quaerentes*. Cautissime posuit, *non quaerentes*; hoc est non hoc auspicantes, nec hanc habentes actus nostri intentionem.[Column 334]

5. AUGUST. (*enar. in ps. XLIX*, circa finem, tom. VIII). *Tanquam si nutrix*. Non nutrix filios alienos, sed nutrix fovens filios suos.

6. LANFR. *Memores enim*. Ostendit quomodo animam, id est vitam suam, eis tradidit.

7. AMBROS. *Quoniam cum accepissetis*. Eorum laudem commemorat, ut illorum alacritatem suscitet. Quae erga se sunt commemorat, ut eos ad reverentiam adducat.

8. *Vos enim imitatores*. Bene autem eos est adhortatus, commemorans illos, ut et ipsi sustineant.

9. LANFRANCUS. *Usque in finem*. Usque in finem quidam Judaei increduli erunt; tunc enim omnis Israel salvabitur.

CAP. III.—1. LANFR. *Timotheum*. Non in hac vice cum hac Epistola misit eum, sed priusquam hanc

Epistolam mitteret. Alioquin non cum eo salutasset eos in prooemio.

2. *Ipsi enim scitis*. Causam submovit cur moveri eos non oporteat, ipsamque auctoritatem [*f.*, auctoritate] eorum confirmat.

3. *Nam et cum apud vos*. Eamdem causam sua auctoritate confirmat.

CAP. IV.—1. AMBROS. *De caetero, fratres*. Postquam laudes consummavit, quas super fidei eorum dixerat infirmitate [*f.*, firmitate], hortatur ut de caetero vitae eorum diligentiam adhibeant.

2. LANFR. *Ut abstineatis vos*, etc. Praecepit vobis ut abstineatis a fornicatione, etc., usque ad hoc, *ut sitis sancti, quod vult Dominus* et hoc est: *Haec est enim voluntas Dei*.

3. *Non in passione*. Passio desiderii, quando peccatum desideratur, et non perficitur.

4. *Non enim vocavit*. Contrarium destruit, ut statuatur alterum contrarium, id est, essemus mundi.

5. *Itaque qui haec spernit*. Hoc ex superiori sententia colligitur, qua dixit: *Haec est enim voluntas Dei*. [Column 336]

6. *Dedit spiritum suum*. Id est, quia non solum superiora praecepta praedicandi nobis invexit, sed ut majoris auctoritatis in praedicando essemus Spiritum sanctum suum nobis dedit.

7. *Ipsi vos didicistis*, per inspirationem divinam, vel per evangelicum praeceptum, ubi a Christo de dilectione praecipitur.

8. *Etenim facitis*. Alia causa cur de charitate non habeat eis necesse scribere.

9. *Rogamus vos*, etc. Contra eos qui inquirebant omnia otiosi, nihil laborantes.

10. *Nolumus autem vos*. Ad illos qui dolebant de amicis, quasi non resurrecturis.

11. AUGUST. (serm. 31, *De verb. Apost. cap. 7*, tom. X). *Nolumus autem*. Nam ideo et dormientes eos appellat. Scripturae veracissima consuetudo, ut cum dormientes audimus, evigilatuos minime desperemus.

12. AMBROS. *Nolumus autem*. Bene non tristitiam ademit, sed immensam eam perhibuit comparatione adversariorum, ad verecundiam eos devocans, et quod illi non habent spem. [Column 337]

13. *Hoc vobis dicimus*, hoc est, secundum revelationem.

14. *Quoniam ipse Dominus*. Jussum vel tubam vocat vocem archangeli qui dicet: *Surgite*.

15. AUGUST. (lib. XX *De civit. Dei*, cap. 20, tom. V). *Deinde nos*. Si ergo sanctos qui reperiuntur Christo veniente viventes. eique in obviam rapiuntur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patientur [*al.*, patiemur] angustias, sive ubi dicit: Tu quod seminas non vivificabitur, nisi moriatur. Sive ubi dicit: Omnes resurgemus, ut [*al.*, aut] omnes dormiemus.

CAP. V.—1. LANFR. *De temporibus*. De temporibus, an aestate vel hieme, an die vel nocte, venturus sit ad iudicium Christus.

2. *De momentis*, id est, qua hora diei vel noctis.

3. *Ipsi enim diligenter*. Quasi dicat: Non indigetis, quia nihil aliud scriberem nisi quod vos scitis, diem videlicet Domini clam venturum, nec tempora nec momenta aliquo sciente.

4. *Cum enim dixerint: Pax*. Defuncto Antichristo putabant stulti se amplius securos; sed tunc cito veniet interitus, et tunc bene erit nobis qui evademus, sicut mulier partum.

5. AUGUST. (epist. 80, *ad Hesich.*, tom. II). *Cum dixerint pax*. Quid est quod ait Apostolus: *Cum dixerint pax et securitas*? Cum enim dixisset Evangelium: *Arescentibus hominibus prae timore et exspectatione*;[\[Column 338\]](#)

continuo subjunxit: *Nam virtutes coelorum movebuntur; et tunc videbunt filium hominis venientem cum potestate magna et majestate*. Videamus itaque, ne forte melius intelligatur, non ea modo impleri quae praedicta sunt in illis verbis, sed tunc potius esse ventura, quando sic erit tribulatio universo orbi ut ad Ecclesiam pertineat quae in universo orbe tribulabitur, non ad eos qui tribulant eam. Ipsi enim dicturi sunt: *Pax et securitas*, ut repentinus illis superveniat interitus, et eos adventus Domini, sicut fur in nocte, comprehendat.

6. AUGUST. (*expos. psal.* CXXXI, tom. VIII). *Nocte dormiunt*. Noctem dicens iniquitatem, in qua illi obdormierunt cupiendo ista terrena, et omnes istae felicitates quae videntur saeculi, somnia sunt dormientium; et quomodo qui videt thesauros in somniis, dormiens dives est? sed vigilabit et pauper erit: sic omnia vana ista hujus saeculi, de quibus gaudent in somno. Evigilabunt quando nolunt, si non modo evigilant quando utile est, et inveniunt somnia fuisse illa

7. AMBROS. *Et sive vigilemus*, id est, sive secundum praesentem vitam in adventu Domini habeamus, sive egressi fuerimus a vita hac omnes vitam incorruptam acquiramus.

8. LANFR. *Ut noveritis eos*. Genus locutionis, cum dicimus cui nihil dare volumus: Non nosco te nescio te.

9. AMBROS. *Ut habeatis illos*, id est, plurimo honore dignos existimate, non resultantes quando vos[\[Column 339\]](#)

corrigere cupiunt, et horum contumaciam videtur significasse.

10. *Rogamus vos*. Ad doctores vertit sermonem: necessarium enim erat et hos exhortari, ut non discederent ab opere propter quorundam contumaciam

11. AUGUST. (*lib. De corrept. et grat.*, cap. 16, t. VII). *Corripite inquietos*. Ubi intelligendum est tunc potius malum pro malo reddi, si corripiendus non corripitur, sed prava dissimulatione negligitur.

12. LANFR. *Videte ne quis malum*. Malum pro malo reddit qui quem corrigere potest impunitum dimittit.

13. AMBROS. *Semper gaudete*, id est, pro omnibus tristitiis quae vobis accidunt.

14. AUGUST. (*lib. De haeresib. ad Quodvultdeus*, haeres 57, tom. VI.) *Sine intermissione*. Dominus ait: *Oportet semper orare, et non deficere*. Et Apostolus: *Sine intermissione orate*. Quod sanissime accipitur sic ut nullo die intermittantur certa tempora orandi.

15. AUGUST. (*lib. Sent. Prosp.*, sent. 3, tom. III). *Gratias agite*. Vera fidelium humilitas est in nullo superbire, in nullo murmurare, nec ingratum esse, ne querulum, sed in omnibus judiciis gratias Deo agere, Dominumque laudare, cujus omnia opera aut justa sunt, aut benigna.

16. AMBROS. *Spiritum nolite*. Apud Thessalonicenses quidam erant qui non suscipiebant ea quae[\[Column 340\]](#)

in operationem spiritualem profitebantur, quia confingebant, seductorum causa, studio cautelae, se id declinare. Fiebant autem ista ab indisciplinatis, eo quod a prophetis arguebantur. Ideo dixit: Nolite spiritualem operationem prohibere, sed si, inquit, seductores timetis, accipite illa quae dicuntur probantes illa.

17. AUGUST. *Spiritum nolite extinguere*. Si quis per Spiritum loquitur nolite impedire; nolebant

enim quosdam audire, quia Apostolus dixerat ne reciperent pseudoapostolos. Vel scientiam per Spiritum eis collatam, vel Spiritum in aliis nolite extinguere.

18. AMBROS. *Integer spiritus*. Orat ut tributa Spiritus gratia integra in illis custodiatur, nullam sustinens minorationem.

19. AUGUST. (lib. IV, *De anima et orig. ejus, ab Vincent. Vict.*, cap. 2, tom. VII). *Spiritus vester et anima*. Quamvis proprie dicatur spiritus, non universa anima, sed aliquid ipsius; sicut dicit Apostolus: *Et integer spiritus, et anima, et corpus*. Vel illud multo expressius in libro Job: *Absolvisti animam meam a spiritu meo*. Tamen universa anima vocatur hoc nomine. Cum enim constet aliquid esse in anima quod proprie spiritus nominetur, illud etiam ego dico proprie vocari spiritum quo ratiocinamur et intelligimus, quando ita distincte ista dicuntur.

20. AMBROS. *Fidelis est*. Hoc adjecit ut de oratione dubii habeantur.[Column 339-340]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSES II
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 339]

ARGUMENTUM.—Ad Thessalonicenses secundam scribit Epistolam Apostolus, et notum facit eis de temporibus novissimis et de adversarii dejectione.[Column 340]

Scribit hanc Epistolam ab Athenis per Titum diaconum et Onesimum acolythum.[Column 339]

CAP. I.—1. AMBROS. Scribit hanc Epistolam primum collaudans eos; deinde instruit eos ne existiment incumbere sibi consummationem temporum; et de Antichristo.[Column 340]

2. LANFR. *Paulus*, etc. In superiori Epistola dixit de die iudicii: *Nos, qui residui sumus, non praeveniemus eos qui dormierunt*. Modo autem, ne isti suo tempore existiment hoc futurum, determinat[Column 341]

quando sit futurum, quod nisi fecisset, vel falsus esse crederetur, vel dies iudicii a posterioribus amplius non exspectaretur.

3. AUGUST. (*lib. De grat. et lib. arb.*, c. 18, tom. VII). *Gratias agere*. Hoc dixit ne forte de tanto bono, quod ex Deo habebant, tanquam ex seipsis id habebant [*al.*, habentes], extollerentur. *Quod ergo supercrescit fides vestra*, inquit, *et abundat charitas uniuscujusque vestrum, gratias agere debemus Deo*, non ita vos laudare, tanquam hoc ex vobis habeatis.

4. AUGUST. (lib. XXII *Cont. Faust.*, c. 20, ante finem). *Tribulationibus quas sustinetis*. Hinc enim intelligitur quomodo non parcatur impiis, tanquam praecisis ad combustionem, quando justis non parcutur propter perficiendam purgationem.

5. LANFR. *Tribulationibus quas sustinetis*. Tribulationes quas sancti in hac vita tolerunt in exemplum justi iudicii Dei, quo judicabit reprobos in fine mundi; qui enim sic horribiliter, et tamen juste, judicat eos qui peccant, et prius peccata plangunt, quam juste judicabit eos qui nunquam plangunt, et tamen peccare non desinunt.

6. *In exemplum justi iudicii Dei*. Vel, opera hominum sunt exemplum, id est, ostensio, quod Deus justus sit, in dando bonis bona, malis mala.

7. AMBROS. *Admirabilis*. Ordo est: admirabilis videbitur in die illo; vult dicere, admirabilis videbitur in die illo in his qui crediderunt, et quod nostram doctrinam suscepisti [*f.*, suscepistis].

8. LANFR. *Quia creditum*. Causam reddit cur requiem tribuat illis, quia videlicet testimonium quod de die iudicii super eos protulit, velut de loco altiori loquens, creditum sit ab illis.

9. *In die illo in quo*. Ordo: in quo iudicii die ut

dignetur (id est, dignos judicet) vocatione sua vos[Column 342]

Deus, oramus semper. Vel in quo, id est, pro quo vitando periculo. semper orandum est.

CAP. II.—1. AMBROS. *Et nostrae congregationis.*

Dicit enim Christi adventu congregationem tunc ad eum futuram.

2. *Terreamini*, id est, sive quis spirituali in operatione id permittat se dicere, sive ex verbo et Epistola nostra sit edoctus

3. AUGUST. (ep. 80 *ad Hesic.*, tom. II). *Quasi inflet.* Vigilare debet Christianus ne imparatum eum inveniat Domini adventus. Imparatum autem illum inveniet dies ille, quem imparatum inveniet suus vitae hujus dies ultimus.

4. AUGUST. (lib. XX *De civit. Dei*, cap. 19, tom. V).

Ne quis vos seducat. Ne quis vos seducat ullo modo: *Quoniam, nisi venerit refuga primum*, etc. Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse, dieque iudicii: hunc enim appellat diem Domini non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique a Domino Deo.

5. *Quoniam, nisi venerit.* Impossibile est discessionem fieri ubi accessio prius facta non sit; necesse est ergo, inquit, impleri accessionem, de qua dictum est: *In semine tuo benedicentur omnes gentes*; et: *Venient omnes gentes ad eum*. Quo impleto incipiet discessio, de qua dicitur: *Ex abundantia iniquitatis refrigescet charitas*, quia discessione completa, quasi jam parato jumento, opportunum erit adesse sessorem, id est, revelati filium perditionis. Dicit autem, cum apud eos esset, haec eadem illis dixisse, eosque advertere debere quod non sit revelandus Antichristus, nisi suo tempore, id est, opportune.

Quem enim locum inventurus erat tempore apostolorum, martyrum, confessorum, vel non refrigeratae charitatis? Quod autem in tantum quandoque[Column 343]

abundatura sit iniquitas, ex eo, inquit, colligi potest quod in ipsis principiis accessionis apparent quaedam primitiae discessionis, ut quidam se Christi discipulos simulent, neque de futuro debere, cum hoc tantum sufficiat, ut teneat quisque in religione quod tenet, in quo in eo permaneat, donec de medio fiat, id est, de aperto innotescat homo ille, impleturus personam iniquitatis, qui tunc futuri sunt illi videant; mihi autem in anima morituro, quo valet rescire post quot annos prius esse fieri ascensionem, consequenter discessionem, et sic demum adesse diem Domini.

6. AMBROS. *Nisi venerit.* Discessionem vocat tempus illud, eo quod paulo minus omnes tunc discedent a pietate; et peccati hominem dixit, eo quod peccatum ministrabit; et filium perditionis, utpote perditioni subdendum.

7. LANFR. *Quod dicitur Deus*, id est, super omnes sanctos, qui dicuntur dii, et supra Deum [*f.*, eum], qui colitur Deus.

8. AUGUST. (lib. XX *De civit. Dei*, cap. 19). *Ita ut in templo.* Hoc loco intelligi Antichristum volunt, rectiusque putant etiam Latine dici, sicut in Graeco est, non in templo Dei, sed in templum Dei sedeat, tanquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia, sicut dicimus sedet in amicum, id est, velut amicus.

9. AMBROS. *Et nunc quid detineat*, id est, Deus interim detinet eum.

10. *Nam mysterium*, hoc est, non aperte apostasiam operatur, sed ministerio per suos a pietate tentat divellere.

11. LANFR. *Nam mysterium.* Mysterium iniquitatis suae in Nerone, et caeteris membris suis Antichristus tunc operatur, quia per unanimitatem et magnitudinem iniquitatis, quae per eos exercebat,[Column 344]

quanta sit iniquitas quae per semetipsum exercebat [*f.*, exercebit], ostendebat. Et est probatio quod revelandus

- sit.
12. AMBROS. *Tantum ut qui tenet*, hoc est, ubi diffinitio Dei, quae ejus prohibet adventum, cessabit, tunc ille apparebit.
13. LANFR. *Ut qui tenet*. Romanum designat imperium, quo destructo veniet Antichristus. Hoc est enim quod dicit: tantummodo hoc restat ut Romanus imperator, qui tenet hunc mundum, teneat donec de medio fiat, id est, penitus auferatur; de medio enim fieri, est de communi hominum aspectu auferri.
14. AUGUST. (*ibid.*). *Ut qui tenet*. Illud tamen quod Apostolus dicit, tantum quomodo tenet, teneat donec de medio fiat, id est, de medio tollatur; et tunc revelabitur iniquus, per quem significari Antichristum nullus ambigit.
15. AMBROS. *Quem Dominus Jesus*. Subito de coelo apparens Christus, et solummodo clamans, cessare faciet ab opere totum illum expendens hoc dicit: *Spiritu oris*.
16. LANFRANCUS. *Illustratione*, id est, claritate, quae tanta erit ut visa ea moriatur.
17. *Prodigiis mendacibus*. Mendacia vocat, prodigia Antichristi, vel quia non erit quod apparebit, vel quia perituris mendacia suadebunt.
18. *Pro vobis fratres*. Pro vobis, subaudis instruendis, ut et vos pro collatis beneficiis, similiter gratias referatis; vel quia et vos vocati estis, ut paulo post dicitur.
19. *In acquisitionem*, id est, ut vos essetis ei acquisitio, in qua Dominus Jesus Christus glorificetur, ut et vos acquiratis gloriam quam Dominus Jesus Christus habet.[Column 345]

- CAP. III.—1. LANFR. *Fidelis autem*, id est, verax, qui adfuturum se promisit fidelibus suis usque in finem saeculi.
2. AMBROS. *Fidelis autem*. Hoc ad verba orationis quae fecerat reddidit.
3. *Dominus autem dirigat*, id est, contingat vobis permanere in illa charitate, quae est erga eum, tolerantibus etiamsi aliquid conveniat pro eo pati. Et quod dixit, Dei et Christi, in commune id positum esse videtur.
4. LANFR. *Ipsi enim scitis*. Quasi diceret: Non est opus ut exponam hanc traditionem, de qua loquor,[Column 346]

- quia vos eam scitis.
5. *Nam et cum essemus*. Alia ratio, cur in labore et fatigue in incessanter apud eos operatus sit; sic enim eis facere, dum apud eos esset, suadebat.
6. AMBROS. *Quod si quis*, id est, per Epistolam loquimur.
7. *Salutatio mea*. Hoc adjecit, quia qui consummationem saeculi dicebant esse propinquam, suadebant hoc quasi ex Epistola Apostoli; hoc autem additur ut nihil contrarium recipiant his quae hic scripta sunt.[Column 345-356]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM I.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 345]

183 ARGUMENTUM. Timotheum instruit et docet de ordinatione episcopatus, et diaconii, ac ecclesiasticae[Column 346]

disciplinae, scribens ei a Laodicea per Tychicum diaconum.[Column 345]

- CAP. I.—1. AMBROS. *Neque intenderent*. Eo quod Judaei tunc multam sollicitudinem expendebant, ut ostenderent Christum non ex Abraham, sed ex David descendisse.
2. LANFR. *Genealogiis*. Generationibus, quotannis[Column 346]

videlicet vixerit Mathusalem et caeteri. Vel generationibus Christi, quomodo concordent, vel discordent;

videtur enim discordare ibi Lucas a
Matthaeo.[Column 347]

3. AMBROS. *Finis autem praecepti*. Dividens illa
quae conveniebat praecipere eis, et a quibus se cohibere
debuerant, inquit: *Finis praecepti est
charitas*.

4. AUGUST. (serm. 39 *De tempore*, tom. X). *Finis
autem*. Quid est autem praecepti finis, nisi praecepti
adimpletio? Et quid est praecepti adimpletio, nisi
legis plenitudo? Quod ergo ibi dixit: *Plenitudo legis
charitas*, hoc etiam hic dixit: *Finis praecepti est
charitas*.

5. LANFR. *Finis autem praecepti*. Praecepti, id est,
praeceptorum, quorum finis est charitas, id est,
dilectio Dei et proximi. Sicut in Evangelio: *In his
duobus mandatis tota lex pendet et prophetae*.

6. AUGUST. (lib. I *De doct. Chr.*, cap. 40, tom. III).
Charitas de corde. Cum enim diceret charitas, addidit
de corde puro, ut nihil aliud quam in quod
diligendum est diligatur. Conscientiam vero bonam
subjungit propter spem. Ille enim se ad id quod
credit et diligit perventurum esse desperat, cui
malae conscientiae inest scrupulus. Tertio *et fide*,
inquit, *non ficta*; si enim fides nostra mendacio
caruerit, tunc et non diligimus, quod diligendum
non est, et recte vivendo id speramus, ut nullo modo
fides nostra fallatur.

7. AMBROS. *Scimus autem quia bona*. Ne videretur
legem incusare, hoc dixit.

8. *Sciens hoc*. Ne videatur conversationem legis
iterum introducere.

9. AUGUST. (*expos. Ep. ad Galat.*, cap. II, tom.
IV). *Lex non est posita*. Deo vivit, qui sub Deo est;
legi autem, qui sub lege est. Sub lege autem vivit,
in quantum quisque peccator est, id est, in quantum[Column 348]

a veteri homine non est mutatus: sua enim vita
vivit, et ideo lex supra illum est; quia qui eam
non implet, infra illam est; nam justo lex posita
non est, id est, imposita, ut supra illum sit. In illa
est enim potius quam sub illa, quia non sua vita
vivit; cui cohaerendo lex imponitur; ut enim sic
dicam, ipsam quodammodo legem vivit, qui cum
dilectione justitiae juste vivit.

10. LANFR. *Plagiariis*. Plagiarii sunt clam transferentes
homines de patria in patriam, et
vendentes.

11. AMBROS. *Secundum Evangelium*. Quae ab illo
nobis tribuitur, et beatum dicit eo quod beatitudinem
in natura habeat immutabilitatem [*f.*, in
mutabilitate].

12. AUGUST. (serm. 9 *De verb. Apost.*, cap. 6,
tom. X). *Quorum primus*. Apostolus novissimus,
peccator primus. Et hic quomodo primus peccator?
Quorum primus ego sum. Quia omnibus prior sum,
ergo pejorem voluit intelligi primum.

13. LANFR. *Ad informationem*, id est, hi qui in
Christum sunt credituri, in magnis peccatis non
desperant de misericordia Dei, in eo videlicet exemplo
informati.

14. *Secundum praecedentes*. Spiritus sanctus semper
praedicebat Apostolo quidquid oportet eum injungere
Timotheo. Et est sensus: Commoneo te
secundum quod inspiratio sancti Spiritus suggerit
mihi.

15. AMBROSIUS. *Secundum praecedentes*. Hoc secundum
revelationem divinam, tui faciens electionem,
commisi doctrinae opus.[Column 349]

16. LANFR. *Bonam conscientiam*. Conscientiam
vocat cogitationes, in quibus summopere observanda
est humilitas, qua spreta, in magnos quidam devenerunt
errores, sicut in Epistola ad Romanos
legitur

17. AMBROS. *Quos tradidit*. Ecclesiae alienationem Satanae traditionem vocat, ostendens per hoc quantum malum sit de Ecclesia excludi.

CAP. II.—1. AUGUST. (epist. 59, *ad Paulin.* qu. 5, solut). *Obsecrationes*. Obsecrationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici; orationes, cum benedicatur et sanctificatur, et ad distribuendum comminuitur, quam totam benedictionem fere omnis Ecclesia Dominica oratione concludit; interpellationes autem, sive, ut vestri codices habent, postulationes fiunt, cum populus benedicatur; quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit, quam etiam in his verbis ultimam commendavit Apostolus. Haec autem praecipua causa fuit ut, his breviter praescriptis atque significatis, non putaretur esse negligendum quod sequitur.

2. LANFR. *Ut quietam*. In pace principum quies et regimen servatur Ecclesiarum; nam in bellis et discordiis eorum tranquillitas dissipatur, tepescit pietas, distinctio solvitur, distinctione soluta morum castitas violatur.

3. AMBROS. *Hoc enim bonum est*. Et hoc probat adjiciens: *qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire*. Quod ostendit dum adjecit, Unus est enim Deus, hoc est, quia omnium est Dominus; sed et ille Mediator, qui nos homines nititur Deo copulare, unus est et hic homo, et per omnia necessarium ostendit quod conveniat de omnibus sollicitudinem impendere, eo quod Deus curam omnibus adhibet, et omnium Dominus est, et[Column 350]

quod ipse Christus similiter omnibus appropinquare videtur proprietate naturae; et omnibus praebuit beneficium, pro omnibus passionem suscipiens.

4. LANFR. *Unus enim Deus*. Ad hoc respondet quod dixit singulariter: Salvatore nostro Deo, *vult omnes salvos fieri*, quia unus Deus omnium, et unus Mediator est causa. Vel ab effectu probat: *Vult omnes salvos fieri*, quia seipsum dedit redemptionem pro omnibus.

5. *Testimonium*. Testimonium vocat quae de Christo praedixerunt prophetae vel quod de seipso Christus protulit, videlicet quando passurus, resurrecturus, etc., congruis temporibus reipsa et eventu confirmatum est.

6. AMBROS. *In omni loco*. Ordo: in omni loco extollentes sanctas manus, in quo orant.

7. *Sine ira*. Quod dixit *sine ira*, hoc est neminem odientes. Quod dixit sine disceptatione id est, ut fidei mente non dubitent accipere quod postulant; et ex altero charitatem erga proximum, et ex altero erga Deum commendat.

8. LANFR. *Mulier in silentio*. Mulier in silentio discere jubetur, quia, dum loquitur, magis ad luxuriam irritat et irritatur.

9. AMBROS. *Docere autem*. Necessaria erat illo tempore haec praeceptio, quando prophetissae erant.

10. LANFR. *Neque dominari in virum*. Mulier non debet dominari, indignior enim est homine ut Eva, posterius enim quam Adam formata est, quia ille prius. Item quia indignior est, nam seducta est, quae per partem damnata, per partem liberabitur. Dicitur Adam non esse principaliter seductus, sed amore mulieris, sicut Salomon et alii multi.

11. AUGUST. (lib. XIV *De civit. Dei*, cap. 11, t. V). *Adam non est seductus*. Sicut enim Aaron erranti ad idolum fabricandum non consentit inductus, sed cessit obstrictus nec Salomonem credibile est errore[Column 351]

putasse idolo esse serviendum, sed blanditiis femineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum. Ita credendum est illum virum suae feminae uni, unum hominem homini conjugem conjugii, ad legem Dei transgrediendam

non tanquam verum loquenti credidisse
seductum, sed sociali necessitudine paruisse.

12. LANFR. *Adam non est seductus*. Seductus in
ea re in qua Eva; neque enim vel Deum, vel Dei
similem pro pomi comestione futurum esse se credidit,
certissimeque se noverat male facere, et mendacium
esse quod suadebatur sibi a muliere; sed
utrumque posse fieri existimavit, et uxori suae morem
gerere, et peracti sceleris acta poenitentia a Deo
posse veniam obtinere. Minus ergo peccavit qui poenitendi
intentionem habuit quam ea quae neque de
poenitentia neque de venia in praevaricatione aliquid
cogitavit, sed Deum Deoque similem potius per inobedientiam
se fore existimavit.

13. AMBROS. *Adam non est seductus*, eo quod illius
seductionis mulier causa videtur exstitisse.

14. *Salvabitur autem*. Ostendit quod salute videtur
digna esse progenies per eas mulieres quae ad
pietatem respiciunt. Nec de Eva hoc dixit, sed de
genere loquitur.

15. AUGUST. (*expos. in psal. LXXXV*). *Salvatur autem*.
Salvabitur ergo mulier, quae in typo carnis accipitur
per filiorum generationem, id est, si faciat bona
opera (sed non ubicunque) in fide vera, in fide catholica,
in societate unius Ecclesiae pariat opera
sua; propterea et de illa cum quereretur Apostolus,
subjicit: *Salva autem erit per filiorum generationem,*
si permanserit in fide, et dilectione et sanctificatione.

CAP. III.—1. AUGUST. (lib. X *De civit. Dei*,
cap. 19). *Si quis episcopatum. Ait Apostolus: Si quis*
episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Exponere
voluit quid sit episcopatus, quia nomen est
operis, non honoris. Graecum est enim atque inde
ductum vocabulum, quod ille qui praeficitur, super[Column 352]

intendat, curam eorum scilicet gerens. Scopos
quippe intentio est; ergo ejpiskopei'n si velimus
Latine *superintendere* possumus dicere, ut intelligat
non se esse episcopum qui praeesse dilexerit, non
prodesse curat.

2. LANFR. *Episcopatum*. Episcopatus est super
suam et aliorum vitam intentio, quod qui desiderat,
bonum opus desiderat.

3. *Unius uxoris*, id est, qui unam tantum uxorem
habuerit, vel in laica persona, vel in gradibus
licitis.

4. AMBROSIIUS. *Sobrium*, ita ut cum sollicitudine
prospiciat ea quae conveniunt.

5. *Ornatum*, conversatione, motu, specie.

6. *Pudicum*, eo quod in commune virorum et
mulierum constituitur doctor.

7. LANFR. *Si quis autem domui suae*, etc. Talis
debet eligi qui sciat domui suae praeesse; nescius
enim minoris, ignorat majora.

8. AMBROS. *In superbiam elatus*. Unde extollens
se propter magisterium, nihil differt a diabolo *qui*
minister Dei creatus est, adniscus est sibi nomen et
honorem Dei.

9. *In laqueum diaboli*. Alia causa, id est, ne in
antiqua praecipitet delicta eo quod nuper ab exterioribus
recessisse videtur.

10. LANFR. *In laqueum diaboli*. Solet evenire iis
qui ab aliis despiciuntur, ut despicientes se et ipsi
despiciant, et sic in iram et odium, et caeteros diaboli
laqueos incidunt.

11. AMBROS. *Habentes mysterium*. Mysterium
vocat illud dogma quod est de Christo.

12. *Non detrahentes*. Eo quod necessarie fieri
soleat ut caeterae mulieres confiderent ea quae desunt
referant.

13. *Gradum bonum*. Non in praesenti saeculo
dicit.[Column 353]

14. LANFR. *Ecclesia Dei vivi, columna*, etc. Ecclesia,
id est, fideles sunt columna veritatis, id est,

ut ipsam veritatem, id est Christum, ne perversi subvertant, directe sustentant.

15. AMBROS. *Dei vivi*. Optime adjecit Dei vivi, ut ostendat ex hoc Ecclesiae dignitatem.

16. LANFR. *Columna*. Ecclesia Dei in magnis viris columna est, qui alios sustinent; in eisdem etiam firmamur cum veritatis firmamento, quia ipsi verbis et miraculis veritatem Evangelii confirmant.

17. AMBROS. *Manifeste*. Quia Ecclesiam columnam veritatis dixit, ostendit ipsam veritatem, quae sit.

18. LANFR. *Magnum est pietatis sacramentum*. Veritas et sacramentum quod hic habetur, id est, Christus, qui est veritas et sacramentum, manifeste magnus est.

19. AMBROS. *Justificatum*. Humanae naturae hoc aptatur, quia spiritus habitationem in baptismo accepit.

20. *Apparuit*. Hoc est, perspicuus angelis factus est.

CAP. IV.—1. LANFR. *Spiritus autem manifeste*, etc. Vel columna Christi firmabit Ecclesiam contra impugnantes a fide discedentes, et quod discederent spiritus manifeste dicit.

2. *Et cauteriatam*. Cauterium, ferrum quo aduritur rei facies.

3. AMBROS. *Habentium suam*. Qui enim de castitate se simulant disputare, omnem spurcitiam in se perpetrare inveniuntur.

4. LANFR. *Prohibentium nubere*, etc. Praecipit ei ut interdicat eis spernere cibos, non nubere, et praedicare per spiritum, quia hoc prohibetur eis a pseudoapostolis.[Column 354]

5. AUGUST. (*exposit in psal. CXLIII*, tom. VIII, et lib. VI *Cont. Faust.* c. 7, initio). *Quia omnis creatura*. Animalia quaedam non natura sed significatione immunda dixisse; itaque [*al.*, ita quod], verbi gratia, si de porco et agno requiratur, utrumque natura mundum est, quia omnis creatura Dei bona est; quaedam vero significatione agnus mundus, porcus immundus.

6. LANFR. *Haec proponens fratribus*. Duplex commodum sibi promittit, scilicet quia bonus minister, et doctrinam ipso usu assequitur.

7. AMBROS. *Enutritus*. Proficiet, inquit, hoc et tibi; nam dum debita sollicitudine doces alios, assidua meditatione nutris.

8. *Exerce autem te*. Exercitationem pietatis, diligentiam doctrinae dixit.

9. LANFR. *Corporalis exercitatio*. Datur intelligi quia in vigiliis, jejuniis, labori manuum et caeteris corporalibus laboribus se exercebat, operibus misericordiae non adeo intentus.

10. AUGUST. (*exposit. in psal. CXLIII*, tom. VIII). *Promissionem*. Sinistra ejus sub capite meo. Non me deserit et in temporalibus necessariis, sed tamen ipsa sinistra sub capite erit, non capiti praeponetur, sed erit sub capite. Et dextera ejus amplectitur me, pollicens vitam aeternam. Ita enim sinistra sub capite, dextera super caput, impletur quod sic dictum est, *promissionem habens praesentis vitae, et futurae*; quod in praesenti, sinistra sub capite; quod in futuro, dextera ejus complectetur me.

11. LANFR. *Promissionem habens vitae*. Quia per opera melius habet homo et in hoc saeculo, et in futuro.

12. *Per prophetiam*. Prophetiam vocat inspirationem[Column 355]

nem sancti Spiritus, per quam praesciebat quid de hoc et de caeteris esset acturus.

13. *Presbyteri*. Presbyteri pro presbyterorum; pauciores enim tribus esse non possunt, et vocat presbyterum episcopum

14. *Attende*, id est considera qualiter vivas, et

qualiter doceas.

CAP. V.—1. AMBROS. *Seniorem ne increpaveris*.

Vult dicere: Nulli invehas te, neque sis acerbus aut amarus.

2. LANFR. *Seniorem*. Non tantum aetate quantum moribus seniorem oportet hic intelligi; de qua senectute Salomon dicit: *Cani sunt sensus hominis, et aetas senectutis, vita immaculata*.

3. *Castitate*. In alloquio juvenularum, rectissime juvenis de omni castitate admonetur, ut nec saltem minima titillatione moveatur.

4. AMBROS. *Viduas honora*, id est, ecclesiasticis bonis ale.

5. *Discat*. De filiis ac nepotibus dixit, non de viduis.

6. LANFR. *Parentibus*. Parentes vocat, quos superius filios et nepotes vocavit. Tota progenies parentela dicitur; unde et in mundana lege parenti et a parente jam succedere jubentur, quibus mutuam vicem reddere, et in servitutis [f., senectute, vel servitiis] eorum subsidia et adminicula rependere.

7. *Quae vere vidua*. Vere vidua est, quae et moribus ornata est, et neminem habet qui [f., cui] diligentiam adhibeat.[Column 356]

8. *Si quis autem suorum*. Melius est veritatem ignorare quam cognitam postponere; quod facit qui suos non curat.

9. AUGUST. (lib. XIX *De civit. Dei*, cap. 14., tom. V). *Si quis autem*. Ad eos quippe habet opportuniorem, facilioremque aditum consulendi, vel naturae ordine, vel ipsius societatis humanae.

10. AMBROS. *Si quis autem*. Hoc ad illud refertur: *Si qua vidua filios et nepotes habet*, discant.

11. *Vidua eligatur*. Redit aliud [f., ad illud]: *Viduas honora*.

12. *Cum enim luxuriatae*, hoc est, ubi fuerint inter duas receptae, et ecclesiasticum sumptum consecutae

13. LANFR. *Cum enim luxuriatae*. Ratio cur devitandae sint, quia saepe contingit ut, relicto proposito castitatis, per multos amatores luxurientur, et post multam luxuriam in Christo nubere, id est copulare [f., copulari] viris legitimis volunt.

14. AUGUST. (lib. *De bono viduit.*, cap. 9). *Habentes damnationem*. Ut voluntate [al., voluntatem], quae a proposito cedit [al., cecidit], appareat esse damnata, sive subsequantur nuptiae, sive desint.

15. AMBROS. *Simul autem*. Quoniam nullam habentes sollicitudinem temporalium, dum secure assequuntur quae usui sunt necessaria, discunt et ipsa largitate studere otiositati.

16. *Volo ergo*. Ut juventutis impetus erga plurimam sollicitudinem occupatae possint compescere.

17. *Ullam occasionem*. Illis qui nobis derogare properant.[Column 357]

18. *Adversus presbyterum*. Prospexit ergo Apostolus quam facile adversus presbyteros accusationes adnasci possunt, eo quod interdum increpant obnoxios pro amissis deliciis.

19. LANFR. *Tribus testibus*, id est, nisi accusator habeat duos aut tres testes criminis quod contendit.

20. AUGUST. (lib. *De verb. Dom.* serm. 16, cap. 7). *Peccantes*. Ergo ipsa corripienda sunt coram omnibus, quae peccantur coram omnibus; ipsa corripienda sunt secretius, quae secretius peccantur.

21. LANFR. *Communicaveris*. Qui indignum ordinat, peccatis ordinati et ipse communicat.

22. *Te ipsum castum*. Quasi diceret: qui indignos juberis repellere, teipsum debes in vitae munditia custodire.

23. *Noli adhuc aquam*. Quia castitatem servandam praecepit, ne immoderatam abstinenciam vel augere, vel tenere vellet, hoc subjungit. Vel quia infirmatus

fuerat, necdum ad plenum convaluerat. Vel ideo dicit, adhuc cum juvenis sis, donec majoris sis aetatis.

24. AMBROS. *Noli adhuc aquam bibere*. Contemplatione continentiae adhuc aquam bibebat, et quia frequenter aliorum causa, talia agimus, ne videamur indifferentes esse erga conversationem, bene adjecit.

25. *Quorundam hominum*. Vult dicere quia sicut delinquentium hominum non recte intuentium delicta manifestata sunt, quae illis in futuro saeculo poenas sunt provisura, licet faciant aliqua quae multos latere potuerunt; sic et de illis qui recte vivere instituerunt, plurima quidem illorum manifestata sunt hominibus. Sunt etiam multa quae lateant multos; hoc enim significat dicens: *et quae aliter se habent, et abscondi non possunt*. Utere vero vino pro ipsa infirmitate, sciens et illa quae homines conjiciunt, etsi recte vivamus, bona esse, plurima[Column 358]

ex parte perspiciantur, nec ullam ex his nocuitatem sustinebimus; licet videantur multi actus nostri a multis ignorari.

26. AUGUST. (lib. II *De serm. Dom. in monte*, cap. 18). *Quorundam hominum*, manifesta ea dicit, de quibus clarum est quo animo fiant; haec praecedunt ad iudicium, id est, quia si fuerit ista subsecutum, iudicium non est temerarium. Subsequuntur autem illa quae occulta sunt, quae nec ipsa latebunt tempore suo. Sic et de bonis factis intelligendum est, nam ita subjungit: *Similiter et bona facta manifesta sunt; et quaecunque aliter se habent, abscondi non possunt*. De manifestis ergo iudicemus. De occultis vero, iudicium Deo relinquamus, quia et ipsa abscondi non possunt, sive bona, sive mala, cum tempus advenerit quo manifestentur.

27. LANFR. *Quorundam hominum*. Causam supponit cur manus nemini cito sunt imponendae. Iudicium autem vocat concilium, synodum, seu aliquem locum, in quo fit discussio personarum: *Quorundam*, inquit, *hominum peccata ita manifesta sunt ut eorum fama vel notitia prius perveniat ad iudicium, quam ipsi infames qui veniant ad ordinandum*. Quosdam autem peccata sua ad iudicium subsequuntur; quia tunc primum manifestantur cum ordinandi discutiuntur.

28. *Aliter se habent*. De quibus peccatis hic intelligendum est, non enim omnia in ipsa discussione panduntur, plurima namque aliquando latent.

CAP. VI.—1. LANFR. *Ne nomen Domini*, etc.

Blasphemaretur nomen Dei, et doctrina, si propter quod humiliari deberent, superbirent, et dominos contemnerent.

2. *Quia fratres sunt*. Per hoc videbantur pares esse servi et domini, quia Christiani utrique, ac per hoc servi contemnebant dominos.[Column 359]

3. AMBROS. *Sed languens*. Languorem dicit cogitationum eorum, eo quod relinquentes pietatem ad quaestiones evolvebantur.

4. LANFR. *Existimantium*. Existimabant Christum esse colendum tantummodo propter lucra hujus vitae.

5. *Quaestum esse*. Ad hoc se pios exhibent, ut terrena assequantur, quibus sua non sufficiunt.

6. *Est autem quaestus*. Quasi diceret: est quidem religio Christiana quaestus, sed non qualem ipsi putant, sed magnus, id est aeternus.

7. *Radix omnium malorum*, etc. Avaritia, id est, cupiditas divitiarum infert haec mala; nec mirum, quia cupiditas omnium est radix malorum.

8. AMBROS. *Quidam appetentes*. Pro illis quae sibi acciderunt.

9. *Tu autem, o homo Dei*. Aperte visus est eum exhortasse, hominem Dei illum dicens.

10. LANFR. *Sub Pontio*. Quando dixit, *Omnis qui*

ex veritate est, audit meam vocem, etc.

11. *Mandatum*, id est, evangelicum praeceptum, de quo in psalmo: *Lex Domini immaculata*.

12. AUGUST. (lib. III *contra Maxim. Arian.*, c. 12).^[Column 360]

In adventum. Quem scilicet adventum Domini nostri Jesu Christi ostendet.

13. AMBROS. *Ostendet beatus*. Beatum vocavit ad confirmationem invertibilitatis naturae in nobis futurae, quae illi est in natura potentiae. Et regem ac dominum, quia potens est, et daemones subjugare, et mortem adimere. Et lucem habitat, quia corpora sanctorum illustrabit.

14. AUGUST. (*ibid.*). *Immortalitatem*. Immortalitatem autem dicitur habere solus Deus. In omni enim mutabili natura, nonnulla mors est ipsa mutatio; quia facit aliquid in ea non esse quod erat.

15. LANFR. *Immortalitatem*, id est immutabilitatem; omnis enim creatura mutabilis.

16. *Videre potest*. In hac vita intelligendum est, non posse ab hominibus videri Deum. Nam de alia scriptum est: *Videbimus eum sicuti est*.

17. *Depositum*, id est, spiritualia charismata, quae tibi Deus disposuit, id est, commendavit.

18. *Poenitentes*. Ordo. Scientiae [*f.*, scientiam] falsi nominis autem sophisticam dicit, quae falso nomine scientia dicitur; cum error et fallacia rectius diceretur.^[Column 361-362]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM II.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}^[Column 361]

194 ARGUMENTUM. Item Timotheo scribit de exhortatione martyrii, et omni regula veritatis, et quid futurum^[Column 362]

sit temporibus novissimis, et de sua passione scribens ei ab urbe Roma.^[Column 361]

CAP. I.—1. AUGUST. *Promissionem vitae*, hoc est: Apostolus creatus sum, ut praedicem vitam per Christum promissam.

2. *Gratias ago*. Gratias ago Deo cui servio; unde hoc ita se habet: quoniam sine intermissione memoriam tui habeo in orationibus. Ordo est: Gratias ago memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, ut non causam, sed quod sequitur, significet.

3. *Gratiam Dei*. Divinam donationem in ordinatione concessam.

4. LANFR. *Gratiam Dei*. Gratiam episcopatus admonet eum resuscitare, ut confidentius praedicet verbum Dei, non timens terrenas potestates, nec erubescens se dicere discipulum crucifixi, et vincti; aliquantisper enim timidus et negligens erat,

5. AUGUST. *Sed collabora*. Ut praedices virtutem Dei, qui nos salvos fecit.

6. LANFR. *Vocavit vocatione*, id est, invitavit, dicens:^[Column 362]

Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos requiescere faciam.

7. *Destruxit*, id est, perspicue ostendit ubi esset vita et corruptio.

8. AMBROS. *Non confundor*. Bene posuit *non confundor*, quia dixerat *non erubescas*.

9. *Potens est depositum*, id est, perfectam spiritus gratiam, in qua spe ad praesens hanc spiritus gratiam, ut pignus vel arrham, assecuti sumus.

10. LANFR. *Quae a me audisti*, id est, cum insinuarem fidem et dilectionem quae oportet haberi in fide Christi Jesu.

11. *Scis enim quod*. Ad hoc ei istos commemorat, ut et ipse cautus sit, ne similiter sese avertat.

12. *Catenam meam*. Consequenter hoc adjunxit, quia ad exhortationem ejus dixerat, nec erubescas testimonium Domini.^[Column 363]

13. *In illa die*. Quasi diceret: de quo semper loquor tecum.

CAP. II.—1. AMBROS. *Quae audisti a me*. Quae audisti a me, frequenter alios docere; hoc dicit, *per multos testes*.

2. LANFRANCUS. *Per multos testes*. Per multos, id est, inter multos. Ut Virgilius: Via secta per ambas, id est, inter ambas. Vel ita: quae audisti a me sunt probata per multos testes, id per multa testimonia Scripturarum.

3. LANFR. *Nam qui certat in agone*. Certa legitime ut coroneris, a contrario: aliter non coronaberis, a simili: *Nam qui certat in agone*, etc.

4. AMBROS. *Laborantem*. Quia hortatus est ut in illa sollicitudinem de saecularibus habeat, necessitas flagitat humana de illis perquiri quae erga escam et indumenta sunt.

5. *Laborantem*. Timotheus iste exemplo Apostoli labore manuum volebat vivere, et ab auditoribus, quibus verbum Dei praedicabat, nihil accipere, unde penuriam multam patiebatur, quia infirmus erat, et labori manuum vacare non poterat. Admonet ergo eum sub specie agricolae ut de agro quem colit fructum, unde sustentet se, non aspernetur percipere.

6. *Non est alligatum*. Quasi diceret: me ligant, sed verbum Dei ligare non possunt, quia ubique praedico.

7. *Ille fidelis*. Praedixit Dominus, per prophetas[Column 364]

suos, magnam in orbem terrarum futuram Ecclesiam, et populum grandem, in quo laudandus esset.

Si ergo, inquit, nos non credimus; ille tamen verax est, seipsum, id est, verba sua a se prolata negare non potest, inventurus alios per quos et in quibus laudetur.

8. *Cancer*. Morbus ad similitudinem animalis, quia sicut undique hic habet pedes, ita hic undique occupat.

9. *Resurrectionem*. Vel quo tempore Dominus resurrexit, et cum eo multa corpora mortuorum, vel in baptismo, in quo secundum quemdam modum homines moriuntur, et resurgunt.

10. AMBROS. *Firmum firmamentum*. Ista ad consolationem ejus videtur dixisse Apostolus, ne quando det illis Deus, id est, ut veritatem prospicere possint.

11. LANFR. *Firmum firmamentum*. Quidquid garriant haeretici, fundamentum Dei, id est homo, in quo fides Dei firmatur et fundata est, id non titubat, non vacillat, habens hoc signaculum, id est, hanc menti suae impressam memoriam, *Cognovit Dominus*, etc. Per hoc enim et haereses et omnia saluti contraria devitat; quia scit debere discedere ab omni iniquitate omnis qui invocatur nomen Domini.

12. *In magna autem*. Ne forte miraretur quia a fide quidam discederent, similitudinem hanc facit. Quidam stant, quidam excidunt, nec omnes unius modi sunt, sicut in magna domo.[Column 365]

13. *Ab istis*, id est, a consortio istorum vasorum, quae facta sunt in contumeliam.

14. *Ne quando det*. Ne, pro si, vel pro an: quod etiam in hac significatione praepositum reperitur.

CAP. III.—1. LANFR. *Hoc autem scito*, etc. Dum tempus est idoneum, et suscipiunt doctrinam, corrigantur; non enim hoc semper facient. Et hoc est quod dicit: *Hoc autem scito*, etc.

2. AMBROS. *Elati*. Elati sunt qui jactant se habere quod non habent.

3. *Superbi*. Superbi sunt qui magna sapiunt pro illis quae habere videntur.

4 *Blasphemi*. Blasphemi, detractores, criminatores, delatores.

5. *Tumidi*. Qui magna sapiunt in his quae non

habent.

6. LANFR. *Persecutionem*. Haec persecutio aliquando a vitiis, aliquando a daemonibus, nonnunquam ab hominibus, saepe ab omnibus.

7. *Scriptura divinitus*. Ostendit quae Scripturae arcem obtineant auctoritatis, videlicet quae per spiritum prolatae sunt.

8. AMBROS. *Scriptura*. Sive doceri conveniat debent[Column 366]

[forte cogi], sive peccantes debeant argui, sive poenitentibus debeat inferri aliqua correptio, sive erudire oporteat de his quae possunt adducere ad justitiam.

CAP. IV.—1. AUGUST. (*in exposit. Epist. ad Galat.*, sub finem, t. IV). *Insta opportune*. Duplici distinctione legi potest. Insta opportune, importune, argue, ut opportunus sentiaris, cum instas aedificando, cum destruis arguendo, non cures si importunus videaris; et sic duo quae sequuntur superioribus redduntur. Obsecra cum opportune instas aedificandis. Increpa cum importunus in arguendo destruenda videaris. Deinde duo quae sequuntur, superioribus referuntur converso ordine. In omni patientia, ad sustinendas indignationes eorum quos arguis; et doctrina ad instruenda eorum studia, quos aedificas. Alia distinctio: insta opportune; quod si hoc modo non proficis, insta importune, id est, et si importunus illis videris, tu tamen, opportunum sciens quod facis, curam sanitatis ejus animo teneas mansueto. Nullum enim medicamentum sanat, quod non opportune adhibeas.[Column 367]

2. LANFR. *Prurientes*, id est, leves, instabiles, nova semper audire volentes.

3. *Opus fac evangelistae*. Opus evangelistae est, bene vivere, et bene dicere; moribus et verbis subjectos instruere.

4. *Ego enim jam*. Quasi diceret: ideo tam studiose te moneo, quia in praesenti moriturus sum, te postea non moniturus.

5. AMBROS. *Bonum certamen*. Non ludens ista, sed ad exhortationem dixit Timothei.

6. LANFR. *In reliquo*, id est, in reliqua aeternitati[Column 368]

parte, quae instat.

7. AMBROS. *Mihi corona*. Bene justitiae coronam vocavit illam quae contemplatione [compensatione? Ed. P.] laborum datur.

8. *His qui diligunt*. Miraculi dignum quod non dixit, illis qui laboraverunt aut passi sunt, sed dixit qui diligunt, quia certaminum et passionum tempus non semper est.

9. LANFR. *Adventum ejus*. Adventum Christi diligunt qui a malis cessant, et bona faciunt; hi enim in die iudicii damnari non metuunt.[Column 367-368]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TITUM.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 367]

200 ARGUMENTUM.—Titum commonefacit et instruit de constitutione presbyterii, et de spirituali[Column 368]

conversatione, et haereticis vitandis qui in traditionibus Judaicis credunt, scribens ei a Nicopoli.[Column 367]

CAP. I.—1. AMBROS. *Secundum fidem electorum*. Dicit Apostolus: constitutus sum ut per me credant electi, ut vitam aeternam assequi possint, quam dudum repraesentare praesumpserant. In opus vero nunc produxit adventum Christi, quando optime se rem habere existimavit.

2. LANFR. *Agnitionem veritatis*. Veritas secundum pietatem, id est, Christianam religionem, est Creatorem creaturam factum, hominem de Virgine natum,[Column 368]

mortuum resurrexisse, nosse.

3. *Secundum pietatem*. Per quam habemus spem aeternae vitae. Diceret quis: satis potes sperare, et nihil consequi; ad hoc respondet: *Quam promisit Deus*. Iterum objicienti: spes aliquando fallit, adjungit: *qui non mentitur*.

4. *Verbum suum*. Vitam aeternam (quae promissa et manifestata est) dicit esse Verbum Dei: *Ego sum*, inquit, *via, et veritas et vita*. [Column 369]

5. *Dilecto filio*. Qui est filius meus, non secundum carnem, sed secundum catholicam fidem, quam ei insinuavi; catholicum enim Graece, *commune* vel *universale* dicitur Latine.

6. AMBROS. *Ea quae desunt*. Bene dixit quae desunt; nam pietatis ratio omnibus credita erat ab Apostolo.

7. AUGUST. (*expos. in Evang. Joan.*, Tract. 41, tom. IX) *Sine crimine est*. Crimen autem est peccatum grave, accusatione et damnatione dignissimum.

8. LANFR. *Oportet episcopum*. Hic aperte ostendit presbyterorum nomine episcopos superius designatos fuisse.

9. AMBROS. *Non iracundum*. Hoc est reminiscentem iram, et per longi temporis spatia tenentem.

10. LANFR. *Proprius eorum propheta*. Attende non solum Judaeos, sed et gentes habuisse prophetas.

11. *Cretenses semper mendaces*. Tales esse eos confirmat auctor Epimenides, poeta gentilis.

12. AMBROS. *Omnia munda mundis*. Quae ad escam facta sunt, nihil in se immundum habent; si tamen quis cum munda conscientia velit insumere. Si quis autem per suam incredulitatem habet conscientiam coinquinatam, nihil mundum poterit illi esse, qui talis est.

13. AUGUST. (*lib. XXXI cont. Faust.*, c. 4, tom. VI) [Column 370]

Omnia munda mundis. Omnia munda mundis secundum naturam in qua creata sunt; non tamen omnia secundum significationem munda: primo populo Judaeorum; nec nobis omnia vel propter salutem vel propter consuetudinem humanae societatis apta sunt, sed cum sua cuique redduntur et naturalem ordinem servant, omnia munda sunt mundis.

14. LANFR. *Omnia munda*. Datur intelligi quod, ex mandatis ipsorum hominum, quidam cibi judicarentur immundi.

15. AUGUST. (*ibid.*) *Coinquinatis*. Immundos dicit Apostolus quod carnaliter saperent; et infideles quod tempus gratiae a legis tempore non discernent, quibus ideo dicit nihil mundum, quia et his quae respuebantur [*al.*, respuebant], et his quae sumebant non sancte, non juste utebantur.

CAP. II.—1. LANFR. *Ut doctrinam*. Hoc ad omnia superiora refertur, ex eo loco, quo dicit: *senes ut sobrii sint*.

2. *Ornent in omnibus*. Ornamentum doctoris est honesta vita discipulorum.

3. *Apparuit enim omnibus*. Quasi diceret: Doctrinam Christi ornare oportet omnis cui gratia Dei, id est remissio peccatorum, et vita aeterna in promptu est, omnibus ornantibus eam. [Column 371]

4. *Impietatem*, id est, idololatriam et culturam daemonum.

5. *Gloriae*. De hac gloria dicitur in Evangelio secundum Matthaeum: *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui, cum angelis suis*. Et est ordo: gloriae Jesu Christi magni, etc.

6. AMBROS. *Nemo te*. Contemnat te nemo, dicit. Si valde sit aliquis ferox, arguas eum peccantem.

CAP. III.—1. AMBROS. *Eramus enim*. Objiciebant vero ei quorundam impietatem, ob quam multi fidelium bonum existimabant, si adversus hujusmodi

litem exercerent.

2. LANFR. *Eramus enim*. Quasi diceret: Nulli spernendi, etiamsi insipientes sint et increduli, quia aliquando eis similes fuimus: sed per gratiam Dei salvati fuimus.

3. *Per lavacrum*. Per baptismum dicit, in quo regeneratur et renovatur homo, adveniente in eum Spiritu sancto, per quem fit remissio peccatorum.[Column 372]

4. AMBROS. *Et de his volo*. Necessarium utique ut ipse cum multa fiducia de his doceas, et consilium des illis qui crediderunt Deo, quatenus diligentiam convenientium adhibeant. Et omnia ista ad illud reddidit quod superius dixerat commune eos principatibus et potestatibus subditos esse.

5. LANFR. *Confirmare*. Ordo: confirmare, sed [*f.*, scilicet] eos qui credunt Deo, ut curent, etc.

6. *Operibus*, id est, ut studeant majora operari, sicut sunt in majori loco constituti.

7. *Genealogias*. Genealogias Christi aliter computabant quidam quam Evangelistae et apostoli, quos vitandos potius quam confutandos praecipit.

8. *Contentiones*. Contentiones et pugnae legis erant inter Judaeos et Christianos, illis ad litteram, his ad spiritualem intelligentiam legem oportere intelligi contententibus.

9. *Judicio*. Proprio judicio se condemnat qui errorem laudat, vituperat veritatem.[Column 371-372]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD PHILEMONEM.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 371]

ARGUMENTUM.—Philemoni familiares litteras facit de carcere, per ipsum Onesimum.[Column 372]

pro onesimo servo ejus, scribens ei ab urbe Roma[Column 371]

CAP. I.—1. AMBROS. *Vinctus Jesu Christi*. In praesenti negotio neque servum Christi, neque Apostolum[Column 372]

se dixisse [*f.*, dixit], sicut erat consuetudo scribendi; nam de spiritualibus negotiis scribebat,[Column 373]

et nunc de his quae in potestate Philemonis erant. Et illud magis proponendum censuit quod valde suadere poterat, quia pro aliorum salute habebatur in vinculis.

2. *Philemoni*. Marito junxit uxorem, deinde filium Philemonis et Appiae, nec caeteros, qui pertinebant ad eos, fraudavit salutatione.

3. *In omnes sanctos*. Ex hoc illud cognoscitur. Nam erga sanctos charitas in operibus demonstrata, affectum, quem erga Deum habes, comprobatur. Unde et optime adjecit: *Ut communicatio fidei tuae perfecta fiat in agnitione omnis boni*.

4. LANFR. *Ut communicatio*, id est, communicans fidei nostrae fides tua.

5. *In Christo*. Qui me Apostolum fecit.

6. AMBROS. *Fiduciam multam*. Non dixit: potestatem habeo praecipendi, sed fiduciam. Non dixit propter apostolatum, sed propter charitatem quam erga omnes habebat. Qui enim erga omnes sanctos sic liberalis est, nunquam hunc gratiam postulatam dare pigebit.

7. *Cum sis talis ut Paulus*. Omne quod summum bonum intelligi poterat, hoc erat in Paulo. Adjiciendo seniore et vinctum, ad reverentiam eum invitavit.

8. LANFR. *Talis*. Senex erat iste sicut Apostolus, et ideo non vult sibi imperare, sed obsecrare; ipse enim superius dixit: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem*.

9. AMBROS. *Pro meo filio*. Bene primum dixit, propositis ejus mutabilitatem [*f.*, proposita ejus mutabilitate];

ac sic posuit nomen, eo quod sciret non bene habere de illo Philemonem, propter pristinam ejus mutabilitatem.

10. LANFR. *Onesimo*. Onesimus iste servus Philemonis erat, qui fugiens dominum suum, quaedam furatus est; sed veniens Romam ab Apostolo baptizatus[Column 374]

est; quem remittens, pro eo nunc rogat.

11. AMBROS. *Aliquando*. Adjecto aliquando, alium esse hunc ostendit ab illo qui dudum.

12. *Et tibi*. In primis dixit, tibi, ut non videatur alienum servum subtrahere ab ejus domino. Quod dixit, tibi, contemplatio [*f.*, contemplatione] obsequii dixit; quod autem, mihi, secundum correptionem ejus dixit.

13. *Ministraret*. Vult dicere: etiamsi hoc fecissem, tuum lucrum erat ut is mihi ministraret. Nam si servus tuus ministraret mihi, mercedem utique tibi acquirebat. Nec dixit pro te, sed pro tuo commodo.

14. LANFR. *In vinculis Evangelii*, id est, quae sustineo propter Evangelium, quod praedico.

15. *Aeternum*, id est, aeternaliter tecum **205** futurum, ut non dicam tibi. Astute rogat ut quod servus ei debet, sibi dimittat. Quasi diceret: Possem dicere quod non solum hoc, sed et teipsum debes mihi, sed nolo.

16. AMBROS. *Aeternum*. Evidens est quoniam in fugam versus est arbitrii per pravitatem. Ex his vero quae facta fuerant occasione accepta, dixit eum recessisse, ut melior fieret; praebebat enim firmitatem verborum ejus, exitus ipsius negotii. Unde nec definitive, sed dubitative dixit.

17. *Ut servum*. Hoc est, recipias eum non solum servile obsequium persolventem.

18. *In carne*. Statum hunc temporalem dixit, qui in praesentia habetur.

19. *Socium*. Si, inquit, existimas nobis omnia esse communia, recipe hunc, eo quod eum recepi.

20. *Ita, frater*. Pro adjuratione posuit.

21. *Te fruar*. Hoc est sic videam te, in omnibus illis quae secundum Deum sunt, profectum habentem spiritualem, quod meum aestimo esse lucrum.[Column 375-376]

{EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD HEBRAEOS.
CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.}[Column 375]

ARGUMENTUM.—In primis dicendum est cur Apostolus Paulus in hac Epistola scribenda non servaverit morem suum, ut vel vocabulum nominis sui, vel ordinis describeret dignitatem. Haec causa est quod, ad eos scribens qui ex circumcissione crediderant, quasi gentium Apostolus, et non Hebraeorum; sciens quoque eorum superbiam, suamque humilitatem demonstrans, meritum officii sui noluit anteferre.[Column 376]

Nam simili modo etiam et Joannes apostolus propter humilitatem in Epistola sua nomen suum eadem ratione non praetulit. Hanc ergo Epistolam fertur Apostolus ad Hebraeos conscriptam Hebraica lingua misisse. Cujus sensum et ordinem retinens Lucas evangelista, post excessum beati Pauli apostoli, Graeco sermone composuit.[Column 375]

CAP. I.—1. LANFR. *Multifariam*, etc. Conscius indignationis et invidiae eorum audito nomine Pauli apostoli, solita cessat salutatione, etsi ideo ejus Epistola denegatur, quia ejus nomine non titulatur; nullius esse, simili ratione probatur.

2. *Multifariam*. Ut de propheta cui praecepit uxorem accipere fornicariam (Ose. I). Et de illo cui praecepit ponere lumbare sub lapide, et post quadraginta dies visere, quod visens invenit quia computruit (Jer. XIII). Et de illo cui praecepit panem suum tegere humano fimo; sed quia non posset comedi,

post praecepit tegi bovino (*Ezech. IV*).

3. *Multifariam*, id est, aliquando prospera, aliquando adversa praedicens, aliquando prophetarum verbis, et aliquando eorum factis futura ostendens.

4. AMBROS. *Multisque modis*. Tota intentio B. Apostoli, in Epistola, Hebraeos ad fidem Christi convocare, eminentiamque gratiae, quae per Filium data est, a legalibus discernere verbis.

5. LANFR. *Locutus est nobis in Filio*, etc. Commendato Filio, commendat Novum Testamentum ab ipso datum; et humiliatis angelis, humiliatur per illos Vetus datum.

6. AMBROS. *In Filio*, quasi diceret: Per Filium, sicut in multis locis Epistolarum invenitur praepositionibus indifferenter uti.

7. *Haeredem*, hoc est Dominum totius mundi, nec jam portio Domini tantum Jacob, et sors ejus Israel, sed sicut in psalmo de eo legitur: *Postula a me, et* [Column 376]

dabo tibi gentes, etc.

8. *Qui cum sit splendor*. Ubique quidem religionis nobis est opus intellectus, maxime autem ubi de Deo aut loquimur aut audimus. Oportet autem, ubi sermo deficit vel cogitatio, glorificare nos Deum, quod talem Deum habemus qui et intellectum transcendit et cogitationis intuitum. Merito autem splendorem eum dicit, qui est lux mundi, lumen de lumine, insinuans nobis Patrem. Per splendorem autem unitatem declaravit essentiae, et duas aperuit personas in gloria et splendore.

9. *Figura substantiae*. Haec figura aequalitatis praebet iudicium, et figuram dicit quod alio loco formam: *Qui cum in forma Dei esset*.

10. LANFR. *Purgationem* Aperte [*f.*, aperit, *vel* apud] Patrem exhibendo humanitatem, quam assumpsit pro nobis.

11. AMBROS. *Purgationem*. Ad humilia incarnationis descendit, dicens: *Purgationem* peccatorum faciens per passionem.

12. *Sedet*. De resurrectione et ascensione ejus nos instruit. Per dexteram autem magnitudinem demonstravit honoris.

13. LANFR. *Ego hodie*, id est, in hac aeternitate, nec melius potuit exprimi aeternitas quae continuaverit.

14. *Ego hodie genui te*, etc. Probatur Filius esse; nam ipse est Pater, quia ipse dicit, quod est: *Ero illi in Patrem, et ipse erit*, etc. [Column 377]

15. *Et cum iterum*. Ordo: et cum introducit, etc. Iterum dicit

16. *Introducitur Primogenitum*, etc. Item probatur quia dignior est angelis, nam adoratur ab eis; et omnis qui adoratur dignior est adorante. Deinde etiam probatur ipsos esse indigniores, qui ministrant ei, et hoc ab auctoritate, quod est: *Et ad angelos*, etc., et: *Qui facit angelos*, etc.

17. *Et adorent*. Incarnatum Verbum adorare admonendi erant angeli; in ipsa divinitate admonitionis non indigebant.

18. *Ad angelos*. Ordo: qui facit spiritus suos angelos, et flammam ignis suos ministros.

19. *Thronus tuus Deus*. Item probatur dignior; nam thronus, id est, sedes ejus et sceptrum ejus manet in aeternum; quod non est angelorum.

20. AMBROS. *Thronus tuus*. Thronus Dei ad iudicium pertinet futurum; in saeculum saeculi ait, quia novissimum iudicium aeterna discretionem stabit.

21. *Virga regni*. Haec virga fortitudo est invicta, aequitas rectissima, inflexibilis disciplina.

22. *Dilexisti*. Ipsa est virga recta, amare aequitatem, odisse iniquitatem.

23. *Propterea*. Unctus Christus et regem significat et sacerdotem; sed illa natura unctus dicitur, qua natus et passus; quod dicit Deus, praeconium magnae dilectionis ostendit. Oleum laetitiae est, peccati

maculam non habere; unde conscientia exhilaratur, quando nulla asperitatis recordatione mordetur.

24. *Participibus*. Filiis hominum dicit.

25. *In principio, Domine*. Post humanitatis excellentiam, iterum ad aeternitatem Filii se convertit.

26. *Ipsi peribunt*. Pereunt ab eo quod sunt, dum immutantur in melius.

27. *Quoad usque[al., donec] ponam inimicos tuos.*[Column 378]

Per pedes Domini stabilitas aeterna significatur, ubi tanquam vestigiis positus, omnipotentiae virtute consistit; hic pedibus constat esse subdendos qui, vitiis derelictis, ejus praedicationibus inclinantur. Donec vero non hic finem temporis, sed aeternitatem demonstrat.

28. *Nonne omnes*. Filius solus salvat; isti saluti praedestinatorum deserviunt; nam angelum ad Mariam legimus missum; pastoribus etiam et mulieribus in resurrectione angeli apparuerunt.

29. LANFR. *Administratorii spiritus*. Probato Filium esse digniorem, probat quoque angelos esse indigniores; sunt enim ei et hominibus administrantes.

CAP. II.—1. LANFR. *Propterea*. Quia tantam curam habuit et habet Deus, ut et Filium suum pro nobis fecerit incarnari, et angelos suos in ministerium nostrum quotidie invitet.

2. AMBROS. *Abundantius*. Hoc est amplius quam in lege solebamus audire.

3. LANFR. *Ne forte pereffluamus*. Ne pejus puniamur, ideo quod cognovimus, notum postposuimus. Vel, quia jam ex parte decidimus, ne ex toto decidamus.

4. *Sermo factus*. Veteris Testamenti legem dicit, quae per angelos data est Moysi. Non enim Deus per propriam substantiam loquebatur, sed angeli in persona Dei.

5. *Sermo factus est firmus*. Oportet nos servare sermonem ejus; nam firmus est: firmus enim factus est sermo datus per angelos. Oportet nos servare, et, si non servaverimus, puniemur; nam qui non servaverunt legem datam, per angelos puniti fuerunt.

6. AMBROS. *Neglexerimus*. Per hoc significat quia non erat tanta salus in Veteri Testamento; illa enim temporalis, haec perpetua.[Column 379]

7. LANFR. *Quae cum initium*. Diceret quis: Quis nobis annuntiavit illam salutem? Respondet: *Quae cum initium*, etc.

8. *Angelis*. Adhuc persistit in eodem, volens probare differentius prae angelis Christum habere nomen.

9. *Orbem*. Orbem terrae hic intelligit universitatem omnis creaturae in futuro saeculo; de qua terra alias dicitur: *Portio mea in terra viventium*.

10. AMBROS. *Testatus est*. Cur nomen prophetae non posuit? Existimo non abscondentis affectu, sed ostendentis multam eos habere scientiam Scripturarum.

11. *Filius hominis*. Visitavit cum *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. I). Nam visitare dicitur, quando medicus ad infirmos ingreditur.

12. *Ab angelis*. Bene autem dixit: *paulo minus ab angelis*, quia etsi corpus mortale assumpsit, tamen peccatum non habuit.

13. LANFR. *Eum autem*. Ordo: eum autem Jesum qui modico quam angelis minoratus est propter passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem, videmus gloria et honore coronatum; et est hyperbaton, id est, ordo confusus, qua figura frequentius utitur in Epistola hac.

14. *Mortis*. Quasi aliquis diceret: An Deus Pater

morti tradidit Filium suum? Ita, inquit: *Qui enim sanctificat, et qui*, etc.

15. *Mortis, gloria*, id est, mortis ita susceptae, ut pro salute hominum gustaret mortem, hoc est cui jungitur: *Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem*, alioquin nisi gustaret pro omnium salute mortem, cassa esset et irrita.

16. AMBROS. *Ut gratia Dei*. Ipsum gratiam nominat, qui pro omnium salute gustavit mortem; proprie gustavit, quia brevi tempore in illa fuit.[Column 380]

Gloria coronatus est in resurrectione; honore in confessione paternae majestatis.

17. LANFR. *Pro omnibus gustaret mortem*. Ideo gustavit, nam decebat. Decebat Deum, et potuit per Christum consummare, id est, salvare nos, quia Christus et nos ab illo sumus, quod est: *Qui enim*, etc.

18. *Decebat*. Decebat enim, inquit, Deum Patrem ut per mortem consummaret Christum auctorem salutis humanae. Cur autem decuerit, multis causis praetermissis, duas paulo post dicit: *Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis principium, id est, diabolum; et liberaret*, etc.

19. *Ex uno omnes*, id est, ex unius Patris dispositione pendent.

20. AMBROS. *Ex uno omnes*. Unus enim est Deus, a quo omnia; sed ille aliter, aliter nos; ille, quasi proprius Filius; nos, adoptivi.

21. *Fratres eos*. In eo quod dicit: Non erubescit fratres vocare, ostendit non naturae esse fraternitatem nostram, sed misericordiae ejus et humilitatis multae.

22. *Ego ero*. De suscepto homine hoc est dictum.

23. *Et pueri mei*. Pueros propter innocentiam nominavit, de quibus ait Dominus in Evangelio: *Sinite parvulos venire ad me* (Marc. X).

24. LANFR. *Pueri*. Pueros vocat fideles, sicut in Evangelio: *Pueri, nunquid pulmentarium habetis?* (Joan. XXI.) Et alias: *Nisi efficiamini sicut puer iste* (Luc. XVIII). Et Apostolus: *Malitia parvuli estote* (I Cor. XIV).

25. *Quia ergo pueri communicaverunt*, etc. Quia dederat Pater homines illi futuros honori, et illi, futuri sui, carne et sanguine compacti erant, placuit Christo homo fieri.

26. AMBROS. *Quia ergo pueri*. Ut haberet unde gustaret mortem pro puerorum salute.[Column 381]

27. LANFR. *Et liberare eos*. Homines liberavit, quod probat a contrario; non enim angelos, nam si angelos liberaret, angelicam naturam assumeret, sed nusquam angelorum naturam apprehendit, ergo, etc.

28. *Timore mortis*. Fideles dicit qui timore mortis, seu corporis, seu animae, per totam vitam observabant legem; quos liberavit Christus seu ab inferno, seu ab importabili iugo legis.

29. AMBROS. *Obnoxii erant*. Servi si quidem omnes fuerant mortis, quia mortem timebant.

30. LANFR. *Nusquam enim*. Probat superiorem causam, quia ideo homo factus est Deus, ut mori potuisset, nisi enim pro humana salute mori disponderet, apparere volens hominibus, non hominem, sed angelum, in quo loqueretur, assumeret.

31. AMBROS. *Nusquam enim angelos*. Quia dixerat: *Quoniam pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem*, ideo, inquit, *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahae apprehendit*. Quare dixit apprehendit? Quia nos quasi recedentes ab eo, et longe fugientes insecutos apprehendit; et in unam personam nostrae fragilitatis naturam sibi contemperavit.

32. *Unde debuit*. Non itaque alia fuit causa illi per omnia fratribus assimilari, nisi ut fidelis pontifex

in nobis, nostrisque propitiaret peccatis.

33. LANFR. *Misericors*. Revera non vocatur misericors nisi homo; misericors a misero corde dicitur; sic B. Gregorius in *Moralibus*.

34. *Ut repropitiaret*. Probat quod potest condonare delicta, id est, auxiliari; nam per divinitatem, et per carnem? Per divinitatem, quia etiam per carnem.

35. AMBROS. *In eo in quo passus est*. In eo, id est in homine, in quo passus est, potens est tentatos adjuvare, ne vincantur, quia tentationes nostras, sicut homo, in seipso per experimentum cognovit.[Column 382]

36. LANFR. *In quo passus est*. In carne passus est, et tentatus est, et in carne tentatis auxiliari potest. CAP. III.—1. LANFR. *Unde fratres*, etc. Superius monstravit Christum digniorem angelis; nunc monstrat digniorem et Moyse, ut Veteri Novum praeferat Testamentum?

2. AMBROS. *Fratres sancti*. Animos eorum vult erigere ad excellentiam promissionum Dei, nominans eos fratres charissimos ad coelestia vocatos.

3. *Considerate Apostolum*, id est, cognoscite quis est Jesus sacerdos et aliquis [*f.*, fidelis], et non habens opus alia consolatione.

4. *Quis fidelis*. Asserit eum fidelem, id est, devotum, defendentem ea quae sunt ejus, non permittentem corrumpi.

5. LANFR. *Amplioris enim est*, etc. Dignior est, nam amplioris gloriae est, siquidem creator est, et Moyses creatura; omnis creator amplioris gloriae est quam creatura; nam fabricans domum majoris honoris est quam domus.

6. *Quanto ampliore*, etc. Probat quia debent considerare, id est, honorare Christum, quia amplioris dignitatis est quam Moyses; et hoc a simili, et a pari.

7. *Et Moyses quidem*. Probat quia dignior est Christus Moyse: Omnis enim filius dignior est in domo patris, et sua, quam famulus.

8. *Si fiduciam*, id est, fidem et bonam operationem, per quas spem habemus.

9. *Si fiduciam et gloriam*, etc. Ergo ut ejus domus simus, fidem habere debemus; igitur non debemus esse increduli, quod est, *videte, fratres*, potest enim illuc usque pendere sententia.

10. *Quapropter sicut dicit*, etc. Quasi dicat: Ergo, quia tantae dignitatis est lator Novi Testamenti, non habeamus cor obduratum, sed illius praeceptis acquiescamus.[Column 383]

11. *Fallacia peccati*. Peccatum vocat diabolum, vel incredulitatem, quo vel qua fallantur infideles, ne credant quod credendum est.

12. AMBROS. *Participes enim Christi*, id est, unus effecti sumus cum illo si quidem ipse caput est, et nos membra.

13. *Si tamen initium*. Quid est initium substantiae? Fidem significat, per quam subsistimus, et Deo nati sumus in filios.

14. LANFR. *Initium substantiae*. Substantia vocat fidem, quia ipsa velut fundamentum bonis operibus substat, id est jacet.

CAP. IV.—1. LANFR. *Et quidem operibus*. Probat duas esse requies, unam terrenam, quae promissa est Judaeis; aliam coelestem quae promittitur nobis. Et est responsio, quasi aliquis diceret: Quare dixisti: ingredimur in requiem, cum in nullam promissionis terram intrare nobis non tantopere utile sit? Duae, inquit, requies sunt.

2. *Et requievit*. Haec est requies quae promittitur sanctis, videlicet coelestis, ineffabilis Dei suavitas.

3. *Quoniam ergo superest*. Quia quidam, inquit, intraturi sunt in requiem Dei coelestem, et hi quibus annuntiatum est in deserto non introierunt, quia verbum non crediderunt. Admonentur praesentis

temporis fideles, ne obdurent corda sua verbo Dei,
sicut obduraverunt superiores increduli, eos enim[Column 384]

vocat [*sup.*, incredulos], cum dicit: *Nolite obdurare
corda vestra.*

4. *Quemdam.* Ordo: quemdam [*f.*, terminat diem
quemdam] post tantum temporis hodie in David dicendo,
sicut supra dictum est *Hodie si*, etc.

5. *Nam si eis Jesus.* Non est iste Jesus Salvator
mundi; sed Jesus, qui etiam Josue nominatur, a
quo populus Judaeorum ductus est in terram promissionis;
qui si veram requiem eis praestitisset,
nunquam post illam hac die, id est hodie, hoc
tempore David de alia loqueretur.

6. *Requiem praestitisset.* Illi ingressi sunt, id est,
illis non dedit requiem illam, nam si illis praestitisset,
nunquam de alia locutus fuisset. Vel respondit:
non omnem requiem tribuit eis Jesus Nave (nunquam
de alia) omnem requiem id est temporalem
et coelestem.

7. *Itaque relinquitur.* Concludit quod superius
probabatur. Quasi diceret: ingredimur igitur in
requiem.

8. AMBROS. *Ipse requievit.* Requies Dei operum
perfectio intelligenda est; per illam vero requiem
quae aeterna est nos ad aeternam provocat, quam
sabbatismum nominavit, non requiem, quia Judaeis
loquebatur; nec vult tale sabbatum in regno Dei,
ut iterum quis exinde revertatur ad opera laboriosa,
sicut in sabbato carnali fecerunt. Istud vero sabbatum[Column 385]

Dei quicumque intrat, requievit perpetuo ab
operibus suis, sicut Deus a suis.

9. *Festinemus ingredi.* Quoniam non sufficit
fides, sed debet addi fidei digna vita, si enim meruerunt
terram, qui murmurati sunt, quomodo merebimur
coelum indifferenter viventes ut gentes?

10. LANFR. *Festinemus ergo ingredi*, id est, quia
requies illa aeterna est, ergo festinemus fide ingredi.
Vel, ergo quia illi per incredulitatem non ingressi
sunt, ergo nos per fidem ingrediemur in illam.

11. AMBROS. *In ipsum incredulitatis*, id est, ne in
similia incidamus, ne eadem patiamur quae illi passi
sunt.

12. LANFR. *Exemplum.* Exemplum incredulitatis
vocat vindictam Dei, quae tanta illata est, ut exemplo
aliis esse valeat, ne increduli esse praesumant.

13. AMBROS. *Vivus est enim.* Ostendit hic nos
eumdem habere judicem qui illos propter incredulitatem
eorum damnavit.

14. LANFR. *Vivus est enim*, id est, vivax, vivaciter
et cum vigore agens, quasi incredulis respondet.
An novit Deus si credo, vel non credo? Vivus est,
inquit, Dei sermo id est, Verbum Patris homo
Christus, etc.

15. AMBROS. *Animae ac spiritus.* Anima vivimus,
spiritu intelligimus; et tam efficax est Dei iudicium
ut discernat inter carnalia et spiritualia.

16. LANFR. *Animae ac spiritus.* Discernit Filius
inter animam et spiritum, quia ipse novit quid homo
cogitet aut faciat propter terrena commoda, et
propter coelestia.

17. *Compagum.* Compages vocat conjunctiones
cogitationum, medullas intentiones eorum, et idem
apertius repetit cogitationum et intentionum. Et
est ordo: discretor compagum, etc. Si enim cogitatio
cogitationi conjungitur, ipse novit quae sit
secundum Deum, vel secundum saeculum: ipse
quoque qua vergat intentio cogitantis, sive bonum,
sive malum videatur esse quod agit.

18. *Ad quem nobis sermo.* Ad Christum erit nobis
sermo, quia sibi reddemus rationem de actibus nostris
in die iudicii.[Column 386]

19. AMBROS. *Pro similitudine.* Similitudinem itaque

peccati habuit, quae tamen caro illius absque omni peccato fuit.

20. LANFR. *Pro similitudine peccati*. Pro similitudine, id est, secundum similitudinem, videlicet secundum carnem, quia in similitudine hominum factus est. Vel pro similitudine, id est, pro exemplo dando fidelibus, ut et ipsi absque consensu peccati tententur; observantes ne inducantur in tentationem. Vel ita, pro similitudine, id est, propter similitudinem, propter carnem scilicet quam gerebat: nisi enim aliis hominibus similis esset, tentare eum diabolus non auderet. Ordo: tentatum per omnia absque peccato.

21. *In auxilio*. Auxilium Dei semper est opportunum; quia in necessitatibus subvenit; sicut in psalmo. *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione* (Psal. IX).

CAP. V.—1. LANFR. *Omnis namque pontifex*.

Quasi diceret: Non est diffidendum quin per hunc pontificem misericordiam et gratiam consequamur, quia alii etiam pontifices, qui puri homines sunt, ad haec impetranda hominibus constituti sunt.

2. AMBROS. *Omnis namque pontifex*. Ponit hic Apostolus quaedam communia Christo cum sacerdotibus; quaedam vero altiora: Hoc commune est: pro omnibus constituitur, ut offerat pro peccatis.

3. *Tu es sacerdos*. Sacerdos dicitur Christus, qui semel se obtulit immolandum, sicut semel de Melchisedech in sancta legitur Scriptura.

4. LANFR. *Melchisedech*. Melchisedech panem et vinum sacrificare Deo constituit; quem ritum Dominus Jesus Christus observavit, et in Ecclesia sua observari praecepit.

5. AMBROS. *Supplicationes*. Dicit preces eum et supplicationes fundere non timore, sed nostrae causa salutis. Unde et in alio loco dicit sanguinem Christi melius clamasse pro nobis quam sanguinem Abel; qui ad accusandum de terra fratrum scelus [Column 387]

clamavit; Christi vero sanguis ad interpellandum pro nobis de terra clamat ad Patrem.

6. LANFR. *Illum salvum faceret a morte*. Non ut moreretur, sed ut resurgendus a morte non teneretur.

7. *Et quidem cum esset*. Exponit ipsam reverentiam. Magna enim religio fuit eum, qui aequalis erat Patri, duram in passione morte obedientiam [f., mortem obedientiam] experiri.

8. AMBROS. *Didicit ex his*. Obedientiam didicisse Filium Dei, hoc est voluntarie suscepisse.

9. *Et consummatus est*, id est, perfectus et sufficiens ad salutem aeternam omnium credentium.

10. LANFR. *Et consummatus est*. Consummatus etsi aliis videtur seductor, illis tamen visus est consummatus, id est, perfectus qui obtemperaverunt sibi causa salutis aeternae. Potest et ita distingui ut causa nominativus casus sit, hoc modo; et consummatus, id est, perfectus, vel ab hoc saeculo mortuus, factus est causa salutis aeternae omnibus obtemperantibus sibi; per fidem enim passionis et resurrectionis illius salvantur credentes.

11. *Juxta ordinem*. Juxta ritum offerendi panem et vinum, quod Melchisedech primus fecisse legitur; quae tamen in Christi carnem et sanguinem convertuntur.

12. *De quo grandis*. Si, inquit, vellemus vobis exponere cur Christus secundum ordinem Melchisedech factus est pontifex, grandis nobis sermo esset, necessariis [f., necessariis] et interpretabilis, id est, habens multas expositiones mysteriorum et allegoriarum.

13. *Facti estis ad audiendum*, id est, ad intelligendum, sicut ad Corinthios: Nemo audit, id est, intelligit.

14. *Exordii sermonum Dei*. Exordium sermonum

Dei vocat Symbolum Christianae fidei, quod non solum non intelligebant, sed nec ipsam litteraturam qua praefertur [f., profertur] memoriter sciebant.
15. *Lacte opus sit.* Lac est brevis insinuatio et facilis observatio morum. Solidus cibus est ratio ipsius fidei et perfecta institutio vitae. Probare intendit quia illis opus est lacte; omnis enim expers sermonis iustitiae particeps est lactis. Haec probatio in libro conversa. Vos autem estis expertes sermonis,[Column 388]

id est, probatione propositionis primae, vel a causa, vel a genere subjungit, ubi ait: *Parvulus enim est.* Quod vero dicit: *Perfectorum enim est solidus cibus.* Probatio est quoniam non est opus illis solito cibo.
CAP. VI.—1. AMBROS. *Quapropter intermittentes.* Quia exercitatos sensus in lege Domini oportet vos habere, intermittamus inchoationis Christi sermonem. Sermo inchoationis Christi est initium fidei. Sicut enim qui in doctrina litterarum adducitur, elementa oportet primum audire, sic Christianus primum omnium de fide catholica erudiri debet. Si autem opus est de fide docere [f., doceri], necdum fundamentum habet. Si enim opus est iterum audire, quia credere eum oportet de resurrectione et futuro saeculo, necdum fundamentum habet.
2. *Ad perfectionem.* Perfectum illum vocamus, qui cum fide vitam habet rectam. Si autem unum eorum deerit, perfectus non erit; si ambo, merito parvulus [f., perfectus] dicitur.
3. LANFR. *Fundamentum.* Quicumque doctor infideles ad fidem convertit, hic imprimis fundamentum mentibus jactat, dicens oportere eos peccatorum suorum poenitere, in Deum credere, in remissionem peccatorum baptizari, pro accipiendis sancti Spiritus donis in impositione manuum episcopi consummari, resurrectionis et iudicii diem praestolari.
4. AMBROS. *Baptismatum.* Sicut una fides est, ita unum baptisma; sed pro varietate accipientium [baptisma], *baptismatum* dixit. Ne vero ullatenus qui secundum aestimaret post peccatum fieri posse baptisma, adjungit: *Impossibile est eos qui semel illuminati per gratiam sancti Spiritus, gustaverunt etiam donum coeleste*(hoc est remissionem peccatorum) *et participes facti sum Spiritus sancti* (in distributione donorum) *et bonum Dei verbum gustaverunt* (haec est doctrina Evangelica) *et virtutes venturi saeculi cognoverunt*(id est, resurrectionem et vitam beatam quae sanctis promittitur), *si in peccatis incidant, iterum renovari.* Cujus baptismatis virtus in cruce et sepultura Christi constat; proinde subjungit: Sicut enim semel Christus mortuus est carne in cruce; sic nos semel morimur in baptismo, non carne, sed peccato.
5. LANFR. *Et iudicii,* quia quales de iudicio exhibunt, tales sine fine manebunt.[Column 389]

Impossibile. Rationem reddit cur non expediat primam fidem relinquere et in peccata cadere; non enim revertentes jam ultra baptizari possunt in remissionem peccatorum, sicut prius.

6. *Dei verbum,* id est, Patris, qui in perceptione corporis et sanguinis ejus gustatur.
7. *Crucifigentes.* In semetipsis crucifigunt Filium Dei, et ostentui, id est contumeliae habent qui, gratiam ejus vilipendentes, in peccatis jacent.
8. AMBROS. *Terra enim saepe.* Hic declarat quod hi ad quos ejus sermo fuit, susceperunt et combiberunt verbum coelestis doctrinae.
9. *Et generans herbam.* Nihil sic opportunum sicut fides in Filium Dei et vita optima.
10. *Proferens autem.* De his spinis Dominus dicit quia cura hujus saeculi et deceptio divitiarum praefocant verbum, et infructuosum efficitur.
11. *Maledictio proxima.* Quantam habet solationem hic sermo maledictioni proxima, non maledicta;

quae enim necdum in maledictionem incidit,
sed proxima est et longe fieri potest.

12. *Cujus consummatio in combustionem*. Haec
combustio non erit, nisi quis usque in finem permaneat
in peccatis.

13. *Et omnis controversiae*. Si hominum juramento
credendum est, quanto magis Dei qui nec falli nec
mentiri potest?

14. LANFR. *Ut per duas res*. Jusjurandum, et per
semetipsum, quibus immobile sit quod dicitur.

15. AMBROS. *Sicut anchoram habemus*. Sicut anchora
non permittit navim circumferri, licet venti
commoveant eam, sic spes fide roborata introducit

(54) Haec non videntur cohaerere cum praecedentibus.[Column 390]

nos in rerum speciem quomodo fide et spe tenemus.
ideo addidit: *Incedentem usque ad interiora velaminis*.
Spes enim penetrat interiora velaminis, dum
coelestia absque dubitatione credit.

16. LANFR. *Usque ad interiora*. Spes nostra usque
ad praesentiam Dei incedit, quam significabant interiora
velaminis.

17. AMBROS. *Ubi praecursor pro nobis*. Non **217**
dixit simpliciter introit, sed, ubi praecursor pro nobis
introit, oportet prosequi praecursorem nostrum.
praecursorem siquidem et consequentem in eodem
esse convenit.

CAP. VII.—1. LANFR. *Hic enim Melchisedech*.

Ratio cur secundum ordinem Melchisedech pontifex
factus sit Christus, et non secundum ordinem Leviticum,
videlicet quia majoris dignitatis est Melchisedech.

(54) Nam si reprobamur, maledicto proximi
erimus; et probat a simili: nam si germinans tribulos
proxima est maledicto, et hoc probat a contrario;
nam germinans herbam proxima est
benedictioni.

2. *Sine patre*. Non revera sine patre et matre
fuit; nec revera initio et fine dierum caruit; sed
unde, et quando ortus sit, vel quo tempore obierit,
Scriptura non commemorat. Illum namque significabat,
qui revera nec patrem secundum humanitatem,
nec matrem, nec initium vel finem secundum
divinitatem habiturus erat.

3. *Manet sacerdos*. Melchisedech non mansit in
perpetuum, sed sacerdotalis ejus constitutio manet
in perpetuum.[Column 391]

4. *De filiis Levi*. De superiori sententia hoc objicitur.

Quasi aliquis diceret: Non potes probare
Melchisedech per hoc superiorem Abrahae quia
decimas ab eo accepit, quia sacerdotes de tribu Levi
ab aliis tribubus secundum legem decimas accipiunt,
fratres scilicet a fratribus, et coaequales a
coaequalibus.

5. *Sine ulla autem*. Responsio, novi ita esse. Sed
Melchisedech non tantummodo decimas accepit, sed
etiam Abraham benedixit, ac per hoc sine ulla
contradictione major eo est, quia minor a meliore
semper benedicitur.

6. *Decimas morientes*. Quasi diceret: Per hoc non
possumus approbare Melchisedech fuisse immortalem,
id est, significasse immortalem, quia decimas
Abraham accepit; quia hic etiam, id est, in lege et
sacerdotio Levitico morientes homines decimas accipiunt.
Sed ibi, hoc est ubi sine patre et matre, sine
initio et fine dierum Scriptura eum commemorat;
aperte contestatur ipsa Scriptura quia vivit, id est,
viventem et immortalem significat.

7. *Si ergo consummatio*. Si inquit, lex consummata,
id est, perfecta, non mutanda sed usque ad
finem saeculi permansura **218**, erat data per illud
tempus quo constitutum est sacerdotium Leviticum,
cur aliud sacerdotium subrogat? Quia enim simul,
et ab eodem, et sub eadem sponsione utraque data
sunt; quod de uno dicitur, de altero necesse est

intelligatur. Tota enim ratio sic procedit: Si lex erat permansura, et sacerdotium, sed sacerdotium transfertur, lex autem necesse est transferatur.

8. AMBROS. *Si ergo consummatio*. Si consummatio, id est, perfectum sacerdotium Leviticum fuit, quid necesse fuit alium surgere sacerdotem? Si igitur sacerdotii translationem, necesse est et legis esse translationem; neque potest sacerdos sine testamento esse.

9. LANFR. *Secundum legem*. Christus non est[Column 392]

factus sacerdos secundum legem Judaeorum, quae carnales observationes praecipiebat, quia non est de tribu Levi, unde sacerdotes eligi ipsa lex jubebat, sed secundum quod placuit virtuti divinitatis suae, in qua et ex qua est vita insolubilis, id est, aeterna, quae morte interveniente non solvitur. Aliter. Non est factus sacerdos ut in sacrificiis observaret vel observari praeciperet carnalia praecepta legis, sed spiritualem intelligentiam, quae est virtus per quam datur vita insolubilis: *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat*.

10. AMBROS. *Secundum virtutem*, id est, vitam in semetipso habens insolubilem. Quamvis enim ad tempus mortuus est carne, tamen in aeternum divinitate vivit.

11. LANFR. *Contestatur*. Probat auctoritate divina, quia secundum similitudinem Melchisedech, exsurrexit alius sacerdos.

12. AMBROS. *Secundum ordinem Melchisedech*. Ordinem autem ejus multis modis interpretatur quod solus et rex fuit et sacerdos, ante circumcisionem functus sacerdotio, ut non gens ex Judaeis, sed Judaei ex gentibus sacerdotium acceperunt.

13. LANFR. *Infirmiorem*. Vetus lex infirma erat, quia cultoribus suis perfectam justitiam dare non poterat. Si enim cultores ejus perfecte justi essent, post mortem statim requiem habituri coelum ascenderent. Sed erat per ejus observantiam justificatio nonnulla, peccatorum remissio aliqua, non tamen plena.

14. *Inutilem*. Inutile fuit post adventum Christi observare ea quae ideo fiebant, ut ea quae nunc fiunt, praedicerent esse futura.

15. AMBROS. *Introductio*. Habuit quippe ex spem, sed non talem; sperabant enim bene placentes, et legem Dei custodientes possidere terram, nihil aerumnosum pati; evangelica autem praecepta custodientes, non terram sperant possidere, sed coelum.[Column 393]

16. *In tantum melioris*. Secundum quod juratum est de eo semper eum mansurum.

17. LANFR. *In tantum*. In quantum superius dixi quia vita aeterna promittitur, et non sine jurejurando.

18. *Melioris*, id est, Novi Testamenti, per cujus observantiam spem habemus eundi ad Deum.

19. *Sponsor* Veteres sacerdotes promittebant cultoribus legis copiam frugum, longaevam vitam, victoriam inimicorum, et caetera his similia. Jesus autem spondet spem per quam proximamus ad Deum, id est, vitam aeternam, in qua videbimus Deum facie ad faciem. Vel sponsor est Novi Testamenti secundum divinitatem, quia omnia quae Pater facit, et ipse facit.

20. AMBROS. *Unde et salvare*. Quis est qui interpellat, nisi humanae naturae divinitati conjunctio, quam paterno solio advexit semper ad salvandum idoneos? Alii pontifices, quia semper non erant, semper non interpenabant; hic non solum in hac vita salvat per interpellationem humanitatis suae, sed etiam in futuro glorificat, dum tradet regnum Deo et Patri, et perducet sanctos ad visionem paternae majestatis.

21. LANFR. *Per semetipsum*. Ipse Salvator in Evangelio

dicit: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me* (Joan. XIV). Et alias: *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur* (Joan. X).

22. AMBROS. *Excelsior factus*. Quia adorant eum omnes angeli Dei.

23. LANFR. *Lex enim*. Ratio cur sacerdotes necessitatem habeant quotidie pro suis delictis sacrificandi; Christus autem non.

CAP. VIII.—1. AMBROS. *Capitulum autem*. Praecedentis dispositionis recapitulatio, ad rem ipsam deducens auditorem.

2. LANFR. *Capitulum autem*. Capitulum est brevis[Column 394]

sententia, ab eo sic nominatum quod breviter capiat totius rationis summam. Hoc autem capitulum incipit ab eo quod sequitur: *Talem habemus*, Et desinit ubi dicitur: *Non homo*.

3. *Pontifex*. Ad superiorem sententiam redit: *Hoc enim fecit semel offerendo*. Quasi diceret: rationis fuit quod se obtulit, *quia omnis pontifex ad offerenda*, etc.

4. *Si ergo super terram esset*. Ratio cur Christus seipsum obtulerit, si, inquit, esset super terram quod pro peccatis totius mundi digne posset offerri, non esset sacerdos offerre dignus, et ideo mundus bene obtulit mundo.

5. *Coelestium*. Coelestia vocat praesentem Christi Ecclesiam, cujus pars est in coelis; pars secutura adhuc peregrinatur in terris. Hanc figurabant quaecunque in sacramentis Veteris Testamenti fiebant. Sicut alias: *Haec omnia in figura contingebant illis*.

6. *Exemplar*. Exemplar vocatur, et illud quod fit, et illud ad cuius similitudinem aliquid fit, sicut species, imago, figura, similitudo.

7. *Melioris*. Melioris testamentum vocat praecepta evangelica, per quorum observantiam promittitur vera iustitia et vita aeterna, hoc est enim quod sequitur: *Quod in melioribus*, etc.

8. *Vituperans enim*. Probat prophetica auctoritate quia saeculi locus inquiritur. Quanta autem locorum et disputationum subtilitate hae epistolae plenae sint, (licet ipse Apostolus in scribendo non curaret, ipse enim in sapientia verbi et subtilitate sermonum se non loqui alias testatur), perspicax lector poterit invenire. Summa disputationis sic se habet: *Si illud prius culpa vacasset, saeculi locus non inquireret, vituperans enim*, etc. Prius ergo culpa non vacavit, id est, hominem a culpa perfecte liberare non potuit, sicut econtra de Novo Testamento dicitur: *Mandatum sine macula; et: Lex Domini immaculata*. [Column 395]

9. *Dicendo autem novum*. Ita sunt inter se Novum et Vetus, sicut magnum et parvum. Quotiescunque enim duae res inter se conferuntur, si una vocatur nova, altera vetus; et econtra.

CAP. IX.—1. LANFR. *Saeculare*. Sacrificium Judaeorum vocat saeculare, vel quia transitorium, sicut omnia quae huius saeculi sunt, vel quia in modum temporis singulis annis eadem repetebantur.

2. *Sanctorum viam*. Sanctorum via est vel ipse Christus, vel spiritualis intelligentia legis.

3. *Priore*. Prius tabernaculum est carnalis intelligentia et observantia legis; secundum, spiritualis.

4. *Parabola est*. Allegoria Veteris Testamenti; hoc praesens tempus. in quo Ecclesia Christi fundatur et gratia Novi Testamenti praedicatur, significat.

5. *Conscientiam*. Juxta conscientiam dicit, vel quia legales hostiae peccata cogitationum non purgabant, vel quia ab anima conscientiam perpetrati sceleris perfecte abstergere non poterant.

6. *Tabernaculum*. Tabernaculum quod Christus introivit, vocat coelum, quod peramplius et perfectius est quam illud Judaeorum tabernaculum quod vocabant Sancta sanctorum. [Column 396]

7. *In Sancta* Exponit quod superius vocaverit tabernaculum non manufactum, videlicet sancta sanctorum coelestia.
8. AMBROS. *Ab operibus*. Si quis tangebatur corpus mortuum, polluebatur; et hic si quis tetigerit opus mortuum, contaminatur per conscientiam.
9. LANFR. *Mediator est*. In eo quod homo est, novi Testamenti mediator fuit; quia legem Dei hominibus attulit.
10. *Morte intercedente*. Christus mortuus est, non solum ut gentes, sed et Judaeos, tam vivos quam mortuos, ad vitam aeternam praedestinos a praevaricationibus quas ipsi sub veteri lege commiserant, redimeret.
11. *Ubi enim testamentum*. Exponit causam cur Christus mortuus sit, videlicet quia testamentum conditurus erat. Testamentum autem nisi a moriente non conditur.
12. *In mortuis*. Secundum legales saeculi loquitur, in quibus praecipitur vivente testatore testamentum non esse ratum. Est autem testamentum, a quo ad divina testamenta similitudine ducitur, ordinatio[Column 397]

hominis praecipientis quid post mortem ejus de rebus ipsius sit agendum.

13. *Non enim*. Exponit ipsas meliores hostias, quae est una, id est corpus Christi.
- Visus [f., usus] autem loquendi sic vellet: in manufactis sanctis exemplaribus verorum, vel in manufacta sancta exemplaria verorum.
14. *Peccati*. Peccati dicit pro peccatorum. Omnia enim peccata destruxit in his qui credituri erant.
15. AMBROS. *Secundo apparebit*. Non enim tunc erat hostia pro peccato.
16. LANFR. *Sine peccato*. Sine peccato dicit, sine similitudine carnis peccati. In primo enim adventu suo Dominus talem carnem gestavit qualem et caeteri homines qui peccatores erant; in secundo vero, in tanta gloria caro ejus apparebit quanta nec excogitari nec explicari ab aliquo mortalium potest. Potest etiam intelligi, sine peccato, sine hostia pro peccato; non enim tunc apparebit, ut peccata purget, sed damnet.
- CAP. X.—1. LANFR. *Umbram enim*. Redit ad superiorem rationem, ubi dixit, legales hostias non posse facere servientem perfectum juxta conscientiam. Et est responsio, quasi diceret: cur dixisti peccata exaurienda per Christum, et non per legem?
2. AMBROS. *Non ipsam imaginem*. Hoc est enim ipsam veritatem.
3. *Ipsis hostiis*. Quid ergo nos? Nonne per singulos dies offerimus? Offerimus, sed ad reconciliationem mortis ejus, et una est haec hostia, non multae;[Column 398]

hoc autem exemplar est illius quod nos facimus, in commemorationem fit ejus quod factum est: *Hoc facite*, inquit, *in meam commemorationem* (Luc. XXII).

4. *In capite libri*. Utique pastelii, ubi dicitur: *Beatus vir*; qui psalmus capitulum totius libri dicitur a quibusdam.
5. *Et omnis quidem*. Ministrare famulorum est; sedere vero dominorum.
6. *Donec ponantur*. Non solum inimici qui infideles sunt, sed etiam qui immunde vivunt. Prudentia enim carnis inimica est Deo.
7. LANFR. *Scabellum*. Sub pedibus Christi erunt omnes qui sunt modo inimici ejus in die judicii, quia ad imperium ejus, aut conversi ibunt in vitam aeternam, aut pertinaces perpetuam patientur gehennam.
8. *Contestatur*, id est, confirmat verba nostra, quibus asserimus una oblatione corporis Christi peccata penitus esse dimissa.
9. AMBROS. *Dando leges*. Ista lex est charitas, ut

quod nobis nolumus fieri, alteri non faciamus; et sicut in Evangelio dicitur: *Quaecunque vultis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite eis* (Matth. VII, 12).

10. LANFR. *In introitu*. Introitum vocat coelum, quo sancti intraturi sunt redempti sanguine Christi.

11. *Quam initiavit*. Ordo: Quam viam novam quia nullus hominum ante illum coelum ascendit, et viventem, id est, non deficientem, permanentem, quia usque ad finem saeculi ascensura sunt membra ejus: initiavit nobis Christus id est incepit vel dedicavit.[Column 399]

12. *Invicem*. Alter consideret quid boni alter faciat, non ut invideat, sed ut exemplum bonum inde sumat.

13. *Quanto videritis*. Diem dicit vel extremum iudicii, vel temporalis afflictionis.

14. *Voluntarie*. Causam reddit cur charitas sit tenenda, et a malis sit cessandum; dum enim voluntas peccandi est in nobis, nihil prodest hostia immolata pro peccatis nostris.

15. *Filium Dei*. Gratiam Filii Dei in semetipso conculcat, et sanguinem redemptionis pollutum, id est, peccata purgare non valentem putat: et Spiritui sancto, per quem confitenti peccata remittuntur, contumeliam facit, qui voluntarie in peccatis jacet.

16. *Scimus enim*. Superiorem sententiam probat: *Terribilis autem quaedam*, etc.

17. *Passionum*. Passiones certaverunt contra eos, ut patientiam ipsi amitterent et fidem negarent.

18. *Amittere*. Confidentiam divinae retributionis[Column 400]

amittit, qui bonum deserit et malum facit.

19. *Patientia*. Ostendit quomodo non amittitur confidentia: *In patientia enim, inquit, possidebitis animas vestras*.

CAP. XI.—1. LANFR. *Est autem fides* Talis debet esse fides ut sperandas res in corde credentis faciat subsistere, etsi alius dubitet quod sine argumento possint esse: quod plerique divini eloquii tractatores fecerunt, probantes resurrectionem corporum et vitam aeternam, multaque alia esse vel fuisse ex eo quod patriarchas, prophetas, apostolos, martyres constat ea credidisse.

2. *Invisibilis*. Invisibilia erant elementa ante mundi constitutionem.

3. *Damnavit mundum*. Per arcam Noe damnavit mundum; quia tanto majus peccatum habuerunt homines, quanto majorem ejus in fabricanda arca instantiam videbant, et non credebant.

4. *Ab uno orti*. Ordo: Ab uno et hoc emortuo orti sunt tanquam, etc.[Column 401]

5. *Arbitrans quia*. Utrumque credit Abraham, et quia in Isaac semen habiturus esse, et placere Deo si ei ipsum Isaac immolaret; credit enim quoniam mortuum Deus resuscitaret.

6. *In parabolam*. Aries qui inter vepres haerens cornibus repertus est, et Isaac unum Christum hominem et Deum significant. Per hoc igitur quod aries quidem est immolatus, Isaac vero morte subtractus, significatum est Christum secundum carnem passurum, secundum vero divinitatem, mortis discrimen non esse sensurum. Et hoc quod ait: in parabolam, id est allegoriam eum accepit. Ipsum enim prius ad moriendum dedit, sed post experimentum fidei reperto ariete ad videndum recepit. Hoc sibi propter fidem et obedientiam honore collato, ut per filii vitam, divinitatis significaretur a morte subtractio.

7. *Fastigium virgae*. Vel sceptrum ferebat Joseph more secundi a rege. Vel fastigium virgae dicit altitudinem regiminis ejus, quam altitudinem Jacob adoravit, id est in summa veneratione habuit. Et hoc fide, quia a Deo factum esse credit.

8. *Jephthe, David*. Non ex eo ducitur Jephthe in testimonium quod filiam occiderit, sed quod per fidem, adjuvante eum Deo, hostes superaverit.

9. *Acceperunt mulieres*. Ordo: Mulieres acceperunt, scilicet a sanctis Dei mortuos suos de resurrectione, id est, resurgentes, ut ab Elia unicum[Column 402]

filium vidua Sareptana, et ab Eliseo Sunamitis.

10. *Meliorem invenirent*. Meliorem resurrectionem vocat excellentiorem gloriam in resurrectione, quanto enim magis quis patitur, tanto magis coronabitur

11. *In melotis, in pellibus*. Vestimentum est ex pilis, ut aiunt, camelorum factum, quo vel caprinis pellibus quis in veteri populo Judaeorum usus sit, aperte Scriptura non dicit: Joannes autem Baptista usus est.

12. *Repromissionem*. Beatitudine animarum recepta, resurrectio corporum, quam sanctis suis promisit Deus, ideo adhuc differtur, ut simul omnes resurgamus, quatenus, in communi gaudio omnium, majus fiat singulorum.

CAP. XII.—1. LANFR. *Impositam nubem*. Multitudinem sanctorum vocat nubem, quia verbis pluunt et miraculis coruscant.

2. *Omne pondus*. Pondus vocat peccatum, sicut in psalmo: *Quoniam iniquitates meae supergressae sunt caput meum; sicut onus grave gravatae sunt super me (Psal. XXXVII)*.

3. *Consummatorem*, id est, qui nos consummabit, id est, animae et corporis perfectam beatitudinem dabit.

4. *Gaudio*. Vel regni coelestis, vel regni terreni, quod sibi oblatum est.[Column 403]

5. *Fili mi, noli*. In Proverbiis ita habetur: *Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias, neque deficias cum ab eo corripieris; quem enim diligit Dominus corripit, et quasi Pater in filio complacet sibi*.

6. *Fructum pacatissimum*. Ordo: Fructum pacatissimum justitiae, id est, quem justitia promeretur.

7. *Pedibus vestris*. Pedes vocat cogitationes, quae tunc recte gradiuntur, cum bene credunt; tunc claudicant, cum errant.

8. *Scitote*. Ostensio quam fuerit Esau profanus, id est a conventu fidelium alienus.

9. *Non enim accessistis*. Quando lex data est Judaeis, apparuit ignis tractabilis, id est, palpabilis, et accessibilis, in quo loquebatur Deus, et caetera terribilia quae sequuntur. Non ita, inquit, in novae legis latione factum est, omnia enim suaviter et dulciter indicantur vobis.

10. *Sed accessistis*, id est, ad altitudinem, in qua vel de qua videtur Deus. Sion enim *speculatio*[Column 404]

interpretatur.

11. *Melius loquentem*. Aspersio sanguinis Abel clamat vindictam; aspersio sanguinis Christi misericordiam.

12. *Adhuc ego semel*. In Aggeo propheta sic: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo coelum et terram (Agge. II)*.

13. *Declarat*. Per hoc quod dicit: Movebo, declaratur coeli et terrae translatio, id est, in alium statum transmutatio. Probat hoc vero, quod semel ostenditur, quod postea futura sunt immobilia. Quod vero dicitur: Ea quae sunt, sic intelligendum est quasi diceretur: Id quod sunt. Quidquid enim erit sive in principalibus essentiis, sive extrinsecus sumptis, secundum id immobile erit.

CAP. XIII.—1. *Jesus Christus heri et hodie*.

Quasi diceret: Jesus Christus qui cum illis fuit, vobiscum est, et erit cum Ecclesia sua usque ad consummationem saeculi.[Column 405]

2. *Non escis.* Datur intelligi quosdam fuisse qui dogmatizarent peccatum non esse escis et voluptatibus affluere.

3. *Habemus altare.* Causa cur escis non sit immoderate affluendum. Cum sobrietate enim edendum est corpus Christi; quod et in aliis divinarum locis Scripturarum altare vocatur, pro eo videlicet quod in ipso, id est, in fide ipsius, quasi in quodam altari oblatae preces et operationes nostrae acceptabiles fiunt Deo.

4. *Quorum enim animalium.* Per duplicem allegoriam, unam Veteris, et alteram Novi Testamenti probat corpus Christi non esse edendum ab his qui tabernaculo deserviunt. Ad hoc enim corpora animalium horum extra castra cremabantur; et propterea Christus extra portam civitatis Jerusalem[Column 406]

passus est, ut nos qui corpore et sanguine ejus a peccatis mundari volumus, impropria et angustias passuri, tabernaculi delicias deseramus.

5. *Confidimus enim.* Causa cur orent pro eo, videlicet quod bonam conscientiam et ad eos et ad omnes [*sup.*, habeant].

6. *In sanguine.* Sanguinem more suo vocat mortem, per quam Christus de mortuis resurrexit. Nisi enim moreretur, nec ad inferos descenderet, nec ab inferis ascenderet.

7. *Aeterni.* Aeternum duobus dicitur modis, et quod initio et fine caret, et quod tantum usque ad finem saeculi permanet, secundum quam significationem aeternum hic ponitur, et per Moysen dicitur.

Dominus regnabit in aeternum, et ultra (Exod. XV).[Column 405-406]

Lanfrancus Ticinensis. Date: 2014-07-06

[Home](#)

Explicit Commentarius B. Lanfranci in Epistolas D. Pauli.